

TILL FRÅGAN

OM

DE S. K. RENT EKONOMISKA KATEGORIERNA

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED SAMTYCKE AF

JURIDISKA FAKULTETEN VID UPSALA UNIVERSITET

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN N:o IX

MÅNDAGEN DEN 27 JANUARI 1902 KL. 10 F. M.

AF

NILS STJERNBERG

JURIS UTRISQUE LICENTIAT, PHILOSOFIE KANDIDAT
AF ÖSTGÖTA NATION.

UPSALA 1902

AKADEMISKA BOKTRYCKERIET

EDV. BERLING.

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

10

the 1990s, the number of people in the world who are illiterate has increased from 1.2 billion to 1.5 billion. The number of illiterate people in the world is projected to reach 1.7 billion by the year 2015. The number of illiterate people in the world is projected to reach 1.7 billion by the year 2015.

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Förord.

Föreliggande arbete var ursprungligen ämnadt att blifva ett bidrag till en undersökning af det ekonomiska värdets betydelse för rättsordningen. Vid inträngandet i ämnet blef det emellertid snart tydligt, att de uppställda ekonomiska värdebegreppen icke lämna tillräcklig ledning för en dylik undersökning — framförallt genom sin anknytning till ett dunkelt och bristfälligt analyseradt nyttighetsbegrepp. Därtill kunde det icke undgå en närmare iakttagelse, att rättsordningen själf återverkar på det ekonomiska värdets egen gestaltning. Därmed uppdök också frågan om ett rent ekonomiskt värdebegrepp. Problemet om de s. k. rent ekonomiska kategorierna visade sig emellertid så föga genomarbetadt, att undersökningen måste på allvar begynna redan på denna punkt; och detta fält befanns dessutom äga så många stötestenar och svårigheter, att det snart framstod som en nödvändighet att begränsa densamma härtill. Så har denna undersökning kommit att röra sig i helt andra banor än de, som från början hägrat för densammas verkställare.

Upsala i December 1901.

Författaren.

Innehållsförteckning.

	Sid.
I. Om det metodologiska problem, som till följd af de naturrättsliga åskådningarnes principiella öfvervinnande uppstått inom socialekonomien	1—10.
II. Om de s. k. rent ekonomiska kategorierna .	11—28.
III. Om den ekonomiska handlingen	29—79.
IV. Om rättsbegreppet	80—125.
V. Om rättsordningens betydelse för gestaltningen af socialekonomiens objektbegrepp	126—165.

I.

Vid den tid, då socialekonomien¹ genomförde sin emancipation såsom själfständig vetenskap², behärskades densamma så väl som samhällsvetenskaperna öfverhufvud af den i mänsklighetens tankelif djupt ingripande åskådning, som kallas den naturrättsliga. En af hörnstenarna i denna åskådning, som spirat fram ur den medeltida kyrkliga spekulationen, ja, har sina rötter ända bort i den antika kulturvärlden och ännu icke upphört att behärska det allmänna föreställningssättet³, är den,

¹ Till denna terminologi, som, egentligen af franskt ursprung, särskildt genom ADOLPH WAGNER förordats till internationellt upptagande, ansluter sig denna afhandling på af honom angifna grunder. Se WAGNER, I ss. 264—266. I de fall, där såsom här uttrycket användes utan närmare bestämning, förstås därmed teoretisk socialekonomi, den vetenskap hvars objekt är »das *Sein* der wirtschaftlichen Socialphänomene»; jfr. DIETZEL: *Socialökonomik* ss. 29—30. Det svenska språket äger eljes ett uttryck, som väl undviker olägenheten af den begreppets omfång icke fullt motsvarande benämningen nationalekonomi, nämligen *samhällsekonomi*.

² Likgiltig är i detta sammanhang den på senare tid mycket omdebatterade frågan om hvem som egentligen är att betrakta såsom grundläggaren af en själfständig ekonomisk vetenskap, ADAM SMITH eller någon annan. Vid diskussionen af alla de pretender, som därvid uppsatts mot den förstnämnde, såsom t. ex. QUESNAY, TURGOT, HUME eller t. o. m. STEUART, har ju frågan egentligen gällt prioriteten till den i *Wealth of nations* nedlagda tankebyggnaden; och det är denna, hvarom här är fråga.

³ Om naturrättens utvecklingshistoria se BERGBOHM ss. 151—195. — Beträffande det allmänna föreställningssättet må här citeras BERGBOHMS träffande ord a. a. s. 234: »Dem populären Bewusstsein braucht man ein Naturrecht nicht erst einzureden, man wird es ihm auch nicht ausreden». Att de naturrättsliga åskådningarna ännu långt ifrån försvunnit från rättsvetenskapens område, om de också icke längre kunna anses behärska den-

att tillvaron af ett *a priori* gifvet rättsinnehåll antages, hvilket såsom sådant äger absolut giltighet⁴. Svaret på frågan hvilket detta rättsinnehåll var, hade under tidernas lopp formu-

samma, därom se BERGBOHM ss. 64—65. Detta står fast, äfven om man icke vill gå så långt som BEKKER: *System des Pandektenrechts*, Weimar I 1886, II 1890, hvilken spårar naturrättsliga inflytelser i den samtida behandlingen af de flesta civilrättsliga problem; se särskildt yttrandet (I s. 40): »Weit bedenkllicher, das jetzt gegen Ende des Jahrhunderts, wo kaum jemand sich als Anhänger der alten Naturrechtslehre oder als Gläubigen des absoluten Rechts bekennen möchte, in den Schriften der meisten und bekanntesten Theoretiker ein beträchtlicher Teil der Ausführungen auf dem naturrechtlichen Boden des einen wahren und allbeglückenden Rechts steht». Betecknande för den energi med hvilken man arbetat på att utplåna spårarna af naturrätten ur den moderna rättsteorien är äfven följande yttrande af GERBER: *Das Princip des gemeinen deutschen Privatrechts*, Jena 1846 ss. 311 ff.: »Genau betrachtet ist dieses Princip der Natur der Sache mithin kein anderes, als das des alten Naturrechts überhaupt; denn wenn auch bei dem ersteren scheinbar ein engeres, bestimmteres und deshalb sicheres Substrat angenommen wird, als die allgemeine Menschennatur, welche für das Naturrecht entscheidet, so heisst dies doch nur, das die Willkür der subjektiven Auffassung in einen kleineren Spielraum gedrängt worden, nicht aber, das sie gänzlich aufgehoben ist».

⁴ BIERLING I ss. 4—5; se äfven BERGBOHM s. 64, hvarest de naturrättsliga principernas aprioriska karakter framhålles. Jfr. JHERING: *Geist* I s. 11. Därmed står icke i strid, att, såsom s. a. st. framhålles, dessa principer vunnits genom abstraktion; se BERGBOHM s. 129. Hos SJÖGREN s. I framhålles en annan sida hos naturrätten: dess felaktiga antagande, »att rättslifvet i dess mångfald kan härledas ur några få enkla principer». Ehuru denna sida står i nära samband med den här ofvan anförda, är det dock säkerligen riktigast att hålla dem i sär såsom icke stående i nödvändigt samband med hvarandra. Se härom nedan s. 9 n. 19. Båda dessa sidor synas oss komma till sin rätt i den af BERGBOHM s. 363 gifna formuleringen af en naturrättslig ståndpunkt: »Es gibt Ideen, Principien, Quellen, aus denen durch Denken Rechtsbegriffe und Rechtsurteile, die vom positiven Recht unabhängig sind, abgeleitet werden können». — Såsom åtminstone mindre noggrann måste däremot den ännu stundom använda karakteriseringen af naturrätten såsom »fördragsteori» betraktas. Dels afser densamma endast en viss uppenbarelseform af naturrätten, dels kan under detta abstrakta uttryckssätt allt för väl inrymmas teoretiska konstruktionsförsök, som med naturrätten ha litet eller intet att skaffa. Inskränker man åter uttryckets räckvidd till de historiska försök, som därmed egentligen åsyftas, låta sig dessas karakteristiska egendomligheter utan svårighet ledas tillbaka till de här ofvan framhållna principerna.

lerats olika^{4 a}; vid den tid hvarom här är fråga, hade detta innehåll så att säga kristalliserats till vissa allmänna principer, hvarur sedan, enligt hvad man ansåg, genom logisk deduktion nya sådana kunde vinnas. Det var isynnerhet tvänne sådana principer, som den nya socialekonomiska vetenskapen hämtade ur naturrättens förrådskammare, det absoluta frihets- och det absoluta äganderättsbegreppet. Sammanfattade till en högre enhet, uppträda de här under termen fri konkurrens⁵. Därmed hade den ekonomiska vetenskapen erhållit förmånen af en såsom det tycktes fast utgångspunkt, som tillika med vissa etiska och psykologiska postulat kunde tjäna såsom grundval för den öfvervägande deduktiva metod, som länge utmärkte densamma. Men därmed vanns också ytterligare en fördel, som i hög grad förenklade vetenskapens uppgift: påträffade man i den gifna verkligheten ett det ekonomiska lifvet bestämmande rättsinnehåll, som stod i strid med den ekonomiska vetenskapens utgångspunkt, så föranledde detta blott till ett häfdande af de naturrättsliga principernas absoluta giltighet resp. yrkande på ett omdanande af rättsinnehållet till öfverensstämmelse därmed⁶.

Den historiska rättsskolan rubbade grundvalen i denna byggnad. Med dess uteslutande betonande af det positiva momentet i rättsinnehållet samt detta innehålls relativitet och föränderlighet bortföllu själfva förutsättningarna för det naturrättsliga systemet. Den ekonomiska vetenskapen kunde naturligen icke blifva oberörd af detta förhållande. I korthet kan innebörden af denna omhvälfning inom den rättsvetenskapliga åskådningen för densamma uttryckas sålunda: frågan om social-

^{4 a} Att denna omständighet icke i och för sig utgör något tillräckligt bevis för den ofvannämnda naturrättsliga principens oriktighet, därom se STAMMLER: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*, Leipzig 1896 s. 171.

⁵ Den fria fördragsrätten är såsom WAGNER III s. 29 anmärker »die gemeinsame Konsequenz der vollen persönlichen Freiheit und des vollen Privateigentums». Mindre nära ansluter sig principiellt taget den återstående grundförutsättningen, intestatarfsrätten. Med tillhjälp af konstruktionen om en presumerad viljeförklaring kunde dock äfven den inpassas i systemet.

⁶ Jfr. WAGNER III ss. 9—10. Se äfven DIETZEL: *Socialökonomik* s. 87: »Die Physiokraten und ADAM SMITH beschreiben nur um vorzuschreiben».

ekonomiens förhållande till rättsordningen såsom en förutsättning för dess undersökningsobjekts, det ekonomiska lifvets, gestaltning blef ett metodologiskt problem istället för att förut ha varit uppfattadt under det vetenskapliga postulatets form⁷, ett problem, under hvars tryck denna vetenskap än i dag arbetar.

Uppfattar man nämligen rättsordningen såsom något till sitt innehåll relativt och föränderligt, duger det naturligen icke att utan vidare upptaga ett visst sådant innehåll såsom metodologisk utgångspunkt⁸. Ville man därför fortfarande upprätthålla den fria konkurrensen såsom en sådan, måste man därför söka på något sätt grunda detta förfarande⁹. Därvid har man med begagnande af det i så måtto för den nyare ekonomiska vetenskapen framför den äldre gynsamma läget, att hvad som då antogs böra vara rättsordningens gifna innehåll, sedermera faktiskt vunnit insteg i de flesta civiliserade länders rättsordningar, sökt denna grund i hänvisningen till att såsom utgångspunkt välja ett med hänsyn till tid och ort särskildt betydelsefullt rättstillstånd¹⁰. Bortsett från det förhållande, att dylika till tid och ort bestämda rättstillstånd, äfven om den fria konkurrensens system i dem vunnit inträde, dock aldrig fullt motsvara den antagna utgångspunkten, lider dock detta argument af felet att icke lämna en fullt objektiv hållpunkt, enär för afgörandet af frågan, hvilket rättstillstånd som är det »betydelsefulla», subjektiva synpunkter icke kunna undgå att göra

⁷ Ang. beteckningen postulat jfr. WAGNER III s. 29. Ett uttryck för den förändrade uppfattningen finner man i beteckningen »social premiss» för den rättsliga utgångspunkten; DIETZEL: *Socialökonomik* s. 85.

⁸ Då de naturrättsliga åskådningarna ännu icke upphört att göra sig gällande inom rättsvetenskapen, är det naturligt, att de i än högre grad fortlevat inom den ekonomiska vetenskapen. Vill man ha ett bevis för huru oförsvagade och af utvecklingen oberörda dessa åskådningar där ännu kunna framträda, läse man t. ex. G. DE MOLINARI: *Les lois naturelles de l'économie politique*, Paris, Librairie Guillaumin et Cie.

⁹ Jfr. DIETZEL: *Socialökonomik* s. 87: »Dann ist es aber eine unabweisbare Nothwendigkeit, entweder das Konkurrenzsystem als einzige sociale Prämisse aufzugeben, oder zureichend zu begründen, weshalb man gerade diese und nur diese Phase heraushebt».

¹⁰ K. MENDER: *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere*, Leipzig 1883 ss. 108—109.

sig gällande, hvarjämte en dylik ståndpunkt alltid måste verka sprängande med afseende på den ekonomiska vetenskapens enhet. Icke mycket bättre är det, när man sökt stödja samma metodologiska ståndpunkt med påpekandet af de mera invecklade förhållanden resp. mera svårlösta problem, som med denna utgångspunkt möta den vetenskapliga forskningen vid försöket att genomtränga sitt föremål¹¹. Om också den anförda grunden i detta fall till sin natur är mera objektiv, kvarstår dock i icke mindre grad anmärkningen om faran för den ekonomiska vetenskapens enhetlighet. Denna sistnämnda invändning träffar emellertid icke den tankegång, som ofvan nämnda uppfattningar representera, i dess innersta kärna. Bakom dem ligger nämligen ett antagande, att de med denna metod vunna vetenskapliga resultaten skulle kunna komma till användning, äfven om de rättsliga förutsättningarna förändrades¹². I själfva verket är detta också den logiska grundbetingelsen för häfdandet i denna nya form af den gamla naturrättsliga utgångspunkten. Då nämligen — såsom ofvan framhållits — den fria konkurrensens system aldrig fullt motsvarar ens de positiva rättsordningar, till hvilka man hänvisat såsom särskildt betydelsefulla eller särskildt tarvande förklaring, måste man naturligen för att icke hela denna forskningsmetod skall blifva ett onyttigt arbete upprätthålla krafvet, att de med denna förutsättning vunna satser kunna och böra läggas till grund för utforskandet af sammanhanget inom de positiva rättsordningarnas ram. I öfverensstämmelse härmed talar man därför om det s. k. konkurrenssystemets abstrakta karakter och dess därpå följande användbarhet för förklaringen af de »konkreta fenomenen»¹³. Riktigheten af detta antagande är emellertid något, som alls

¹¹ Jfr DIETZEL: *Beiträge zur Methodik der Wirtschaftswissenschaft* i *Jahrbücher für Nat. u. Stat.* N. F. B. IX ss. 222, 246, 248.

¹² JOHN STUART MILL: *Logik*, Braunschweig 1862—63 B. II s. 524: »Wer vollkommen mit den Gesetzen bekannt ist, welche bei der freien Concurrenz die Höhe der Grundrente, des Zinses, des Lohnes bestimmen — — — wird keine Schwierigkeiten finden, die sehr verschiedenen Gesetze zu bestimmen, welche die Verteilung — — — in einem der anderen Zustände — — — regulieren». Detta är äfven WAGNERS ståndpunkt i hans utföranden I ss. 172—186; se särskildt ss. 174, 185.

¹³ Jfr DIETZEL: *Socialökonomik* s. 89.

icke *a priori* inses, och därför också kräfver sin särskilda bekräftelse. Redan att till utgångspunkt taga de mera invecklade ekonomiska fenomenen och från dem öfvergå till de mindre sammansatta, förefaller ur metodisk synpunkt betänkligt. Att åberopa sig på detta antagandes karakter af ett vetenskapligt postulat, torde icke heller låta sig göra. Därför fordrades åtminstone, att omöjligheten af en ekonomisk vetenskap det förutan framstode såsom fullt påtaglig. Man komme nämligen eljes i strid med den sunda vetenskapliga principen att icke i onödan öka antalet af en vetenskaps förutsättningar. I allmänhet torde detta antagande icke heller sålunda uppfattas ens af dess egna anhängare. Kan det emellertid icke så uppfattas, så är man föga hjälpt med en hänvisning till utgångspunktens abstrakta karakter. Menar man därmed blott, att det rättsinnehåll, hvarifrån man utgår är något fingeradt, med verkligheten icke öfverensstämmande, så kan ju af detta förhållande i det föreliggande fallet inga som helst slutsatser dragas. Menas därmed åter, att denna rättsliga utgångspunkt är abstrakt i den mening, att den är vunnen genom en utsöndring af det för flere positiva rättsordningar lika och gemensamma (i logisk mening abstrakt)¹⁴, så förefaller det dock minst sagdt tvifvelaktigt, om man däraf ville draga slutsatsen, att de vunna resultaten äga giltighet för alla speciella rättsordningar. Därför förbises därvid, så vidt vi kunna finna, att det vid ett dylikt uttagande af gemensamma rättsmoment icke blott är fråga om ett användande af dessa utgångspunkter på det område, inom hvilket de gälla i de positiva rättsordningarna, utan om ett *utvidgande af deras giltighet härutöver* till allmänna normer för hela rättslivets gestaltande. Den — låt vara tänkta — rättsordnings innehåll, som därigenom blir undersökningens utgångs-

¹⁴ Ett uttryckligt försök att på detta sätt grunda det ifrågavarande antagandet föreligger af K. DIEHL i hans utförliga anmälan af STAMMLERS bok *Wirtschaft und Recht i Jahrbücher für Nat. u. Stat.* B. 69 1897 s. 824: på grundvalen af det hos flere positiva rättsordningar lika och gemensamma, så framt detta gemensamma utgöres af särskildt viktiga rättsinstitut, både kunde och borde de ekonomiska teorierna uppbyggas. Att denna DIEHLS tankegång till synes framföres i opposition mot STAMMLER är märkvärdigt, då en liknande uppfattning till en viss grad framträder hos STAMMLER själf; se a. a. s. 222.

punkt, blir naturligen alls icke det för de positiva rättsordningarne lika och gemensamma, utan ett ifrån dem alldeles skildt. I själfva verket är det just bakom det ofvannämnda antagandet, som själfva kärnpunkten döljer sig i det problem, som skapats genom de naturrättsliga åskådningarnas öfvervinnande; och detta problems lösning är visserligen för den ekonomiska vetenskapen synnerligen betydelsefull, men ingalunda att betrakta såsom redan verkställd. STAMMLER har senast underkastat det samma en ingående undersökning, hvars resultat är en principiel negation af hela denna metodiska ståndpunkt: endast från en bestämd, konkret rättsordnings ståndpunkt äga socialekonomiska satser giltighet; utanför densamma kunna de icke göra anspråk på någon sådan¹⁵. Och om också de förutsättningar, på hvilka hela hans undersökning hvilar, icke kunna gå fria från invändningar¹⁶, så är därmed ingalunda riktigheten af den motsatta ståndpunkten ådagalagd.

Ännu en viktig anmärkning kan emellertid riktas mot förfäktarne af konkurrenssystemet såsom socialekonomiens rättsliga utgångspunkt, den nämligen, att hela detta begrepp saknar den härför nödvändiga bestämdheten. För att inse detta, behöfver man blott reflektera på följande. Utgående från de principer, som ligga till grund för detta antagna system, borde man naturligen icke finna några som helst inskränkningar i den s. k. fria fördragsrätten tänkbara. Nu innefattar emellertid hvarje fördrag till sin natur ett bindande d. v. s. ett afhändande af frihet, låt vara inom vissa i aftalet bestämda gränser, därest man nu icke anser sig kunna medgifva den med själfva ut-

¹⁵ R. STAMMLER: *Wirtschaft und Recht* särskildt s. 188—197. Thesens formulering återfinnes s. 188: »Bei allen nationalökonomischen Untersuchungen, also allen Betrachtungen der Volkswirtschaft in sozialer Erwägung, liegt ganz unvermeidlich eine *bestimmte* rechtliche (oder konventionale) Regelung in dem Sinne zu Grunde, dass *diese konkrete rechtliche* Normierung die *logische Bedingung* des betreffenden nationalökonomischen Begriffes und Satzes ist; und in dem Augenblicke, da man *diese bestimmte*. jeweils notgedrungen vorausgesetzte Regelung in Gedanken entfernt, wird der erwähnte nationalökonomische Begriff und Lehrsatz völlig in sich zusammenfallen».

¹⁶ Se härom K. STEINITZ's anmälan af STAMMLERS arbete i *Brauns archiv* B. IX s. 639—652.

gångspunkten absolut oförenliga rätten att afhända sig friheten i dess totalitet. Men redan genom ett fortgående på det partiella afhändandets väg kan ju samma resultat uppnås — i allt fall kan man *in infinitum* närma sig detsamma. Hvar går nu den gräns, som ovilkorligen måste uppdragas för denna frihet, därest densamma icke skall upphäffa sig själf? För svaret på denna fråga lämnar den uppställda principen ingen som helst ledning. Det hjälper icke att såsom t. ex. SPENCER¹⁷ i det gamla argumentet om allas lika frihet tro sig ha funnit den önskade ledningen, ty denna princip utsäger ju blott, att inskränkningarna skola vara lika för alla, men lämnar alldeles öppen frågan om huru långt dessa inskränkningar skola gå. Det är därför ingalunda så klart som det i förstone kunde tyckas, hvad det egentligen innebär, då WAGNER¹⁸ såsom utgångspunkt proklamerar den fria konkurrensens system, »dies System als völlig consequent und radical durchgeführt angenommen»¹⁹.

¹⁷ Se OTTO GAUPP: *Herbert Spencer*, Stuttgart 1900 ss. 152 ff.

¹⁸ I s. 174.

¹⁹ Vill man ha ett konkret, från erfarenheten hämtadt exempel på, hur vanskligt ett sådant konsekvent genomförande af den fria konkurrensens system i verkligheten är, må man erinra sig den ställning, som detta systems anhängare historiskt intagit till frågan om koalitionen. Se härom Art. *Koalition und Koalitionsverbote* i *Handwörterbuch* samt därstädes återopade Art. i samma handbok. Man bemärke t. ex. huru den i arbetets frihets intresse år 1791 inaugurerade franska förbudslagstiftningen omsider upphäffdes med den motiveringen från konkurrensystemets egna förfäktare, att koalitionen i sig icke medförde någon större inskränkning i den enskildes frihet än hvarje annat fördrag! Att emellertid med en dylik uppfattning af den sociala premissens innebörd de sedan gammalt på grundvalen af läran om den fria konkurrensen utvecklade ekonomiska lagarna kunna betraktas såsom »Ergebnisse eines deduktiven Verfahrens», förefaller lindrigast sagdt tveivelaktigt. Jfr. WICKSELL: *Föreläsningar* s. 94: »Tänker man sig därtill att jemväl 'köparne' — — — bilda en trust, kartell eller ring, så finnes öfverhufvud taget icke *längre* någon rent ekonomisk d. v. s. ur det ömsesidiga sträfvandet efter största möjliga vinst omedelbart framgående lag för prisbildningen — —». Man frågar sig härvid ovilkorligen: framgår då icke äfven sammanslutningen ifråga ur det ofvannämnda sträfvandet? Och huru kunna de utvecklade lagarne under sådana förhållanden betecknas såsom lagar? Därför erfordras, synes, det att man

Alla dessa betänkligheter och invändningar synas träffa äfven det förslag till lösning af det föreliggande problemet, som framställts af DIETZEL. Enligt detta har den ekonomiska forskningen att anknyta sig till tvänne olika rättsliga utgångspunkter, konkurrenssystemet och kollektivsystemet. Båda äro till sin natur »abstrakta», men ingå såsom »fragment» i hvarje positiv rättsordning, som är ett komplext tillstånd, uppbyggt af elementer från såväl det ena som det andra af dessa system²⁰. Deras värde såsom metodologisk utgångspunkt är därför relativt och beror på den styrka, med hvilken de göra sig gällande inom den ifrågavarande rättsordningen²¹. — Äfven förutsatt att hvarje positiv rättsordning skulle utan rest låta sig uppdelas i elementer, tillhörande ett af dessa båda abstrakta system, blir naturligen, om det öfverhufvud möter betänkligheter att använda ekonomiska satser, vunna under förutsättning af ett visst abstrakt rättsinnehåll, jämväl på ett annat positivt sådant, problemet icke förenkladt därigenom, att man får tvänne dylika rättsordningar såsom utgångspunkter istället för en. Särskildt är det svårt att vetenskapligt tänka sig förloppet af den syntes, hvarigenom de under dessa båda förutsättningar vunna satser skulle ingå såsom moment i förklaringen af den i hvarje särskildt fall gifna verkligheten. Hela tankesammanhanget är uppenbarligen *per analogiam* hämtadt från naturvetenskapernas område, i det de abstrakta »systemen» uppfattas såsom mer eller mindre elementära krafter, hvilkas resultant utgöres af det konkreta rättstillståndet, och måste vid ett opartiskt betraktande snarare uppfattas såsom ett uttryck för en mer eller mindre dunkel föreställning om det verkliga sammanhanget än ett dju-

låter den rättsliga premissen om fri konkurrens omfatta äfven *förbud* mot koalitioner. — Den här ofvan anmärkta svagheten hos förfäktarne af konkurrenssystemet såsom metodologisk utgångspunkt är i öfrigt blott ett symptom för, att de naturrättsliga tankeriktningarna ännu icke upphört att behärska det ekonomiska tänkandet. Man har visserligen afstått från läran om rättens absoluthet, men fasthåller antagandet, att ett rättsinnehåll kan härledas ur några få principer — ett godt indicium för riktigheten af den ofvan (s. 2 n. 4) uttalade uppfattningen, att dessa bägge karakteristika hos naturrätten icke stå i något nödvändigt samband med hvarandra.

²⁰ DIETZEL: *Socialökonomik* s. 92; jfr. s. 89.

²¹ DIETZEL a. a. s. 89.

pare inträngande i det föreliggande problemets art. I så måtto framstår det dock såsom ett steg framåt, att däri kan skönjas en sträfvän till bevarandet af den metodiska enhetligheten inom det ekonomiska forskningsarbetet — om också på bekostnad af en dualism. Måhända är det i en förkänsla af svårigheten att reda sig med denna vid en eventuel förklaring af den konkreta verkligheten, som DIETZEL, under åberopande af satsen om konkurrenssystemets större behof af förklaring förordar »erkenntnisstheoretisch betrachtet, der Lehre von Konkurrenzsystem grössere Bedeutung beizulegen»²².

²² a. a. s. 89.

II.

Medan det sålunda kan betviflas, att det problem, som naturrättens principiella öfvervinnande lämnat öppet för den ekonomiska vetenskapen, kan lösas genom ett metodologiskt förfarande, som vid sina undersökningar utan vidare lägger till grund en viss (fingerad) rättsordning med anspråk på att kunna använda de sålunda vunna resultaten jämväl under de förändrade rättsliga förutsättningar, som den konkreta verkligheten erbjuder, har emellertid sträfvandet mot en lösning af detsamma tagit sig äfven andra uttryck. Krafvet på en sådan grundar sig nämligen icke blott på hänsynen till allmänna teoretiska öfverväganden af här ofvan framställd art, utan bakom detsamma stå äfven mäktiga, i det mänskliga lifvet djupt ingripande krafter af mera real natur. Sålunda är t. ex. i lösningen af detsamma en betingelse att söka för besvarandet af frågan om möjligheten af en praktisk ekonomisk vetenskap öfverhufvud (ekonomisk politik)¹. Äfven om nämligen denna skulle nödgas uppgifva anspråken på att vara någon slags »Wissenschaft der Zwecke» och begränsa sin uppgift till ett besvarande af frågan, hvilka medel de på det i hvarje fall ifrågakommande området af mänskligt lif faktiskt förhandenvarande ändamålsföreställningar kräva för sitt förverkligande, samt hvilka verkningar ett anbringande af ett dylikt medel måste frambringa utöfver de därmed afsedda²,

¹ Angående möjligheten af en politisk vetenskap i denna bemärkelse i allmänhet och speciellt af en ekonomisk sådan samt dennas föremål och innehåll äro åskådningarna ännu ur vetenskaplig synpunkt föga utvecklade. Ett godt inlägg i kritisk riktning finnes af SOMBART: *Ideale der Sozialpolitik* i *Brauns archiv* 1897 B. 10 ss. 1—48.

² Denna senare uppgift representerar i hvarje fall ett af de kraf, som med nödvändighet måste ställas på en praktisk ekonomisk vetenskap. Den

erfordras nämligen härvid i första rummet en insikt om, huru olika medel i dessa afseenden verka; och denna fråga åter kan — åtminstone i den mån dessa medel innebära ändringar i en bestående rättsordning — icke besvaras annat än under den förutsättning att de lagar för det ekonomiska lifvet, som framgå såsom den teoretiska socialekonomiens resultat, också kunna komma till användning under dessa ändrade, låt vara hypotetiska förutsättningar. Frågan om den faktiska genomförbarheten af dylika förändringar är ju nämligen en fråga, som, därest den öfverhuvud kan anses falla inom uppgiften för en ekonomisk politik, icke kan intressera densamma, därest ej frågan om huru en dylik förändring, tänkt såsom genomförd, skulle verka med afseende på det i hvarje fall åstundade resultatet, kunde åtminstone till en viss grad nöjaktigt besvaras.

Insikten om det oriktiga i att utan vidare lägga de på grundvalen af en viss rättsordning såsom förutsättning vunna resultaten till grund för ett utrönande af sammanhanget inom det ekonomiska lifvet öfverhuvud, utesluter nu icke på förhand möjligheten af, att vissa moment i detta sammanhang äga en giltighet, som är oberoende af en viss rättsordnings innehåll. Säkerligen är det en känsla häraf som ledt den ekonomiska vetenskapen i dess fortgång till uppställande af s. k. rent ekonomiska kategorier. Därmed afses nämligen begrepp af en sådan natur, att den verklighet, som i dem sammanfattas, är oberoende af innehållet i någon viss rättsordning³. Intresset

teoretiska grundvalen för detta kraf är den sats, som särskildt för den SPENCER'ska samhällsläran blifvit af så ingripande betydelse: »hvarje aktiv kraft frambringar mer än *en* förändring, hvarje orsak mer än *en* verkan». Se särskildt SPENCERS' uppsats »*Progress, its Law and Cause*» i *Westminster Review*, april 1857.

³ Det behöfvér väl knappast påpekas att det terminologiska uttrycket »rent ekonomisk» i denna sin användning icke har något som helst att göra med en i det språkliga uttrycket likartad sådan, som upptagits af vissa socialekonomer för att beteckna den från en hypotetisk förutsättning om fri konkurrens utgående ekonomiska forskning, som afser att utröna den under denna förutsättning i det ekonomiska lifvet gifna lagbundenheten — eller just den riktning, hvars metodologiska grundvalar här ofvan ifrågasatts. Så t. ex. LÉON WALRAS: *Eléments d'économie politique pure*, Lausanne 1896 s. XII: »L'économie politique pure est essentiellement la théorie de la

för uppställandet af dylika begrepp går tillbaka till RODBERTUS. Allt sedan han verkställde sina undersökningar af kapitalbegreppet⁴, har en sträfvan gjort sig gällande att skilja mellan rent ekonomiska (absoluta) och historiskt-rättsliga (relativa) begrepp. Innebörden af denna distinktion framstår tydligt redan hos RODBERTUS själf. Sedan han uppställt en skillnad mellan »Das Kapital an sich» (producerade produktionsmedel) och »das Privatkapital» heter det nämligen: »Man sieht, das Kapital in diesem Sinne, das Privatkapital, wird lediglich durch das Grund- und Kapitaleigenthum bedingt. Nur in einer Nationalökonomie, die unter dem Einfluss dieser Rechtsinstitution steht . . . wird das 'Kapital' in diesem Sinne nothwendig und existirt sein Begriff. Es ist kein wesentlicher, ewiger nationalökonomischer Begriff Das Kapital an sich hat eine absolute Bedeutung; das Privatkapital dagegen nur eine relative Bedeutung, *die lediglich an die Dauer gewisser Rechtsverhältnisse*, an eine bestimmte Form des sozialen Vorgangs der Production, diejenige, die dieser durch das Grund- und Kapitaleigenthum erhält, geknüpft ist»⁵. Efter RODBERTUS finner man sedan en hel del nyare forskare som i större eller mindre omfattning genomfört en liknande distinktion såsom t. ex. Menger, Böhm-Bawerk, Schäffle, Dietzel, Stolzmann och framförallt Adolph Wagner. Den sistnämnde har sökt genomföra denna distinktion vid behandlingen af de ekonomiska grundbegreppen öfverhufvud. Man finner sålunda hos honom exempelvis vid undersökningen af begreppen nyttighet, förmögenhet, kapital, värde, penningar, kostnad o. s. v. densamma genomförd⁶. Men om sålunda en dylik sträfvan hos RODBERTUS' efterföljare gjort sig i ganska vidsträckt mån gällande, saknar man dock hos dem en strängt vetenskaplig grundval för densamma. Särskildt

détermination des prix sous un régime hypothétique de libre concurrence absolue». Samma terminologi har äfven upptagits af PANTALEONI, PARETO m. fl.

⁴ RODBERTUS-JAGETZOW: *Das Kapital*, herausgegeben von ADOLPH WAGNER und THEOPHIL KOZAK. Neue Ausgabe. Berlin 1899. Jfr äfven RODBERTUS' uppsats i *Tüb. Zeitschrift* 1878 ss. 224 ff.

⁵ *Das Kapital* s. 314.

⁶ Se WAGNER I ss. 20, 74, 288, 309, 315, 330, 342, 404 m. fl. st.

faller därvid i ögonen, att man icke funnit sig föranlåten att till särskildt ingående behandling upptaga frågan: hur vet man, att de sålunda uppställda kategorierna äro af rent ekonomisk natur? Utöfver påståenden och uppräknningar har hela denna riktning sällan kommit⁷; och äfven där påståendena åtföljas af en motivering, består denna oftast blott i ett återgifvande af hvad som i ifrågavarande fall skulle och borde bevisas. En viss dunkelhet och oklarhet har därigenom kommit att sprida sig äfven till begreppet själf, med ett ord: det fattas en fast bestämning af begreppet »rent ekonomisk» och likaledes en fast metod för de rent ekonomiska begreppens vinnande. Vi skola särskildt exemplifiera detta vårt påstående med afseende på WAGNER, till hvars inlägg i denna fråga från andra håll plägar hänvisas⁸, och som i alla händelser utförligast sysselsatt sig med densamma. Först är då att märka, att WAGNER icke i strängt begreppsmässig form angifvit hvad som med rent ekonomiska begrepp bör förstås. Till tveksamhet i denna punkt bidrager redan en sväfvande och delvis godtycklig terminologi⁹. Värre är emellertid att icke heller principen för de af honom gjorda distinktionerna är fullt tydligt angifven. En sådan söker WAGNER på sätt och vis formulera på följande sätt: »Auf dem ersten (rein-ökonomischen) Standpuncte stellt man den Menschen überhaupt (die Menschheit als ein Gauzes) der äusseren Natur gegenüber und verfolgt die sich so ergebenden wirtschaftlichen Beziehungen. Auf dem zweiten (historisch-rechtlichen) Stand-

⁷ Såsom typ kan anföras följande ord hos SCHÄFFLE, *Bau und Leben* B. II s. 198: »Als 'Grundbegriffe' dürfen wir aber nicht Vorstellungen von geschichtlich vergänglichen sondern nur von grundwesentlichen, dem Stoffwechsel stets angehörigen Beziehungen, — nicht historische sondern absolute Kategorien ins Auge fassen. *Das sind die folgenden Begriffe*».

⁸ Så t. ex. af STOLZMANN: *Die soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre*, Berlin 1896 s. 9—10. Jfr. äfven SCHÄFFLE, *Bau und Leben* B. II s. 262.

⁹ Jämte beteckningen rent ekonomisk förekommer äfven beteckningen absolut (I s. 20), ursprunglig (I s. 342); istället för eller vid sidan af termen historiskt rättslig användas äfven uttryck såsom variabel (I s. 20), social (I s. 288). Däremot förklarar han sig (I s. 288) mot ersättandet af beteckningen rent ekonomisk med termen »naturlig» såsom väl »zulässig aber zu undeutlich».

puncte berösksigtigt man zugleich die Lage der einzelnen Menschen der Volks-, Standes-, Besitzklassen in einem Volke zu einander und weiter auch die gegenseitigen, politischen und Machtverhältnisse der verschiedenen Völker, welche irgend wie unter ein ander verbunden sind, und verfolgt dann die sich mit aus diesen Umständen ergebenden wirtschaftlichen Verhältnisse der einzelnen, der Klassen, der Völker zu einander und zur äusseren Natur»¹⁰. Man känner sig här nästan frestad att på denna beskrifning använda STAMMLERS omdöme om en annan af WAGNER gjord bestämning: »Da läuft vieles bunt durcheinander»¹¹. Därtill kommer, att vid afgörandet i speciella fall äfven andra formuleringar framträda såsom t. ex. då saker och personliga tjänster förklaras för rent ekonomiska kategorier »weil aus dem Wesen der menschlichen Natur folgend»¹². På annat ställe åter¹³ framträder en formulering med följande ord: »Bei den historisch-rechtlichen Kategorien kommen die grossen geschichtlichen Entwicklungsphasen der Volkswirtschaft in Betracht, wobei die Ergebnisse der wirtschafts- und rechtsgeschichtlichen Forschungen gebührend zu verwerthen sind». Man måste medge, att dessa uttalanden i precision lämna åtskilligt öfrigt att önska. Utgår man från att det WAGNER'ska begreppet »rent ekonomisk» är identiskt med den af ROBERTUS använda beteckningen »absolut», ett antagande hvartill man särskildt med hänsyn till WAGNERS uttryckligt uttalade anslutning till ROBERTUS¹⁴ synes berättigad — så måste den ofvan nämnda af honom (I s. 288) angifna ståndpunkten för vinnande af dessa kategorier afvisas. Hvad man söker är ju begrepp, som gifva uttryck för en verklighet, som är oberoende af innehållet i en viss rättsordning. Men däri ligger dock tillika, att de skola och måste äga samma betydelse och giltighet äfven under förutsättning af en viss sådan¹⁵. De måste med ett ord

¹⁰ I s. 288.

¹¹ *Wirtschaft und Recht* s. 198.

¹² I s. 74.

¹³ I s. 121.

¹⁴ I s. 307.

¹⁵ Grunden till hela detta sökande efter rent ekonomiska begrepp är ju, såsom DIETZEL: *Socialökonomik* s. 118 anmärker, en förmimelse af att »der differenzierende Einfluss der socialen ordnungen sich nicht auf *alle* Bestände und Bewegungen des Wirtschaftslebens erstreckt».

afse människan såsom samhällsvarelse d. v. s. såsom handlande under en rättsordning öfverhufvud, om också icke under en viss konkret sådan. Denna sats är själfklar, så snart man blott strängt fasthåller, att detta och icke något annat är social-ekonomiens objekt. Där denna vetenskap stundom använder en s. k. isoleringsmetod (Robinson), är detta blott ett metodiskt hjälpmedel, hvars användande icke i och för sig är riktigt, utan helt och hållet beroende af de förutsättningar, under hvilka det användes¹⁶. Är nu detta riktigt, så kan det icke vara tillräckligt att för vinnande af dylika begrepp utan vidare utgå från människan såsom stående blott »der äusseren Natur gegenüber» d. v. s. såsom isolerad. Ty därför erfordrades åtminstone ytterligare en länk i beviskedjan, den satsen nämligen, att *hvad som gäller om människan, tänkt såsom isolerad, också på samma sätt gäller om människan, tänkt såsom handlande under en rättsordning*. Men den satsens riktighet är icke *a priori* insedd, ej heller af WAGNER styrkt. Hvarje undersökning i detta afseende

¹⁶ Detta är den skarpt genomförda grundtanken i STAMMLERS bok. Jfr *Wirtschaft und Recht* s. 191: »Nicht die Jugend dieser Wissenschaft ist es, und die mangelnde Tradition in exakter Methode oder die besondere Kompliziertheit der ökonomischen Erscheinungen, was die Nationalökonomie in unbefriedigendem Schwanken bislang belassen hat und sie in der Schärfe der Untersuchung, wie der Sicherheit der Ergebnisse oftmals hinter der Jurisprudenz neidvoll zurückstehen lässt; sondern die fehlende Klarheit über *den ihr eigenen Gegenstand*. durch dessen besondere Hervorhebung erst das ihr eigenthümliche Feld der Forschung abgesteckt werden kann». Och den kritik, som från denna synpunkt riktas mot behandlingen af de rent ekonomiska kategorierna, måste i det hela anses träffande. Se särskildt a. a. s. 197: »es können alle Regeln die ein beobachtender Psychologe angeben mag, in der von WAGNER gemeinten Richtung nur Werth und Bedeutung haben, sofern sie bei der konkreten Ausführung einer *sozialen Wirtschaft* eingreifen sollen»; s. 200: »Wirtschaft im *sozialen* Sinne ist nicht in erster Linie eine natürliche Bedürfnissbefriedigung»; s. 205, s. 206: »wollte man auch — den Begriff des Reichtumes allgemein dahin festhalten, dass es wiederum ein günstiges Verhältniss zwischen menschlichen Bedürfnissen und Mitteln sie zu befriedigen sei, so braucht man doch nur zu fragen, *was für Mittel* das sein sollen, und es zeigt sich alsbald, dass es eben solche *durch bestimmte soziale Regelung* seien». Om man vid dessa yttranden bortser från de till bestämmningen social fogade uttrycken »bestämd», »konkret» o. s. v., äro de ett fulltonigt uttryck för den här framställda åskådningen.

saknas hos honom¹⁷. Ehuru sålunda vissa uttryckssätt hos WAGNER synas tyda på en dylik med brister behäftad metodisk ståndpunkt för vinnande af de ifrågavarande begreppen, är det dock å andra sidan säkert, att densamma icke alltid af honom fasthållles. *Detta bevisas bäst däraf, att WAGNER uppställt begrepp såsom rent ekonomiska, med afseende på hvilka det ofvannämnda kriteriet att vara härledda blott ur ett människans förhållande till den yttre naturen icke passar in.* Han uppställer nämligen¹⁸ bland annat äfven ett rent ekonomiskt penningbegrepp, i hvars bestämning ingå egenskaperna af värde-mätare och bytesmedel. Om det nu är klart, att ett bytesmedel icke kan tänkas annat än under förutsättning af ett byte, samt att ett byte alltid är bundet vid något slags rättsordning såsom logisk förutsättning¹⁹, så är uppenbart, att för så vidt ett dylikt penningbegrepp öfverhufvud är att anse som ett rent ekonomiskt begrepp, det i alla händelser icke uppfyller *den* bestämningen att vara härleadt ur ett människans förhållande till blott den yttre naturen. Härmed ledas vi öfver till en annan viktig anmärkning mot WAGNERS ståndpunkt. Byte förutsätter icke blott en rättsordning utan äfven en rättsordning med ett visst innehåll. Det är emellertid uppenbart, att därest ur ett dylikt

¹⁷ Spår af samma bristfälliga uppfattning som hos WAGNER synes äfven finnas hos Menger. När han (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Erster Theil, Wien 1871 s. 80) yttrar: »Der Werth der Güter ist, gleichwie der ökonomische Character derselben, unabhängig von der menschlichen Wirtschaft in ihrer sozialen Erscheinung, unabhängig auch von der Rechtsordnung, ja, von dem Bestande der Gesellschaft», så ligger stegringen i omdömet i allt fall icke i den senare delen däraf. Jfr STAMMLER a. a. s. 203.

¹⁸ I s. 342.

¹⁹ Se härom OTTO GERLACH: *Über die Bedingungen wirtschaftlicher Thätigkeit*, Jena 1890 s. 54—56. Jfr STOLZMANN a. a. s. 317. Se äfven STAMMLER a. a. ss. 189 samt 113: »Es ist natürlich eine Täuschung, die sich bei unseren Nationalökonomien nicht selten findet, als ob alsdann eine ledigliche Naturthatsache gegeben sei». Ville man ock med vissa social-ekonomer (så t. ex. PANTALEONI: *Del carattere delle divergenze d'opinione esistenti tra economisti* i *Giornale* 1897 Vol. XV ss. 521—524) fatta begreppet byte så vidsträckt, att detsamma omfattade jämväl produktionsprocessen, så inses dock icke, att ett därur härleadt begrepp »bytesmedel» är konstitutivt för penningbegreppet.

innehåll skall kunna härledas en rent ekonomisk kategori i ofvan angifna bemärkelse, utan att ett dylikt förfarande innebure ett återfall i en naturrättslig spekulaton, så måste man allra minst fordra, att detta innehåll på erfarenhetens väg uppvisas vara något för alla rättsordningar lika och gemensamt, vara hvad man velat kalla för en empirisk naturrätt. Oafsedt de principiella betänkligheter, som vi förut²⁰ gjort gällande mot att tillägga de resultat, som kunna vinnas genom deduktion ur ett dylikt abstrakt rättsinnehåll, någon allmängiltighet, måste emellertid här anmärkas, att en jämförande rättsforskning icke kunnat framvisa ett sådant resultat²¹, ja, att med hänsyn till de rättsliga företeelsernas bristfälliga genomforskande ännu icke ens en möjlighet för uppnåendet af ett sådant kan anses föreligga.

I mångt och mycket lider alltså WAGNERS behandling af de rent ekonomiska kategorierna af bristfälligheter och motsägelser²². Man kan knappast undgå att i densamma skönja spåren af en naturrättslig tradition²³. Man tänke på hans härledande af desamma »aus dem Wesen der menschlichen Natur». Hur lätt är icke härifrån bryggan lagd öfver till en ståndpunkt, där det afgörande icke längre är, huruvida de ifrågavarande begreppen förutsätta människan, isolerad i sitt handlande gent emot den yttre naturen, utan fast mera, huruvida de själfva *såväl som* den till grund för dem liggande rättsordningen äro

²⁰ Se ofvan ss. 6—7.

²¹ Se BERGBOHM s. 306 not 36. Angående tillvaron af föregifna dylika rättssatser se s. a. s. 420 not 9. Detta oaktadt antager äfven DIETZEL: *Socialökonomik* s. 119 »ein Liquidationsinstrument der socialwirtschaftlichen Beziehungen, ein Geld» såsom rent ekonomisk (af honom kallad »naturlig») kategori. I motsatt riktning KNIES: *Das Geld*, Berlin 1885 ss. 21—22: »Hier ist dann freilich einzuwenden, dass Produktions- und Consumtionsgüter unter allen Umständen und für jede Art von Organisation des menschlichen Wirtschaftslebens gegenüberzustellen sein werden, während der Gebrauch eines Geldgutes für Tauschverkehr und sogar der Tauschverkehr an und für sich ein geschichtliches Gebild ist, das denkbarer Weise durch ein anderes ersetzt werden kann».

²² Ett annat exempel därpå är anfördt hos STAMMLER a. a. s. 217.

²³ Vi hafva redan ofvan sid. 9 not 19 anmärkt tillvaron af dylika hos WAGNER.

att härleda ur den ofvannämnda källan^{23a}. På en sådan tanke-riktning tyder särskildt bytesmedlets betecknande såsom en rent ekonomisk kategori. Ty får det rättsinnehåll, som är den nödvändiga logiska förutsättningen för ett dylikt begrepp, också tänkas såsom gifvet i den mänskliga naturens väsen, så inträder ju full harmoni mellan det speciella fallet och den allmänna principen²⁴. Och tanken finner då den historiska bakgrunden

^{23a} Innebörden i ett härledande af ett rättsinnehåll ur »den mänskliga naturens väsen», kan, såsom STAMMLER a. a. ss. 179—180 anmärker, icke vara någon annan än den, »dass dem Menschen bestimmte Eigenschaften für das Zusammenleben mit seinesgleichen und gewisse Triebfedern für sein Verhalten in solchem Zustande *a priori* zukämen; so dass nun eine dadurch bestimmte äussere Regelung des zusammenwirkenden Verhaltens in allgemeingültig zu erkennenden Normen als notwendig sich ergäbe». Att detta i grunden är WAGNERS uppfattning, framgår af hans utveckling af läran om »den psykologiska motivationen», hvarom jfr. nedan s. 24 not 36.

²⁴ I själfva verket skulle WAGNER bland nyare sociealkonomer icke stå ensam om en dylik uppfattning. Sålunda härledes af MENER äganderätten ur »die Natur der Dinge» h. e. ur de ekonomiska nyttigheternas natur att vara gifna i begränsad kvantitet. Se härom *Grundsätze* ss. 56, 60; jfr STOLZMANN a. a. s. 172. Uppenbart är, att här bevisas för mycket. Klart har KNIES (*Das Geld* s. 125) angifvit den »naturnödvändighet», som här föreligger, därhän, »dass der Gebrauch eines wirtschaftlichen Gutes für die Lebenszwecke des einzelnen Individuums mit Ausschluss aller andern Individuen platzgreift». Närmare analyseradt, innebär detta intet annat än att ett ekonomiskt handlande måste ha karakteren af ett »Dürfen» i den bemärkelse vi nedan i kap. V inlagt i detta begrepp d. v. s. att det måste framstå såsom rättsstridigt för andra resp. alla andra subjekt. Därmed är emellertid intet annat bevisadt än nödvändigheten af en rättsordning öfverhuvud, för så vidt man nämligen därvid tillika förutsätter, att den yttre legaliteten tillika måste äga rättsregelns form. (Om detta sistnämnda antagande jfr. STAMMLER a. a. ss. 135, 204). På sin höjd kunde naturnödvändigheten af en äganderätt till förbrukliga saker i juridiskt-teknisk bemärkelse därmed anses grundad. Men äfven en dylik uppfattning är helt och hållet beroende af hvad man i äganderätten inlägger. Innefattas däri »rätt till sakens förstöring» eller »rätt till öfverlåtelse», så måste äfven denna ståndpunkt uppgifvas. Icke ens en till tiden obegränsad rätt till brukande af densamma följer med nödvändighet. Man återföres sålunda äfven här ytterst till en fordran, att det ekonomiska handlandet, »der Gebrauch», skall vara rättsligt bestämdt. Hur denna uppfattning af äganderätten såsom grundad i »die Natur der Dinge» konsekvent för tillbaka till den SMITH'ska sociealkonomiens uppfattning af rättsordningens problem, därom jfr STOLZMANN a. a. s. 298 noten.

till hela denna tankegång i ord sådana som de af ADAM SMITH fällda om »a certain propensity in human nature . . . to truck, barter and exchange one thing for another»²⁵. Ett dylikt föreställningssätt är emellertid, sedan man en gång öfvergifvit föreställningen om ett rättsinnehåll *a priori*, icke möjligt att upprätthålla. Senast har BÜCHER²⁶ visat, huru svaga de anspråk på allmängiltighet, som ett dylikt omdöme innehåller, blifva, när de skärskådas i den empiriska forskningens ljus. Det kan endast äga betydelse såsom ett belysande exempel på lönlösheten i försöken att väcka till lif ett tankeinnehåll, som en gång blifvit af vetenskapen graflagdt. Att på dylika grundvalar uppbygga en lära om rent ekonomiska kategorier måste därför med hänsyn till det nutida vetenskapliga läget betecknas såsom omöjligt²⁷.

²⁵ *Wealth of nations*, London 1839 (utg. af M:c Culloch) book I, chap. 2, s. 6.

²⁶ K. BÜCHER: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen 1898 ss. 27, 59.

²⁷ Det kan icke heller sägas, att den senare behandlingen af denna fråga företer några framsteg i klarhet och bestämdhet utöfver den WAGNER'ska. Särskildt är STOLZMANN's utveckling af de rent ekonomiska kategoriernas innebörd mycket dunkel. Då han (a. a. ss. 7, 8) förklarar: »einmal ist jeder wirtschaftliche Organismus an gewisse ewig gleichbleibende Bedingungen gebunden, denen weder die isolirte Wirtschaft, noch die antike Gesellschaftsform, noch die moderne, noch der reine Sozialstaat und sämtliche denkbaren Zwischenstufen entrinnen konnten und entrinnen werden», så kan denna formulering i vissa afseenden t. o. m. anses innebära åtminstone en antydning om, att det icke är tillräckligt att bygga rent ekonomiska kategorier blott på förutsättningen af »die isolirte Wirtschaft». Men då det sedan heter: »Diese Bedingungen bestehen darin dass zur gegebenen Zeit (*sic!*) aus dem gegebenen Urmaterial der Mutter Erde, nach dem jeweiligen Stande der menschlichen Kultur und der technischen Wissenschaft mit den gegebenen Arbeitskräften nur bestimmte Quantitäten und Qualitäten zu erzeugen sind», så kan anmärkas: 1:o att i uttrycket »nach dem jeweiligen Stande der menschlichen Kultur» väl måste anses inbegripet äfven den del af kulturen, som består i en viss rättsordning; 2:o att därest så icke är fallet, påståendet om en till kvantitet och kvalitet bestämd produktion af nyttigheter äfven under de af honom i öfrigt gjorda förutsättningar icke är riktigt. Eller har icke rättsordningen genom sitt inflytande på egendomsfördelningen tillika inflytande på produktionens riktning?

Den granskning, vi här underkastat den WAGNER'ska läran om rent ekonomiska begrepp, har ledt till tvänne betydelsefulla negativa resultat. För det första: att det för vinnande af sådana icke är tillräckligt att utgå från människan, tänkt såsom isolerad utan hänsyn till någon som helst rättsordning. För det andra: att de icke kunna härledas ur ett mänskligt handlande tänkt såsom försiggående under förutsättningen af en rättsordning med ett visst gifvet rättsinnehåll. Denna insikt är af betydelse för ett verkliga grundadt svar på frågan om och på hvilken väg dylika begrepp äro möjliga att vinna. Skola vi afvisa hela denna problemställning såsom omöjlig och förvisa de rent ekonomiska begreppen från socialekonomiens område, eller bör svaret på denna fråga ännu vetenskapligt taget anses stå öppet? Visserligen är med ett eventuellt bejakande af den sistnämnda frågan ingenting vunnet för besvarandet af en andra och viktigare fråga, om dessa begrepp också äro i vetenskapligt afseende betydelsefulla. Denna senare fråga kan öfverhuvud icke *in genere* besvaras, då ju de begrepp, som en vetenskap uppställer, icke uppställas blott för begreppsbildningens egen skull, utan ur vissa bestämda synpunkter och med hänsyn till bestämda uppgifter, som för densamma föreligga till lösning, och därför också måste ur dessa synpunkter särskildt prövas. Om och i hvad mån det ofvan framhållna teoretiskt och praktiskt vetenskapliga intresset genom dem kan tillgodoses, blir därför frågor af sekundär natur, som i hvarje fall måste själfständigt undersökas. Denna omständighet utgör dock icke en tillräcklig anledning att på negativa grunder anse hela problemet ur vetenskapen elimineradt. Redan blotta möjligheten af dylika begrepps vetenskapliga användbarhet är här tillfyllest. Och en sådan kan svårligen på förhand förnekas. Ville man t. ex. för sig ställa såsom uppgift att undersöka, hvilket inflytande en viss positiv rättsordning äger på ett visst element i det ekonomiska sammanhanget, exempelvis på värdets gestaltning, så är det uppenbart, att för lösandet af en dylik uppgift först och främst erfordras, att ett värdebegrepp kan fixeras, som icke redan förutsätter den ifrågavarande rättsordningens positiva gestaltning; och för en dylik undersökning vore således finnandet af en rent ekonomisk kategori af betydelse. Men

därjämte skulle ett eventuellt bejakande af frågan om rent ekonomiska begrepps tillvaro samt en insikt om hvilka kriterier, som för dem bör uppställas, tjäna såsom ett viktigt kontrollmedel för alla de fall, då i den vetenskapliga diskussionen uppställda ekonomiska begrepp antingen utan vidare eller ock blott med stöd af ursprungsbeteckningen »rent ekonomisk» användas oafsedt de rättsliga förutsättningar, som i hvarje särskildt fall läggas till grund för bevisföringen²⁸. Ett dylikt kontrollmedel skulle särskildt kunna göra vetenskapen goda tjänster till undvikande af på denna väg i beviskedjorna sig synnerligen lätt och oförmärkt insmygande *quaterniones terminorum*. Frågan om dylika begrepps tillvaro är därför i vetenskapligt afseende för betydelsefull för att icke böra, trots det negativa resultat, som granskningen af dess behandling hitintills inom vetenskapen gifvit vid handen, om möjligt fortfarande anses stå öppen. Denna möjlighet har emellertid af STAMMLER bestämdt förnekats²⁹. Hans framställning har dock i denna punkt mera karakteren af påstående än bevis³⁰. Och äfven i den mån bevis kan anses föreligga, stöder sig detsamma på premisser, som till sin riktighet äro högeligen omtvistade³¹. STAMMLER synes också själf ha insett, att hans ståndpunkt i detta fall

²⁸ Man tänke t. ex. på diskussionen om huruvida kapitalräntan är en rent ekonomisk kategori eller ej. Jfr. häröf STOLZMANN a. a. ss. 244, 304, 318—320.

²⁹ Se a. a. s. 213: »'Ökonomische' Kategorien aber zur Erkenntniss menschlichen Gesellschaftslebens, bei denen nicht als grundlegende Bedingung eine bestimmte soziale Regelung vorausgesetzt ist, giebt es überhaupt nicht». Jfr. s. 219: »sozialwirtschaftliche Kategorien zu erstreben, die von konkreter äusserer Normierung des menschlichen zusammenwirkenden Verhaltens unabhängig wären, bedeutet ein unklares und fruchtloses Unterfangen».

³⁰ Se hela framställningen a. a. ss. 188—228; jfr. äfven ss. 152—153, 157.

³¹ Vi kunna här icke lämna någon ingående kritik af STAMMLERS ifrågavarande arbete, enär därigenom planen för denna framställning skulle alldeles förryckas. I den mån en sådan icke kommer tillsynes i denna undersöknings egen fortgång, nöja vi oss med att i detta afseende hänvisa till de utförliga granskningar, för hvilka den samma blifvit föremål inom tidskriftslitteraturen. En förteckning å ett flertal dylika finnes i *Jahrbücher für Nat. u. Stat.* 1897 B. 69 s. 813.

kunde komma att mötas med ett blott »sachliches Abstreiten und Leugnen»³². För denna händelse uppställer han nämligen en fordran på den, som så gör, »einen einzigen national-ökonomischen Begriff oder Lehrsatz zu nennen, der zur wissenschaftlichen Aufhellung und Erfassung des sozialen Lebens der Menschen als solchen beitrüge, und der nicht unter der Bedingung einer bestimmten äusseren Regelung menschlichen Zusammenlebens stände»³³. I en dylik omkastning af bevisbördan synes emellertid icke vetenskapen behöfva foga sig. Vill någon bevisa omöjligheten af rent ekonomiska kategorier, så stände det honom fritt. Men att genom ett mer eller mindre »halft bevis» i detta fall vilja konstituera en förpliktelse till motbevis, vid hvars icke-presterande resp. misslyckande man blefve skyldig att taga det halfva beviset för fullt, kan icke utgöra något surrogat för det åstundade beviset. Det vetenskapliga värdet af ett dylikt förfarande blir i alla händelser för det föreliggande problemets lösning icke stor. Vill man verkligen närma sig till en sådan, synes oss en annan väg böra väljas, den nämligen, att man, lämnande åsido frågan om dylika begrepps eventuella användbarhet, söker för sig besvara frågan: hvilka kraf måste under alla förhållanden ställas på ett af socialekonomien använt begrepp, för att detsamma skall kunna såsom rent ekonomiskt anses? Vetenskapligt berättigade kunna dylika försök från den här intagna ståndpunkten dock anses vara, endast för så vidt felen och bristerna i den hittills varande behandlingen af läran om de rent ekonomiska kategorierna vederbörligen beaktas.

Den väg, vi vid ett sådant försök vilja inslå, är följande. Vår utgångspunkt är ett vetenskapligt postulat om tillvaron af vissa oföränderliga grundvalar i människans psykiska organisation. Detta är ett postulat, som af skilda forskare på skilda områden af mänskligt lif mer eller mindre klart till sitt innehåll formulerats. För rättsvetenskapens del har BIERLING skarpt och bestämdt sammanfattat det såsom »die Voraussetzung, dass der Geist der Menschen, auf den schliesslich alles, was irgend-

³² a. a. s. 204.

³³ s. a. st.

wo und irgendwann als Recht bezeichnet wird, zurückweist, im ganzen gleichartig organisiert ist, dass derselbe — trotz der ihm bezüglich des Inhalts seiner Thätigkeit gewährten Freiheit — an bestimmte Schranken und Gesetze gebunden ist, die allen seinen Produkten einen bestimmten gleichartigen Character aufdrücken»; och han tillägger: »in Wahrheit macht diese Voraussetzung jeder, der überhaupt eine Rechtswissenschaft anerkennt»³⁴. För socialekonomiens del är ett liknande postulat uppställt af WAGNER i följande form: »die Grundzüge der wirtschaftlichen Natur liegen fest in der menschlichen körperlich — geistigen Organisation und verändern sich so wenig wie die äussere Natur wenigstens in den für Menschengeschichte in Betracht kommenden Zeiträumen». Och uppställandet af ett dylikt postulat rättfärdigas af honom på följande sätt: »Keinerlei wirtschaftliche Untersuchung ist möglich ohne diese Annahme, für die man sich vor Allem auf die innere Prüfung und die 'allgemeine Lebenserfahrung' berufen, aber auch — auf die psychologische Auslegung aller geschichtlichen Erfahrungen über wirtschaftliche Erscheinungen, Einrichtungen und Rechtsnormen beziehen kann. Denn wir sind überhaupt nur im Stande, menschliches Handeln im Allgemeinen und wirtschaftliches im Besonderen bei uns unbekannten Dritten, daher auch in früheren Geschichtsperioden, zu verstehen, indem wir ihm die psychischen Triebfedern und Motive, die wir aus eigener innerer Prüfung und unmittelbarer Beobachtung um uns kennen, zur Erklärung unterlegen»³⁵. BIERLINGS formulering har framför WAGNERS företrädhet att äga större beständighet. Klart och tydligt säges där ifrån, att hvad som afses med detsamma är »die Form der psychischen Thätigkeit». Samma tydlighet kan icke tillerkännas WAGNER. Tvärtom tyder den användning han på flera ställen synes vilja göra af detsamma, att förutsättningarna här afser äfven innehållet i verksamheten³⁶. Vi

³⁴ I s. 2.

³⁵ I s. 82.

³⁶ Så t. ex. I s. 24, hvarest talas om »Menschen nach deren psychischem und danach bestimmtem *ethischen* Wesen». Vidare I s. 137, hvarest talas om »einem falschen Optimismus hinsichtlich der Veränderungsfähigkeit der menschlichen Natur und *Motivation*». Delvis framgår denna

föredraga inför denna obestämdhet utan betänkande BIERLINGS formulering af satsen. Dennas egenskap af ett vetenskapligt postulat gifver redan i och för sig anledning att noga tillse, det förutsättningarna inskränkas till ett minimum. Därtill kommer, att ett utsträckande af dess innebörd på sätt, som WAGNER synes afse, på förhand beröfvar undersökningen en fast utgångspunkt. Ty huru skall väl annat än mer eller mindre godtyckligt kunna afgöras, *hvilket* innehåll som är af oföränderlig natur. Undersökningar, sådana som de BÜCHER³⁷ verkställt borde åtminstone i detta afseende gifva anledning till stor betänksamhet. Säkerligen kan också dragas i tvifvelsmål, att vi utan vidare tillägga »unbekannten Dritten» »in früheren Geschichtsperioden» motiv och driffjädrar som vi känna »af egen inre erfarenhet och omedelbar(!) iakttagelse omkring oss», blott i kraft af en allmän sats, som utan vidare pröfning föreställes äga giltighet. Sannolikare är, att man i hvarje fall från bestämda historiska fakta sluter sig till tillvaron af dylika likartade motiv äfven hos dem. WAGNERS motivering lämnar också möjlighet för den uppfattningen, att äfven enligt hans mening satsen är att anse såsom vunnen på induktiv väg.

Inskränker man innebörden af det uppställda postulatet, såsom här ofvan skett, möter ur metodisk synpunkt inga betänkligheter mot ett isoleringsförfarande^{37 a}, hvarigenom människan

hans ståndpunkt äfven af hans ofvan anförda rättfärdigande af satsens uppställande (så särskildt in fine). — I denna otydlighet hos WAGNER är uppenbarligen grunden att söka till de anmärkningar, som riktats mot hans formulering af BÜCHER o. a. a. ss. 4 ff., 25. I själfva verket är WAGNERS benägenhet att utsträcka satsens innebörd äfven till innehållsmoment icke öfverraskande, då han synes vilja utsträcka betydelsen af dessa »Grundzüge» ända till att lämna den nödvändiga grundvalen äfven för ett visst oföränderligt rättsinnehåll, såsom vi ofvan (ss. 18—19) sökt visa. — STAMMLER har äfven med rätta anmärkt (a. a. s. 200), i huru hög grad relativ och villkorlig hela WAGNERS i anslutning till den ifrågavarande satsen utvecklade lära om den psykologiska motivationen är. Jfr WAGNER I ss. 83—120.

³⁷ o. a. a. ss. 3—48.

^{37 a} Ett dylikt förfarande anses äfven af STAMMLER metodologiskt tillåtligt. Se a. a. s. 91: »Aber in der Abstraktion von allen seitherigen Daten unserer Erfahrung über Menschenleben können wir dem geschichtlichen Faktum des sozialen Daseins der Menschen den Begriff des gänz-

tänkes blott i relation till den yttre naturen, i och för besvarandet af följande fråga: hvilka äro de kriterier, som en företeelse under denna förutsättning måste uppfylla för att öfverhufvud kunna behandlas såsom ekonomisk, *hoc est* falla inom området af den ekonomiska vetenskapens objekt. Den människa, som vi sålunda isolera, är då hvarken urmänniskan eller människan från någon viss historisk epok, utan helt enkelt människan såsom vi öfverhufvud taget känna henne till sin allmänna organisation och byggnad. Noggrannt måste emellertid därvid iakttagas, att undersökningen inskränkes till formerna för hennes psykiska organisation. Sker detta, behöfver å ena sidan icke »der unbekannte Dritte» från gångna historiska epoker vålla några metodologiska bekymmer, å andra sidan icke heller någon betydelse tilläggas BÜCHERS anmärkning³⁸ om det metodiskt felaktiga i »att tillägga urmänniskan den ekonomiskt verksamma kulturmänniskans drag». Härvid får emellertid undersökningen, enligt hvad vi ofvan funnit, icke stanna. Man får icke utan vidare antaga, att alla de bestämningar, som ingå i ett dylikt preliminärt objektbegrepp, eller de bestämmningar, som ur dessa kunna härledas, också gälla för *socialekonomiens* verkliga objektbegrepp. Detta omfattar nämligen de företeelser, som knyta sig till människan såsom handlande under en rättsordning. Det måste därför särskildt undersökas, hvad inverkan en rättsordning såsom sådan *kan* utöfva på det preliminärt vunna objektbegreppets gestaltning. Därvid får emellertid, såvida möjligheten att nå fram till rent ekonomiska kategorier ännu skall kunna hållas öppen, intet som helst bestämdt rättsinnehåll förutsättas. Man måste inskränka sin sträfvan till att nå fram till de gemensamma kriterierna på alla de fenomen, som vetenskapen behandlar såsom rättsliga d. v. s. söka fastställa rättsvetenskapens eget objektbegrepp. Det postulat, från hvilket vi ofvan utgått, gifver äfven i detta afseende hemul för ett dylikt försök. »Ist doch,» säger BIERLING³⁹, »die

lich isolierten Einzelmenschen allerdings gegenüberstellen; — eben zu dem Zwecke, um Merkmal und Bedingung des sozialen menschlichen Daseins hierbei klar zu erhalten».

³⁸ O. a. a. s. 9.

³⁹ I s. 6.

Definition vom 'Recht' nichts anderes, als eine eigentümliche, logische Zusammenfassung aller wesentlichen Bedingungen derselben». Det rättsbegrepp, som sålunda vinnes, måste emellertid vara af den beskaffenhet, att det kan medgifva en öfverblick öfver de möjliga former, i hvilka ett rättsinnehåll kan framträda och inverka på gestaltningen af socialekonomiens objekt. Kan ett sådant rättsbegrepp fixeras, återstår sedan att undersöka, i hvad mån dessa former återverka på det preliminära ekonomiska objektbegrepp, som framgått såsom den föregående undersökningens resultat. Skulle därvid visa sig, att denna inverkan kan sträcka sig ända till ett fullständigt omgestaltande af detta begrepp d. v. s. att möjlighet förefinnes för att detta och socialekonomiens verkliga objektbegrepp fölle alldeles isär, så är därmed, så långt undersökningen är riktigt förd, ådagalagdt, att rent ekonomiska kategorier icke äga någon hemortsrätt hos en verklighetstrogen vetenskap. Skulle åter därvid visa sig, att denna omgestaltning icke sträcker sig längre än att något eller några moment i det preliminära begreppet alltid återfinnas, äfven där människan tänkes handlande under en rättsordning, så måste, förutsatt resultatets riktighet, de begrepp och satser, som ur dessa moment kunna härledas, besitta den egenskap, som här sökes, den nämligen att vara uttryck för en verklighet, som å ena sidan nödvändigt är tillfinnandes i hvarje af en rättsordning behärskadt ekonomiskt fenomen samt å andra sidan icke till sin existens bunden vid förutsättningen om något visst innehåll i densamma.

Öfvertygelsen om vanskligheten i den uppgift, som härmed rullar upp sig, kunna naturligen inga illusioner förtaga. Medvetandet om den svårighet, som är förbunden med all själfkännedom, och som äfven vetenskapen är underkastad, har ju MILL en gång tillspetsat till en paradox om att ingen uppgift inom området för vetenskaplig forskning är så svår som frågan om hvad en vetenskap själf är. Sitt lika berättigade paradoxala komplement kan dock denna sats erhålla i påståendet, att ingen undersökning inom en vetenskap kan blifva i egentlig mening fruktbringande utan en verklig insikt om dess objekt, uppgift och metod. En ständig växelverkan, betingad af det relativa i såväl de allmänna som speciella undersökningarnas resultat,

är i själfva verket här af nöden. Dylika öfverväganden få därför icke afskräcka från ett försök — och om något annat kan naturligen icke blifva fråga — om också betänkligheterna, äfven där uppgiften sökes begränsad till frågan om vetenskapens objekt, icke synnerligen förminsas. Insikten härom kan blott föranleda till att så samvetsgrannt som möjligt tillgodogöra sig den erfarenhet, som från föregående sådana föreligger, samt därur så mycket som möjligt hämta en fingervisning om den riktning, i hvilken det samma bör företagas. I öfrigt vilja vi spara ytterligare anmärkningar i denna punkt till behandlingen af de särskilda frågorna och särskildt till behandlingen af rättsbegreppet, i sammanhang hvarmed de lämpligast kunna komma till tals. Själfva den uppgift, som ligger bakom det hela, kan ju dessutom redan i och för sig vara ägnad till att delvis från andra synpunkter sofra det material, som förefinnes. Blott en anmärkning må till sist ytterligare förutskickas till undanröjdande af ett möjligen uppdykande missförstånd, det nämligen, att själfva problemställningen såsom sådan skulle förutsätta en uppfattning af rättsordningen såsom något till sin natur mera tillfälligt gent emot andra faktorer i det mänskliga lifvet. Den är naturligen alldeles oberoende af den uppfattning, man kan hysa i denna punkt.

Och därmed gå vi till försöket att lösa den uppgift, som sålunda framställt sig för oss, vissa om, att det åtminstone äger sitt berättigande i kraft af den uppfordran, som nyligen blifvit ställd till socialekonomien såsom vetenskap, den nämligen, »dass sie es unternimmt, dem aus zwei Elementarbegriffen combinirten Doppelnamen auch wirklich gerecht zu werden»⁴⁰.

⁴⁰ STOLZMANN a. a. s. 1.

III.

»Dank einer langen erkenntnisstheoretischen Entwicklung, die mit Francis Bacon anhebt, in Kant gipfelt wissen wir heute, dass sich die Wissenschaften mit Hoffnung auf Erfolg nur mit den Phänomenen beschäftigen können, während das Eindringen in das Wesen, das Noumen, von vorn herein als aussichtslos erscheint»¹. På ett erkännande af denna sats hvilat äfven den socialekonomiska vetenskapen. Såsom sitt objekt erkänner den endast ett erfarenhetsinnehåll. Frågar man därför, hvilket detta objekt är, omsättes denna fråga lämpligen i följande konkretare form: hvilka äro de i vår erfarenhet gifna fakta, som utgöra det material denna vetenskap har att ordnande gestalta? Ett svar på denna fråga kunde synas närmast stå att vinna ur de definitioner på vetenskapen, som blifvit uppställda. Om nämligen också dessa definitioner skilja sig med afseende på huruvida äfven andra moment såsom t. ex. uppgift, metod o. s. v. i dem äro upptagna, måste naturligen under alla förhållanden objektet förblifva en beståndsdel däri, som icke kan elimineras². Endast därigenom blir nämligen vetenskapens eget område bestämdt, hvilket naturligen är en förutsättning för ett bestämmande af dess uppgift och metod³.

¹ OLIVIER VON GÖMÖRY: *Der Preis als selbständige Kategorie* i *Jahrbücher für Nat. u. Stat.* 1897. B. 68 s. 178.

² Se härom MENDER: *Untersuchungen* s. 239; jfr. WAGNER I s. 262.

³ WAGNER yttrar I s. 143: »Mancher Streit über die Methode wäre zu vermeiden gewesen oder sofort als müssig erkannt worden, wenn man sich zuvor über die Aufgaben verständigt hätte, oder der Streit wäre vom Gebiete der Methoden auf dasjenige der Aufgaben übertragen worden, wo er vielleicht berechtigt war und erst ausgetragen werden musste». Måne icke denna tankegång i lika, om än icke högre grad äger sin giltighet för frågan om uppgift och metod å ena sidan samt frågan om vetenskapens

Betraktar man emellertid de gifna definitionerna ur denna synpunkt, så finner man snart, att de icke tillfredsställa de strängare kraf, som måste ställas på en empirisk vetenskaps angifvande af sitt objekt. Ur denna synpunkt måste närmast en anmärkning riktas mot dess betecknande medelst så allmänna bestämningar som »oekonomische Erscheinung» o. d.⁴ Därmed har man ju blott utsagt, att objektet är ett erfarenhetsinnehåll, men för frågan, hvilket detta innehåll är, har man egentligen ingen annan ledning än den logiska cirkeln. Hvilket är social-ekonomiens objekt? Ekonomiska företeelser. Hvilka företeelser äro ekonomiska? De, som äro objekt för socialekonomien⁵. En dylik definition tjänar i själfva verket blott till att öfverskylla de motsatser inom vetenskapen, som sedan desto skarpare framträda vid bestämmandet af de särskilda begreppen, och hvarvid invändningarna mot allt för trånga resp. allt för vida begreppsbestämningar motiveras därmed, att vetenskapens område därigenom blir ofullständigt eller felaktigt bestämdt. Icke bättre äro de bestämningar, hvarigenom objektet betecknas såsom »wirtschaftliches Volksleben»⁶ o. d. Äfven om därigenom objektet inskränkes till en del af erfarenhetsområdet, lida de dock liksom de föregående af det felet, att det *genus proximum*, som därmed upptages, där det icke är att betrakta såsom ett uttryck för en ren förlägenhetsåtgärd, är frukten af en redan allt för framskriden abstraktion. Det kan därför icke omedelbart lämna utgångspunkten för den närmare bestämndhet, som man genom bestämningen »ekonomisk» såsom *differentia specifica* söker vinna. Försöken att nå fram till en sådan bestämdhet pläga i den nutida veten-

objekt å den andra? — Jfr. STAMMLER a. a. s. 220. Ytterst stå visserligen frågorna om objekt, uppgift och metod i ett förhållande af ömsesidigt betingande. Jfr. för rättsvetenskapens del BERGBOHM a. a. ss. 77—79.

⁴ Se BÖHM: *Grundzüge* s. 3. Jfr. WICKSELL: *Föreläsningar* s. 2, WAGNER I ss. 143, 259; jfr. uttrycket »economic facts» hos MARSHALL: *Principles of economics*, London 1890 s. VI; jfr. ss. 74—75.

⁵ Man jämföre, för att göra sig ett begrepp om värdet af dylika definitioner, hur det skulle taga sig ut, om man inom andra vetenskaper förföre på samma sätt, definierade fysiken såsom läran om »de fysiska företeelserna» o. s. v.

⁶ ROSCHER: *System der Volkswirtschaft*, Stuttgart 1871 B. I s. 30.

skapen vanligen göras i sammanhang med bestämmandet af särskilda specialbegrepp inom vetenskapen, främst begreppen nyttighet, behof, o. s. v. Därvid har man emellertid med stor sannolikhet gått öfver till en motsatt ytterlighet, hvilket visar sig dels däraf, att olika begrepp uppträda konkurrerande vid sidan af hvarandra, dels däraf, att man vid sträfvandet att nå målet måste taga sin tillflykt äfven till andra begrepp såsom verksamhet och dylikt. I regel är man numera enig i att anse dessa försök misslyckade⁷. Antingen ha de försök till distinktioner, som gjorts på grundval af dessa begrepp, ansetts omöjliga⁸, eller också ha de befunnits för lösningen af uppgiften i fråga odugliga⁹. Det går icke bättre med försöken att såsom objektbegrepp uppställa värdet och definiera socialekonomien såsom »the science of values»¹⁰. För såvidt man nämligen

⁷ Jfr. WICKSELL: *Föreläsningar* s. 1.

⁸ Detta gäller särskildt indelningen af behoven i materiella och im-materiella, inre och yttre. Omöjligheten att dem emellan uppdraga en verklig gräns förfäktas af STAMMLER: *Wirtschaft u. Recht* ss. 141—148, se särskildt s. 147. Stundom åter synes man anse denna distinktion möjlig, men icke användbar för ifrågavarande ändamål: så NEUMANN: *Grundlagen* s. 10. SCHMOLLER: *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, Erster Teil. Leipzig 1900 s. 3. Denna divergens sammanhänger med en dubbeltydighet i uttrycket behof, hvartill vi nedan återkomma.

⁹ Så indelningen i »äussere und innere» Dinge, Güter o. s. v. Se NEUMANN: *Grundlagen* s. 8, jfr. WAGNER I ss. 74, 290. Den underindelning af de sistnämnda i »ekonomiska» och »fria», allt efter som de »nur gegen bestimmte Aufopferung, durch Arbeit oder Vergeltung hergestellt werden können», som går tillbaka till HERMANN (*Staatsw. Untersuchungen* ss. 104—105, jfr. WAGNER I s. 290) har förkastats af den från Menger utgående riktningen. Jfr. *Grundsätze* s. 54 noten. Angående denna riktnings eget bestämmande af begreppet »ekonomisk nyttighet», se nedan. — Införandet af bestämningen »wahres Bedürfniss» (ROSCHER: *System* I ss. 2—3. Jfr. MENER: *Grundsätze* s. 2, noten, jfr. s. 4) beror på en sammanblandning af teoretiska och praktiska vetenskapliga synpunkter, af »das Sein» och »das Seinsollen»; jfr. för öfrigt härom HEINRICH COHN: *Die subjektive Natur des Werthes*, Berlin 1899 ss. 7—8.

¹⁰ Så t. ex. McCULLOCH: *The principles of political economy*, Edinburgh 1843 s. 3. Samma uppfattning synes äfven hafva föresväfvat WICKSELL: *Über Wert, Kapital und Rente*, Jena 1893 s. 5, hvarest säges, att socialekonomien »nur von Werten handelt».

underförstår »ekonomiskt» såsom differentia specifica — hvar förutan definitionen blir för vid — så stöter man här på samma svårigheter, i det att det vid begränsningens genomförande med ledning af denna definition visar sig nödvändigt att gå tillbaka till begreppen behof, nyttighet o. d.¹¹.

Fasthåller man nu de kraf, som på grund af det ofvan sagda måste ställas på ett genus proximum i definitionen af objektet, nämligen att det måste sammanfatta något i erfarenheten gifvet, att det icke får vara abstraktare än som nått och jämt erfordras för att gifva detta innehåll begreppsmässig form, samt att det å andra sidan bör lämna möjlighet till en begränsning, utan att man därifrån behöfver gå tillbaka till andra begrepp, så måste DIETZELS förslag att uppställa den ekonomiska handlingen såsom vetenskapens grundbegrepp onekligen vara egnadt att tilldraga sig uppmärksamhet¹². Å ena sidan äro

¹¹ I dylika svårigheter har man att söka de grunder, som föranledt en forskare som STAMMLER (*Wirtschaft und Recht* s. 141) att uppgifva försoket att utsöndra det ekonomiska lifvet från andra former af socialt lif såsom omöjligt, hvaraf följden, då en vetenskap aldrig kan uppgifva anspråken på en bestämning af sitt objekt (jfr. SJÖGREN a. a. s. 3), blifver, att gränsen kommer att utplånas mellan socialekonomi och samhällsvetenskap öfver hufvudet. Sträfvandet efter att finna en sådan gräns är emellertid grundad i det mänskliga tänkandets egen natur; jfr. DIETZEL: *Ausgangspunkt* s. 13.

¹² DIETZEL: *Ausgangspunkt* särskildt ss. 18, 65 ff. Att med uttrycket »Grundbegriff» verkligen afses vetenskapens objektbegrepp är där icke uttryckligen sagdt, men framgår indirekt dels af vissa uttryckssätt (jfr. uttrycket »Umfang der Wirtschaftswissenschaft» a. a. s. 65, jfr. äfven s. 58), dels af att han (*Socialökonomik* s. 25—28) använder detta begrepp för att bestämma vetenskapens område. Visserligen skjutes här begreppet ekonomiskt behof i förgrunden, men detta sker i kraft af den analys han underkastat handlingsbegreppet. — F. ö. undvika vi med flit här och i det följande benämningen grundbegrepp, därmed i viss mån erkännande riktigheten af NEUMANNs anmärkningar i *Grundlagen* s. 29. I hans slutsats (s. s. not 1) kunna vi dock icke instämma. Riktigt synes vara, att de sammanfattningar af verkligheten till begrepp, som vetenskapen verkställer, måste ske under ömsesidigt hänsynstagande till huru andra sådana bestämmas. Oss synes dock ovedersägligt, att ett begrepp finnes, som äfven med denna uppfattning intager en särställning, och det är vetenskapens objektbegrepp. Medan nämligen öfriga begrepp endast delvis ingripa i och betinga hvarandras gestaltning, råder här den ömsesidiga växelverkan, att detta begrepp är afgörande för bestämningen

nämligen sådana begrepp som ekonomisk verksamhet¹³, såsom möjligen betecknande äfven en sammanfattning af ett flertal handlingar, förbundna genom ett gemensamt ändamål¹⁴, samt »Wirtschaft»¹⁵ såsom ett inbegrepp af flere dylika »verksamheter», förbundna genom ett visst subjekt, redan uttryck för en för långt drifven abstraktion. Vill man med dessa såsom utgångspunkt bestämma vetenskapens objekt, så förer vägen förr eller senare till handlingsbegreppet såsom det afgörande; och omvänt är tydligt, att kan man icke med handlingen komma till en verklig definition, så kan man det heller icke med dessa sammansatta begrepp såsom utgångspunkt. Å andra sidan är, såsom nämnts, förhållandet det, att de försök, som gjorts att på grundvalen af begreppen nyttighet och behof vinna en begränsning, i sista hand hänföra sig till handlingsbegreppet. Antingen fattas nämligen begreppet behof såsom liktydigt med den olustkänsla, hvarmed föreställningen om frånvaron af vissa yttre hjälpmedel är förbunden resp. den med en ändamålsföreställning förbundna lustkänslan¹⁶, eller förstår man

af *alla* andra, liksom dess bestämmande måste ske under hänsynstagande till *alla* andra. Och denna särställning synes i allt fall *kunna* betecknas med namnet »grundbegrepp».

¹³ Jfr. SCHMOLLER o. a. a. s. 2, NEUMANN: *Grundlagen* s. 3, WICKSELL: *Föreläsningar* s. 2.

¹⁴ För så vidt man därmed möjligen velat antyda en begränsning af handlingsbegreppet till *positiva* handlingar, återkomma vi härtill längre fram. — Någon gång göres detta begrepp uttryckligen identiskt med begreppet ekonomisk handling, så WAGNER I s. 81.

¹⁵ Jfr. angående begreppsbestämningen WAGNER I s. 349; DIETZEL: *Ausgangspunkt* s. 65, *Socialökonomik* s. 159.

¹⁶ Så då man talar om behofvens styrka, behofvens intensitet o. s. v. På en sådan uppfattning tyder äfven beteckningen af behofvet »såsom den negativa, begäret såsom den positiva sidan af samma sak». (GIDE: *Nationalökonomiens Grunddrag*, Helsingfors 1899 s. 51). Från denna ståndpunkt är det äfven man förnekar *möjligheten* af behofvens indelning på sätt ofvan s. 31 not 9 nämnts; jfr. STAMMLERS uppfattning af begreppet behof a. a. s. 178: »Der Begriff eines Bedürfnisses gründet sich auf denjenigen des Lustgefühles oder der Unlustempfindung, die man abzuwehren oder welches man sich zu beschaffen bemüht ist und getrieben wird». — Redan i denna uppfattning af behofsbegreppet föreligger emellertid en sammanfattning af tvänne moment, »das Gefühl des Zustandes, von dem weg» och »das Gefühl des Zustandes, zu dem hin». Se härom nedan.

därmed äfven denna lustbetonade föreställning själf¹⁷. I båda fallen är det frågan om elementer, tillhörande handlingens motivsida, och uppenbarligen är därvid medvetet eller omedvetet underförstådt, att det är handlingar, hvilka härröra från ett på ett eller annat sätt särskildt beskaffadt motiv, som är vetenskapens föremål. Icke annorlunda förhåller det sig med begreppet nyttighet. Vanligen bestämmes detsamma såsom medel för tillfredsställande af mänskliga behof, och man söker då genom dess indelning i inre och yttre, fria och ekonomiska o. s. v. vinna sitt syfte. Men därmed är ju blott ett annat moment i handlingen betonadt; och därmed tillika underförstådt, att det är handlingar, som betjäna sig af på visst sätt bestämda nyttigheter såsom medel, hvilka tillsammans utgöra vetenskapens objekt¹⁸. *Vid dessa försök att bestämma vetenskapens objektbegrepp har man sålunda endast uttagit vissa enskilda bestämningar hos handlingen.* Och det ligger då vid dessa försöks misslyckande nära tillhands att fullt medvetet upptaga handlingsbegreppet i dess helhet till analys och söka med begagnande af alla momenten i detsamma nå målet.

Detta, att man icke sammanhållit den särskilda sida af handlingen, som man i hvarje fall uttagit till analys, med handlingsbegreppet i det hela, har särskildt vid läran om nyttigheten medfört stora olägenheter och delvis föranlett misslyckandet af försöken att på denna väg fixera objektbegreppet. Liksom nämligen begreppet behof fått tjänstgöra såsom en brygga mellan tvänne olika sidor af verkligheten, lust- resp. olustkänslan å ena sidan och ändamålsföreställningen å den andra, så har äfven begreppet nyttighet fått tjäna till öfvertäckande af

¹⁷ Så där man såsom NEUMANN (se ofvan s. 31 not. 9) antager möjligheten af förut nämnda indelning. Jfr. BÖHM: *Rechte* s. 15. — Ännu är behofsbegreppet genom socialekonomien föga fixerad. Såsom ett exempel på huru sväfvande uppfattningen af detsamma alltjämt är kan hänvisas till B. GUREWITCH: *Die Entwicklung der menschlichen Bedürfnisse und die sociale Gliederung der Gesellschaft*, Leipzig 1901 s. 2.

¹⁸ Endast från denna ståndpunkt kan förklaras, att WAGNER I s. 302 med afseende på frågan om hur nyttighetsbegreppet skall bestämmas yttrar: »von ihrer Beantwortung hängt einmal die Begrenzung des Gebiets der politischen Oekonomie ab». — Jfr. hans bestämning af begreppet Wirtschaft I s. 81 och objektbegreppet I s. 143.

motsatsen mellan tvänne sådana, medlet för handlingen och ändamålet med densamma¹⁹. I stället för att tala om handlingar, som betjäna sig af på visst sätt beskaffade medel, talar man sålunda om handlingar som »rikta sig på», »ha till objekt», »hänföra sig till», »ha att göra med» nyttigheter af ett visst slag²⁰. Därigenom utplånas skiljemärkena mellan tvänne distinkt åtskilda saker: det yttre tillstånd, från hvilket handlingen utgår, och det, till hvilket densamma syftar²¹. Hur vik-

¹⁹ Stundom har man fullt medvetet uttalat densamma utan att likväl göra sig närmare reda för dess innebörd och konsekvenser, så ROSCHER: *System* I s. 3. En dylik medvetenhet får däremot icke utan vidare anses ligga till grund för bestämningen af nyttighetsbegreppet såsom »medel för tillfredsställande af mänskliga behov» (jfr. WAGNER I s. 288), ty den ofvan omtalade obestämdheten i behöfsbegreppet inverkar här och gör det alltför väl möjligt att beteckna äfven handlingens ändamål såsom »medel för behöfvets tillfredsställande». Detta ligger särskildt nära till hands, därest man uppfattar behovet såsom en olustkänsla och dess tillfredsställande såsom ett upphäfvande af densamma (Jfr. WAGNER o. a. st. med I s. 73). Då kan ju t. ex. det yttre tillstånd man genom handlingen afser att realisera mycket väl framstå såsom en nyttighet, ehuru det samtidigt framstår såsom handlingens ändamål. Jfr. WAGNER I s. 81: »Der Inbegriff der auf fortgesetzte *Beschaffung* und Verwendung von Gütern zur Bedürfnissbefriedigung gerichteten ... Arbeitsthätigkeiten etc.». Endast såsom ett exempel på den allmänna benägenheten att öfverskatta vetenskapliga resultat, hvarpå inom socialekonomien MILLS berömda ord angående den samtida värdeteorien utgöra det klassiska exemplet, har man därför att upptaga BÖHM-BAWERKS yttrande *Rechte* s. 13: »Sich über die Grundidee klar zu werden, welche im volkswirtschaftlichen Gutsbegriffe zum Ausdrücke kommt, ist nicht im Mindesten schwierig. Man kann sagen, dass die national-ökonomischen Schriftsteller von allem Anfang an über diese Grundidee niemals weder im Zweifel noch im Zwiespalt waren».

²⁰ En verklig profkarta på dylika uttryck erbjuder NEUMANNS *Grundlagen* ss. 1—18.

²¹ Det måste därför gent emot NEUMANNS yttrande (*Grundlagen* s. 37 not. 4 in fine), att dylika distinktioner »nicht zu empfehlen sind», räknas BÖHM-BAWERK till förtjänst, att han på flere ställen (*Rechte* ss. 21, 29—30) sträfvat att upprätthålla denna skillnad; att han icke lyckats upprätthålla densamma, därom se nedan i kap. V. — Denna bristande skärpa i distinktionen har, såsom vi sedan skola se, med traditionens makt gjort sig gällande äfven hos dem, som fullt medvetet velat lägga handlingsbegreppet till grund för bestämmandet af socialekonomiens objekt. Detta gäller särskildt DIETZEL, ehuru honom tillkommer förtjänsten att skarpt ha betonat denna dubbeltydighet i nyttighetsbegreppet. Jfr. DIETZEL: *Ausgangspunkt* s. 59.

tigt ett fasthållande vid denna distinktion är, skola vi särskildt exemplifiera med afseende på det försök till en bestämning af vetenskapens objekt med utgångspunkt från begreppet nyttighet, som låtit i senare tider mest tala om sig. Från begreppet nyttighet särskiljer MENER²² det ekonomiska nyttighetsbegreppet på så sätt, att detta är inbegreppet af sådana nyttigheter, »deren verfügbare Quantität geringer ist, als der Bedarf an denselben». När han nu därpå betecknar de ekonomiska nyttigheterna såsom den ekonomiska verksamhetens »objekt»²³, så frågas: 1:o menas med »objekt» ändamål för mänskligt handlande? I så fall har MENERS nyttighetsbegrepp undergått en egendomlig utvidgning, ity att dit hänföres icke blott »Dinge», utan äfven »Gedankendinge», blotta ändamålsföreställningar. Ett så vidsträckt nyttighetsbegrepp har MENER uppenbarligen icke afsett²⁴. Och äfven om så vore fallet — möjligen skulle ju äfven om dessa helt allmänt kunna utsägas, »dass sie Tauglichkeit haben in Causalzusammenhang mit der Befriedigung menschlicher Bedürfnisse gesetzt zu werden», nämligen såsom lustbetonade ändamålsföreställningar — så äro de i allt fall icke ekonomiska nyttigheter; ty svårligen kan väl om dem utsägas, »dass deren verfügbare Quantität geringer ist als der Bedarf an denselben»²⁵. 2:o menas därmed, att *medlen* för verksamheten

²² *Grundsätze* ss. 51 ff. Jfr. BÖHM: *Grundzüge* ss. 12 ff. Från den MENER'ska distinktionen mellan »Nützlichkeit» och »Gut» bortses här såsom i detta sammanhang betydelselös. — En redogörelse för MENERs lära om nyttigheten finnes inom den svenska literaturen hos DAVIDSON: *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarne för kapitalbildningen*, Upsala 1878 ss. 27 ff.

²³ *Grundsätze* s. 53.

²⁴ Man tänke på de af MENER uppställda förutsättningarna för att ett »Ding» skall vara en nyttighet; exempelvis den andra i ordningen: »Das Ding muss *objektiv geeignet* sein die Befriedigung des Bedürfnisses mittelbar oder unmittelbar zu verursachen», eller den fjärde om nödvändigheten af »Verfügungsgewalt über das Ding»!

²⁵ Det kunde synas, som om denna anmärkning vore af en väl formalistisk natur. Vi tro dock, att den väl kan förtjäna att uppmärksammas vid granskningen af de ekonomiska teorier, som bygga på det MENER'ska nyttighetsbegreppet. När man t. ex. i värdeläran möter följande omtyckta exemplifiering af satsen, att endast ekonomiska (begränsade) nyttigheter äga värde: ännu har aldrig någon människa tillagt en liter vatten, en bägare

skola vara begränsade? Då är bestämningen uppenbart oriktig, ity att fall gifves, såsom NEUMANN²⁶ riktigt anmärker, då äfven i öfverflöd befintliga nyttigheter kunna vara objekt för ekonomisk verksamhet. För att rädda sig från detta fel kan man nu såsom MENDER låta bestämningen yttre resp. materiell i nyttighetsbegreppet falla²⁷, hvarigenom möjlighet öppnas att betrakta äfven det arbete (offer), som inneslutes i handlingen, såsom ekonomisk nyttighet; och då synes det, som om MENDERS ståndpunkt skulle vara fullt afpassad efter verkligheten. Men följden blir i stället ett orimligt utvidgande af det ekonomiska

vatten o. s. v. i en eljes vattenrik trakt något värde — så måste detta exempels riktighet sättas i fråga, därest med »en liter vatten» menas en konkret bestämd sådan. Den »nyttighet», som här sannolikt afses, är därför en blott föreställning, en blott tänkt kvantitet. Uppenbart är, att denna abstrakta kvantitet icke kan framstå såsom *medel* för ett ekonomiskt handlande. Man *dricker* dock icke den abstrakta kvantiteten! Att ett dylikt »Ding» uppfyller de fyra MENDER'ska förutsättningarna för att vara en nyttighet, kan väl ock betvivlas. — Det skulle äfven kunna ifrågasättas att redan ur denna synpunkt granska satsen: »das Darlehen ist ein wahrer Tausch gegenwärtiger gegen zukünftige Güter» (en annan sådan kan erhållas genom reflexionen på förhållandet mellan begreppen rättighet och nyttighet, hvarom se nedan i kap. V). Om man nämligen indelar nyttigheterna i »gegenwärtige» och »zukünftige», så kan man därvid svårigen ha undgått att åt nyttighetsbegreppet gifva en liknande utsträckning. Att dessa båda grupper af nyttigheter äro »verschiedenartige», må väl medgifvas; och ur denna synpunkt är BÖHM-BAWERK väl försvarad mot den af KNIES: *Das Geld* s. 106 not. 1 vid försvaret af dennes »Nutzungstheorie» uttalade förkastelsen af försträckningens konstruerande såsom ett byte.

²⁶ *Grundlagen* s. 16. — Äfven NEUMANN använder dock i sin polemik mot MENDER den dubbeltydiga beteckningen af nyttigheter såsom »objekt» för handlingar. Af hans exempel framgår dock, att därmed menas *medel*.

²⁷ Jfr. DIETZEL: *Ausgangspunkt* s. 53. NEUMANN: *Grundlagen* s. 17. Så länge man följer den äldre indelningen af nyttigheterna i inre och yttre samt först inom de senare skiljer mellan fria och ekonomiska (så WAGNER I s. 290), är den egna personens arbete elimineradt ur det ekonomiska nyttighetsbegreppet (a. a. s. 300, jfr. s. 74). — Öfverhufvud måste det för en klar uppfattning af MENDERS lära om nyttigheten strängt fasthållas, att, då »das Ding» utan några andra kvalifikationer än dem, som förutsättas för dess egenskap af »Nützlichkeit» (se därom *Grundsätze* s. 2) är genus proximum i nyttighetsbegreppet, under detta uttryck måste inbegripas hvarje »existent något», som öfverhufvud uppfyller dessa kvalifikationer.

handlingsbegreppet, ty huru många en mänsklig verksamhet är icke förenad med arbete!²⁸ Denna konsekvens undvikas endast därigenom att MENER går öfver till en motsatt ytterlighet genom att kasta sig öfver på handlingens motivsida och på ett högst godtyckligt sätt inskränka begreppet behof till sådana, hvars »Nichtbefriedigung die Vernichtung . . . und die mangelhafte Befriedigung die Verkümmerng unserer Natur zur

²⁸ Det anmärkes i förbigående, att, oaktadt denna utvidgning af nytighetsbegreppet, MENER icke lyckats få med ens alla otvifvelaktigt ekonomiska handlingar. Så t. ex. skulle, om vi tänka oss en isolerad bygd, en person, som vore ensam ägare till all skog därstädes, äfven om denna skog vore stor nog att utan öfverafverkan nu och för öfverskådlig framtid mer än tillfredsställa alla inbyggarnes behof, likväl kunna betinga sig en ersättning för rätten till virke. De handlingar, hvarigenom sådan rätt upplätes, vore då enligt MENERs ståndpunkt icke ekonomiska, ty *medlet* vore icke en begränsad nytthet, och något arbete kostade dessa handlingar icke. Det är nämligen icke logiskt otänkbart, att en i MENERs mening obegränsad nytthet kan vara föremål för äganderätt. Därför hjälper i detta afseende icke det tillägg som SCHMOLLER (a. a. s. 3) gjort till den MENER'ska definitionen på ekonomiska nyttheter, enligt hvilket dessa bestämmas såsom »die in begrenzter Menge vorkommenden und daher in das Eigenthum von einzelnen oder Corporationen gekommenen»; ty äfven om det får anses riktigt, att alla begränsade nyttheter äro föremål för äganderätt, så är det logiskt icke tillräddigt att rent konvertera detta omdöme. Koexistensen af två företeelser är nämligen icke i och för sig bevis för *nödvändigheten* af deras koexistens (jfr. EHRENFELS a. a. s. 14). För frågan om nyttheters förmåga att vara föremål för rättigheter ligger hufvudvikten säkerligen icke därpå, huruvida de finnas i begränsad mängd eller ej, utan snarare — för att använda ett uttryck af NEUMANN: *Grundlagen* s. 71 — på, huruvida de »ihrer Natur nach geeignet erscheinen, Objekte ausschliesslicher Willensbethätigung . . . jemandes zu werden». Äfven om man betonar fordran på ett intresse såsom nödvändigt för tillvaron af rättigheter, så erbjuder ju monopolintresset såsom sådant en grundval, som logiskt sedt är oberoende af, huruvida nyttheterna äro begränsade eller ej. Vill man nu i stället betrakta rättigheten såsom den begränsade nyttheten, så är innebörden af ett dylikt uttryckssätt synnerligen dunkelt. Försöker man närmare analysera detsamma, leder det dessutom till att i strid mot MENERs lära fränkänna saker karakteren af nyttheter; jfr. nedan i kap. V. Om de motsägelser, i hvilka MENER på denna punkt invecklar sig, se för öfrigt STOLZMANN a. a. ss. 171—173, jfr. MENER: *Grundsätze* ss. 61 noten samt 64—65. Vår anmärkning drabbar MENER, men hör icke till förevarande undersökning, då vi ju med afsikt tills vidare lämnat rättsordningen ur sikte.

Folge hat»²⁹. Vi se sålunda, att man vid dylika försök att taga en viss sida hos handlingen till utgångspunkt å ena sidan icke kan undgå att gå tillbaka till handlingen själf och upptaga äfven andra sidor hos densamma och å andra sidan, därigenom att man icke från början fått grepp på det egentliga *genus proximum*, vid denna återgång invecklar sig i otydligheter och godtyckligheter^{30, 31}.

²⁹ *Grundsätze* s. 32, jfr. NEUMANN: *Grundlagen* s. 43 not 9. — Att man härigenom icke eliminerar vissa arter af nyttigheter ur detta begrepp ligger i öppen dag, alldenstund en och samma nyttighet kan tjäna såväl ett annat behof som ett sådant i den af MENER angifna betydelsen. — Icke ens BÖHM-BAWERK synes hafva upptagit denna bestämning af begreppet behof, jfr. *Rechte* s. 15.

³⁰ En fullständigare kritik af den MENGERSKA läran om nyttigheten i den utbildning, den erhållit af BÖHM-BAWERK, skall gifvas i kap. V i samband med frågan om förhållandet mellan begreppen »rättighet» och »nyttighet».

³¹ Äfven i öfrigt skulle behandlingen af läran om nyttigheten säkerligen blott vinna på, att man icke lösgjorde den från sammanhanget med den ekonomiska handlingen. Här blott ett exempel. I *Rechte* s. 90 uppställer BÖHM-BAWERK den frågan, hvarför vi icke inräkna »den durch unsere eigenen geistigen und körperlichen Arbeitskräfte gewährleisteten Zukunftsnutzen» i vår förmögenhet. Han kan därför icke finna någon annan grund än den, »dass der persöhnliche Erwerb zu seiner Verwirklichung noch persöhnliche Arbeit erfordert —. Indem die Menschen daher auf das erhoffte Gut blicken, können Sie auch das im Wege stehende Übel nicht übersehen und in dem das letztere gleichsam eine Compensation des ersteren bildet, erübrigt einstweilen aus dem ganzen Verhältnisse Nichts, was sie als reinen Nutzen ihrem sonstigen sichergestellten Wirthschaftsnutzen zurechnen könnten oder wollten» (*Rechte* s. 91). Vore detta riktigt, undrar man verkligen, huru de öfriga produktionsmedlen kunna erhålla något värde. Om redan arbetsmödan kompenserade den lust, som väckes vid föreställningen om resultatet, huru skulle då de nyttigheter, som framstå såsom handlingens medel, kunna tilläggas något värde? Den rätta förklaringen är uppenbarligen den, att en ekonomisk handlingsmöjlighet icke existerar annat än i och genom tillgängliga medel, och att uppskattningen af dessa redan involverar en uppskattning af handlingsmöjligheten. I den »Bedeutungsurtheil», som vi fälla angående våra »Wohlfartsmittel» (se *Rechte* s. 65), är detta moment redan beaktadt. Denna »dom» grundar sig nämligen på en värdering af handlingsmöjligheten och är något i förhållande till denna härledd. Däraf kommer det sig äfven, att denna ekonomiska handlingsmöjlighet icke beaktas, annat än för så vidt den ter sig såsom för subjektet genom vissa medel garanterad. »Eine vorläufige Sicherung» (*Rechte* s. 85) behöfves det ju enligt B:s

Medan sålunda läget inom vetenskapen själf synes oss oförtydligt visa hän i riktning mot att handlingsbegreppet tages till utgångspunkt vid bestämmandet af dess föremål, kunde möjligen äfven ett positivt stödjande af denna ståndpunkt komma ifråga. Detta kunde då hämtas från ett uppvisande af en noggrann öfverensstämmelse mellan vetenskapens uppgift och dess föremål, på detta sätt fattadt. I vetenskaper, som ännu befinna sig i vardande och där meningarne om föremål, uppgift och metoder ännu gå vidt isär, måste naturligen en uppfattning, som kan uppvisa noggrann motsvarighet mellan objekt och uppgift redan på denna grund te sig såsom lifskraftigare, hvarjämte inför dem, som redan på förhand erkänna den motsvarande uppgiften. äfven sättet för objektbegreppets bestämmande måste vinna i styrka, därest det kunde visas att detta med nödvändighet låter härleda sig af denna uppgifts natur³². Vi tro, att en sådan öfverlägsenhet kan påvisas särskildt gent emot den åskådning, som gör begreppet ekonomisk nytthet till systemets hörnsten. Medan man från denna ståndpunkt kommit till en uppfattning af vetenskapen såsom en lära om »die Grössenverhältnisse der Güter»³³, hvilken omöjligen kan tillfredsställa redan på den grund, att därigenom uteslutes en mängd faktiskt af vetenskapen allmänt behandlade spörsmål från dess område, kommer man med utgångspunkt från handlingsbegreppet till en sådan, som dels bättre motsvarar vetenskapens faktiska arbetssätt, och dels på ett naturligt sätt bestämmer dess ställning till angränsande vetenskaper. Denna åskådning kan sammanfattas på följande sätt.

Den socialekonomiska vetenskapen är till sin natur en samhällsvetenskap. I och med detta omdöme äro redan tvänne

egen uppfattning för all förmögenhetskomputation. Något som helst för denna egendomligt erbjuder således icke detta förhållande. Snarare kunde en närmare reflexion på detta förhållande vara egnad att styrka betänkligheterna mot att upptaga den egna personen resp. dess egenskaper eller »Leistungen» (*Rechte* s. 30) såsom en nytthet jämte andra. Jfr. härom nedan.

³² Detta är just utgångspunkten för DIETZELS försök att bestämma socialekonomiens grundbegrepp, jfr. *Ausgangspunkt* s. 18.

³³ Jfr. uttrycket hos KNIES: *Das Geld* s. 43: »eine Art von Lebensbeschreibung der wirtschaftlichen Güter».

betydelsefulla satser uttalade. Först den, att dess uppgift icke är att finna det yttre natursammanhanget i tillvaron såsom blott sådant. Därmed är dess själfständiga ställning i förhållande till de s. k. naturvetenskaperna i vidsträcktaste mening gifven³⁴. Vidare den, att det icke är det inre, psykiska sammanhanget sådant det förlöper i individuella serier, hvars uppspårande är dess uppgift³⁵. I dessa båda satser äro dock endast negativa bestämningar af uppgiften gifna. Vill man nu med undvikande af mångtydigheten och dunkelheten hos de begrepp, som i detta sammanhang pläga komma till heders, fortskrida till försöket af ett positivt bestämmande³⁶, kan man närmast

³⁴ Jfr. STAMMLER a. a. s. 16: »Die Wissenschaft vom sozialen Leben der Menschen will von einer blossen Erkenntniss der äusseren Natur verschieden sein». — Gent emot den ständigt uppdykande benägenheten att på detta område utan vidare öfverföra ett naturvetenskapligt betraktelsesätt resp. från naturvetenskapen låna metoder och analogier har MENDER: *Grundsätze*, s. VIII erinrat om följande, från Baco härrörande, träffande karakterisering af dylika försök: magna cum vanitate et desipientia inanes similitudines et sympathias rerum describunt atque etiam quandoque affingunt.

³⁵ Att socialekonomen äfven behandlar vissa sidor af det individuella sammanhanget, strider icke häremot, för så vidt en vetenskap just för förklaringen af sitt föremål ofta nödgas anlita hjälp af andra vetenskaper — i detta fall psykologien.

³⁶ Vi tänka därvid särskildt på de svårigheter, som inom vetenskapen yppat sig, att finna ett allmängiltigt svar på frågan hvad stat eller samhälle är. Begreppet personlighet, som i senare tider åter kommit till heders, är ju hämtadt från en annan vetenskaps område samt är icke ens därstädes allmänt erkändt. Hvad det egentligen innebär, är ju dessutom dunkelt. Uttolkas det, hvad statsbegreppet beträffar, med JELLINEK (*System* s. 26) såsom »Fähigkeit, Träger von Rechten zu sein», så är ju hela frågan förpassad till en specialdebatt under läran om rättssubjekten. Angående användbarheten af begreppet organism se TRETSCHKE: *Politik* B. I, Leipzig 1899 s. 28. — Vill man med dessa bestämningar utsäga existensen af en real enhet i den individuella mångfalden af psykologiska kausalserier, så är ju i allt fall denna för oss icke uppfattbar på annat sätt och i annan mån än ett orsakssammanhang dem emellan är gifvet; och detta är då blott ett annat sätt att uttrycka nämnda faktum. »So viel Actualität, so viel Realität». Argumentet är därvid detsamma, som är afgörande för antagande af en dylik enhet inom individualpsykologien. Det är därför öfverraskande, när HÖFFDING (*Etik*, Köpenhamn 1897 s. 237) för samhällets del förnekar denna likhet och betecknar detsamma såsom blott »Indbegrebet af

utgå från en undersökning af hvad ett inre sammanhang mellan företeelser ur annan synpunkt än den rent individuella innebär. Fasthåller man därvid den kunskapsteoretiska nödvändigheten att tänka sig detta sammanhang under kausalitetskategoriens tecken³⁷, kan detta icke tänkas på annat sätt än att

alle Individier». Då han (*Psykologi* s. 152) anser individen vara något annat än inbegreppet af dess förnimmelser, så måste väl af samma grund samhället vara något annat än inbegreppet af de individuella serierna. Enligt vår mening måste här parallellism i uppfattningssättet råda. Jfr. WUNDT: *Logik* II: 2 s. 598; samt *Ueber die Definition der Psychologie i Philosophische Studien* 1896 B. 12 s. 65.

³⁷ »Scire est per causas scire» DIETZEL: *Socialökonomik* s. 12, jfr. WUNDT: *Logik* II: 2 ss. 50—51. Senast har STAMMLER (*Wirtschaft u. Recht* ss. 349 ff.) afvisat denna nödvändighet och häfdat ändamålskategorien såsom en fullt själfständig och sidoordnad form för socialvetenskapligt betraktelsesätt. Fasthåller man emellertid, att äfven denna erfarenhetsmässigt framträder i kausalitetskategoriens form, finner man, att den senare möjligheten icke utesluter den förra nödvändigheten. Jfr. WUNDT: *Logik* I s. 649: »So weit Willenshandlungen auf das äussere Geschehen Einfluss erlangen, ist daher auch der Zweck nicht bloss eine rückwärts gekehrte Causalbetrachtung, sondern zugleich *vorwärts gerichtete Bedingung des Geschehens*». Alla försök att häfda »die Zweckkategorie» såsom själfständig högsta förklaringsgrund föra dessutom utöfver den allmängiltiga kunskapens gränser. Huru finna den öfversta sats, ur hvilken man kan härleda objektiviteten af ett telos gent emot den, »welchem an der Einheit des Telos gelegen ist, der den Begriff des Endzweckes und danach objektiv begründeter Zwecke und gegenständlich berechtigter Wahl aufzunehmen sich willig zeigt, der aber dieses in seiner Weise bestimmen will» (*Wirtschaft u. Recht* s. 376)? Egendomlig är i detta afseende den ståndpunkt JHERING intager. I *Zweck* I s. XII angifver han densamma med följande ord: »es gibt nur eins von Beiden: entweder ist die Ursache die bewegende Kraft der Welt oder es ist der Zweck. Nach meinem Glauben ist es der Zweck. Der Zweck vermag das Causalitätsgesetz aus sich zu entlassen, nicht aber das Causalitätsgesetz den Zweck». För så vidt ett afstående från anspråk på allmängiltighet för denna sats får anses ligga i reservationen »nach meinem Glauben», eller nämnda sats blott ville uttala, att kausalitetsbegreppet har sin psykiska genesis ur ändamålsbegreppet (Jfr. HÖRRING: *Psykologi* s. 249), behöfde densamma icke diskuteras. Men detta är väl näppeligen JHERINGS mening. S. 3 säges emellertid, att viljan står under kausalitetslagen. S. 5 illustreras detta närmare i följande sats: »Das Bestimmende geht auch hier der Zeit nach dem dadurch Bestimmten voran, es ist die im Handelnden lebendige und ihn zum Handeln veranlassende Vorstellung (der Zweck)». S. 11 säges däremot: »das Wollen, der innere Process der Bildung des Willens, steht nicht unter dem Causalitätsgesetz,

särskilda moment i dessa individuella serier inverka på resp. påverkas af särskilda moment i andra sådana. Nu är det emellertid så, att endast vissa moment till sin natur äro sådana, att de kunna tänkas på ett bestämbart sätt omedelbart utöfva en dylik inverkan. Medan nämligen en del af dem icke manifesteras sig i den yttre objektiva erfarenheten, och därför hvarje slags omedelbar inverkan utöfver den individuella serie, i hvilken de ingå, med afseende på dem är ofattbar, kännetecknas åter andra af ett aktivt ingripande i den *yttre* erfarenhetens värld och medföra omgestaltningar i denna, hvarigenom en växelverkan möjliggöres. Endast på denna väg, genom af dylika aktivitetsmoment (yttre handlingar) framkallade iakttagelser (perceptioner) å den andra sidan, kan i den gifna erfarenheten med objektiv visshet en dylik inverkan påstås. Icke ens alla aktivitetsmoment kunna emellertid härvid komma i betraktande. För så vidt nämligen social-ekonomien sysselsätter sig med sammanhanget mellan inre kausalserier, samt ett dylikt icke är såsom själfv inre gifvet i någon annan form än ändamålsprincipens, måste ur denna synpunkt fränkiljas de aktivitetsmoment (viljeyttringar, handlingar i vidsträckt mening)³⁸, där denna princip icke medgifver någon tillämpning. Detta är grunden hvarför s. k. spontana viljeyttringar, reflexrörelser och instinkthandlingar uteslutas. Det är handlingar i egentlig bemärkelse, med en ändamålsföreställning förbundna handlingar, som utgöra förklaringsobjektet. Endast dessa äro utgångspunkter för en inre växelverkan (psykisk kausalitet) mellan de olika serierna; endast dessa kunna påverkas af andra subjekts handlingar. De förra åter kunna icke mer än andra yttre naturföreteelser beaktas³⁹. Till dem, liksom till

der bewegende Grund für ihn ist nicht die Ursache, sondern der Zweck». Detta yttrande förklaras emellertid däraf att han här begagnar den särskilda terminologi, som han s. 4 infört, hvarvid kausalitet sättes = yttre (mekanisk) kausalitet, Zweckgesetz = inre (psykologisk) kausalitet. Uppmärksammas detta, framstår äfven hos JHERING trots inledningsorden kausalitetskategorien som den öfverordnade.

³⁸ Jfr. HÖFFDING: *Psykologi* s. 141; BIERLING II s. 47 not. 1.

³⁹ Jfr. WUNDT: *Logik* I s. 650: »Dagegen bleibt es eine völlig willkürliche und darum erkenntnistheoretisch ungerechtfertigte Annahme, eine kausale Wirksamkeit von Zwecken dort anzunehmen, wo uns Willenshandlungen nicht in der Erfahrung gegeben sind».

dessas senare, tager vetenskapen väl hänsyn för att förklara orsakssammanhanget mellan de verkliga handlingarne, men de äro icke själfva dess förklaringsobjekt⁴⁰.

Handlingens egenskap af objektbegrepp framgår således naturligt af uppgiftens natur, sådan den här fattats. Problemet att afskilja socialekonomiens objekt från samhällsvetenskapernas öfverhufvud sammanfaller med frågan om möjligheten att inom handlingsbegreppet särskilja ett ekonomiskt handlingsbegrepp. Oriktigt synes oss, med ofvannämnda uppfattning af uppgiften, vara att såsom DIETZEL⁴¹ i objektbegreppet införa bestämmningen social⁴². Definitionen af objektet afser ju icke detta såsom

⁴⁰ Därför blir emellertid äfven naturvetenskapen — liksom psykologien — en socialekonomiens hjälpvetenskap. En synnerligen pregnant formulering med afseende på ett speciellt socialekonomiskt problem synes oss den här framställda uppfattningen af socialekonomiens objekt och uppgift ha erhållit hos BÖHM-BAWERK: *Capital und Capitalzins*, Erste Abtheilung, Zweite Auflage, Innsbruck 1900 s. 2. Den lyder sålunda: »Woher und warum empfängt der Capitalist jenen end- und mühelosen Güterzufluss? Diese Worte enthalten das theoretische Problem des Capitalzinses. Es wird gelöst sein, wenn die geschilderte Thatsache des Zinsenbezuges mit allen ihren wesentlichen Merkmalen vollständig erklärt sein wird. Vollständig dem Umfange wie der Tiefe nach; vollständig dem Umfange nach, indem alle Formen und Varietäten des Zinsenempfangs ihre Erklärung finden; vollständig der Tiefe nach, indem diese Erklärung lückenlos geführt wird bis an die Grenze national-ökonomischer Untersuchung; mit anderen Worten, indem die Erklärung zurückgeführt wird bis auf jene letzten, einfachen und anerkannten Thatsachen, an denen die national-ökonomische Erklärung überhaupt endet, auf welche die National-Oekonomie sich stützt ohne sie weiter zu beweisen, und deren fernere Erklärung, wenn sie gefordert wird, angrenzenden Wissenschaften, zumal der Psychologie und den Naturwissenschaften zur Last fällt».

⁴¹ *Socialökonomik* s. 28.

⁴² Social handling skulle då från den här intagna ståndpunkten betyda en handling, betraktad ur synpunkten af att äga kausal betydelse såsom orsakad af eller själf orsakande andra subjekts yttre handlingar. För så vidt STAMMLERS mycket diskuterade definition på social (= äusserlich geregelt, *Wirtschaft u. Recht* s. 120) icke innehölle något mera än detta, vore därför från den här intagna ståndpunkten mot densamma intet att invända. Så är emellertid icke fallet; jfr. a. a. ss. 105, 108 m. fl. Det inses emellertid icke, att ens från STAMMLERS egen utgångspunkt något mera behöfde i detta begrepp inläggas. Denna är nämligen a. a. ss. 88—89 angifven med följande ord: »Nun ist mit der Vorstellung eines gesellschaft-

redan af vetenskapen bearbetadt, utan såsom material för dess ordnande verksamhet. Vill man till sist anmärka, att hela den sist anförda motiveringen till förmån för handlingen såsom vetenskapens objekt, bygger på andra förutsättningar än de inledningsvis uppställda, ity att därvid isoleringsståndpunkten öfvergifvits och hänsyn tagits äfven till samhällsmomentet, så måste härtill svaras, att så ingalunda kan anses vara fallet. Uppenbarligen måste för bestämmandet af vetenskapens objekt under alla förhållanden hänsyn tagas till dess allmänna uppgift. Hvad här undersökts är blott, om det ur hänsynen till denna kan hämtas något stöd för bestämmandet af hvilka erfarenhetsmoment hos den såsom isolerad tänkta människan kunna framstå såsom objekt för en ekonomisk vetenskap. Hufvudvikten ligger ju dessutom icke därpå, att hon uppträder isolerad, utan framför allt därpå, att hänsynen till rättsordningen är ur undersökningen eliminerad; och från den principen innebär hvad här ofvan anförts intet afsteg.

Det gäller då att på grundvalen af detta genusbegrepp bestämma species. Hvad är ekonomisk handling? Må vi först skärskåda DIETZELS eget försök i denna riktning. Det känne-märke, som enligt honom⁴³ utsöndrar en ekonomisk handling från andra handlingar, är, att dess *ändamål* är underkastandet af en begränsad del af materien under en persons herravälde (Willensherrschaft)⁴⁴. Det är emellertid icke godt att se, huru härigenom en begränsning verkligen ernås. Hvad är »Willensherrschaft über die Materie» närmare bestämdt? Är icke hvarje yttre handling egentligen ett manifesterande af herravälde öfver materien? Om jag t. ex. ropar på en annan, så ligger ju i denna handling ett uttryck för ett dylikt välde öfver materien lika väl som när t. ex. målaren för penseln i sin ateliér. Återstår således bestämningen: »begränsad del» af materien. Om

lichen Zusammenlebens von Menschen zweifellos etwas anderes und mehr gemeint, als *bloss* die Thatsache eines in Zeit und Raum zugleich vorhandenen Daseins von Menschen». — På STAMMLERS bestämning af detta begrepp är emellertid hela hans tankebyggnad uppförd.

⁴³ Se för det följande DIETZEL: *Ausgangspunkt* ss. 65 ff. *Socialökonomik* ss. 25 ff., 156 ff.

⁴⁴ *Ausgangspunkt* s. 65.

DIETZEL härvid tänkt på de gränser, som rättsordningen uppdrager, så kunde detta vara egnadt att förklara hans ståndpunkt. Därom yttrar han emellertid själf intet. Har han icke detta gjort, inses icke, hvad öfverhufvud skall förstås med att handlingens ändamål är underkastandet af en begränsad del af materien under en persons herravälde. Antingen menas då därmed, att ändamålet är det herravälde öfver materien, som redan själfva verksamheten såsom sådan innebär; och då är det öfverhufvud omöjligt att finna någon bestämd gräns för detta behärskande, som skulle föreligga i vissa fall men icke i andra. Eller menas därmed, att handlingens resultat är ett sådant behärskande af en begränsad del af materien; då är en dylik begränsning såsom ett kriterium för vissa handlingars utsöndrande icke tänkbar annat än under form af en af rättsordningen utstakad gräns för mänskligt handlande. Har nu verkligen tanken på en rättsordning härvid föresväfvat DIETZEL, så gifver emellertid hans beteckning af den ekonomiska handlingen såsom en »naturlig» kategori⁴⁵ anledning till antagandet, att åtminstone icke någon viss rättsordning därvid varit förutsatt. Under sådana förhållanden blir emellertid hans likställande af uttrycken »begränsade delar af materien» och »saker» egendomlig⁴⁶, ty ligger begränsningen i rättsordningen, så är en på detta sätt bestämd begränsning icke tänkbar, utan att man i rättsordningen inlagt ett visst innehåll. Bortsedt nu från detta, blir DIETZELS ståndpunkt icke tydligare därigenom, att han vid sin senare behandling⁴⁷ af samma tema uttryckligen fört tillbaka gränsbestämningen till behöfsbegreppet. Den ekonomiska handlingen är en sådan handling, som härrör af ett ekonomiskt behof. Ekonomiskt behof är åter människans behof efter herravälde öfver materien⁴⁸, hvilken bestämning senare ersättes med en annan: ekonomiskt behof är behof efter saker⁴⁹. Såsom ett slags stöd för detta likställande anföres⁵⁰,

⁴⁵ *Socialökonomik* s. 156 jämfördt med s. a. s. 118.

⁴⁶ *Socialökonomik* ss. 25, 156.

⁴⁷ I *Socialökonomik*.

⁴⁸ a. a. s. 25.

⁴⁹ a. a. s. 156: »Das Bedürfniss nach Sachen nennen wir das wirtschaftliche Bedürfniss».

⁵⁰ a. a. s. 159.

att det aldrig bestridts, att den ekonomiska handlingens objekt alltid är saker, samt att uttrycken: »handlingens objekt är en sak» och: »handlingens motiv är behof efter en sak» äro att anse såsom identiska. Här griper emellertid den traditionella dubbeltydigheten hos uttrycket »objekt» in, och det är sannolikt endast till följd af denna obestämdhet, som det kan göra honom den åsyftade tjänsten. Hvad som skall menas med handlingens objekt är nämligen ingenstädes af DIETZEL uttryckligen definieradt⁵¹. Ville man nu för att finna någon ledning för bestämmandet af innebörden i uttrycket »behof efter saker» förutsätta, att med uttrycket handlingens objekt afsåges detsamma som *medlet* för handlingen, så måste ett likställande af uttrycken, »handlingens utgår från ett behof efter en sak» och »handlingens medel är en sak», gifva anledning till betänkligheter redan på grund af den högst egendomliga användningen af det redan förut mångtydiga begreppet behof. Liksom man stundom satt likhetstecken mellan behof och ändamålsföreställning⁵², skulle vi nu äfven få ett sådant mellan behof och föreställningen om medlet. En dylik tolkning skulle emellertid heller icke lämpligen kunna bringas i öfverensstämmelse med DIETZELS omskrifning af uttrycket objekt⁵³: »Güter, welche sie (die Handlung) erstrebt». Dessa ord tyda snarare därpå, att meningen är att med beteckningen handlingens objekt uttrycka detsamma som handlingens ändamål. Och detta vore onekligen ett förtydligande af uttrycket »behof efter saker». Men hvad menas då med att handlingens ändamål är en sak? Först och främst må man här icke låta förleda sig af ett uttryckssätt, som är ganska naturligt, när människan tänkes handlande under en

⁵¹ DIETZELS språkbruk är i detta afseende ganska vacklande; jfr. *Ausgangspunkt* s. 59, hvarest uttrycket »objekt» för en verksamhet synes fattadt i en vidsträcktare betydelse, omfattande både begreppen »Zweck, bez. Inhalt(?) der wirtschaftlichen Handlungen» och medel för de samma; *Socialökonomik* s. 162, hvarest begreppen objekt och medel hållas strängt isär, medan dock samtidigt säges, att denna distinktion sammanfaller med särskiljandet mellan konsumtionsmedel och produktionsmedel. Icke heller här saknas sådana sväfvande uttryck som att handlingen »riktar sig på» något o. s. v.

⁵² Se ofvan s. 34.

⁵³ a. a. s. 159.

viss rättsordning. Det är sannt, att jag om de handlingar, hvarigenom jag förvärfvar äganderätten till en sak, mycket väl kan utsäga, att deras ändamål är en sak. Men uppenbarligen innehålles däri, att ändamålet är rätten till saken, icke blott denna själf⁵⁴. Bortses från detta fall, är det uppenbart, att DIETZEL här tänkt på sådana, då man genom en produktionshandling af för handen varande nyttigheter framställer en annan sådan. Om jag gör en sko af ett stycke läder, kan ju mycket väl sägas, att handlingens ändamål är skon. Men redan vid en transporthandling, hvars egenskap af ekonomisk DIETZEL själf erkänner⁵⁵, synes detta bestämmande af ändamålsföreställningens innehåll omöjligt. Och än mera vid en konsumtionshandling! Om än en sådan handling kan sägas härröra af behovet efter herravälde öfver materien, så måste bestridas, att dess ändamål kan sägas vara en sak. Uppfattas sålunda begreppet handlingens objekt såsom liktydigt med handlingens ändamål, är det odugligt att tjäna till belysning af den föreliggande frågan. Men hvad kan väl menas med handlingens objekt, om därmed icke menas vare sig handlingens medel eller ändamål? Så vidt vi kunna se, innebär bestämmandet af begreppet ekonomisk handling hos DIETZEL i grunden ett återfallande i försöket att medelst behovens indelning i materiella och inmateriella vinna en begränsning af socialekonomiens område; och det dunkel och den otydlighet, som hvilat öfver denna distinktion, har DIETZEL genom sin framställning icke måktat skingra⁵⁶.

⁵⁴ »Ein sehr gewöhnlicher, im Leben entstandener, aber vom Rechte festgehaltener Sprachgebrauch nennt statt des Eigenthumsrechts die Sache, an welcher sie statt findet»; WINDSCHEID: *Pand.* I s. 97.

⁵⁵ a. a. s. 157.

⁵⁶ Såsom ett annat utslag af traditionens makt hos DIETZEL kan också nämnas, att han (*Socialökonomik* ss. 27—28) återfaller i den vanliga definitionen af socialekonomien såsom vetenskapen om sociala »Erscheinungen, Phänomenen». Något egendomligt vore detta icke, för så vidt DIETZEL fasthölle, att dessa företeelser äro handlingar. Men han definierar i stället dessa företeelser såsom »die Geschehnisse in der Aussenwelt, welche die Wirkungen solcher (wirtschaftlicher) Handlungen sind». Här synes det sålunda, som om vetenskapens förklaringsobjekt skulle vara icke handlingarna utan deras yttre verkningar. Detta kan nu svårigen vara riktigt.

Innan vi gå vidare, må här omnämnas, att äfven J. F. NEUMANN gjort ett försök att med utgångspunkt från handlingsbegreppet (Thätigkeit) definiera vetenskapens objekt. Detta försök är emellertid verkställt med särskild hänsyn till de svårigheter rättsordningen erbjuder för problemets lösning; och skulle därför, därest det här upptoges till behandling, icke afses i annan mån än detsamma ur andra synpunkter erbjöde intresse. Rättssynpunkten är emellertid för NEUMANN af så genomgripande betydelse vid hela genomförandet, att vinsten af ett dylikt utsöndrande blefve liten eller ingen⁵⁷.

Försöket att lägga handlingsbegreppet till grund för en definition af vetenskapens objekt bör emellertid icke uppgifvas. Såsom misslyckadt kan detta försök först anses, sedan handlingsbegreppet i dess helhet upptagits till en fullständig analys af alla dess momenter, och det därvid visat sig omöjligt att med hjälp af på så sätt vunna distinktioner nå fram till en begränsning af vetenskapens område, som någorlunda motsvarar dess faktiska verksamhetsfält. Begreppet handling såsom objekt

Ty vare sig härmed afses det mekaniska kausalsammanhanget mellan de yttre följderna och den fysiologiska processen, eller därmed syftas på förhållandet mellan den fysiologiska sidan af handlingen å ena och den psykologiska å andra sidan, så faller ju ett dylikt sammanhang alldeles utanför den ekonomiska vetenskapens uppgift. Den förra uppgiften är naturvetenskapernas, den senare psykologiens och kunskapsteoriens. Afses åter med DIETZELS uttryck de ekonomiska handlingarnes verkningar på andra subjekt, så äro ju dessa verkningar, för så vidt de skola vara föremål för social-ekonomien, själfva handlingar. Det finnes därför intet skäl att i begreppet skilja ekonomiska handlingar och ekonomiska fenomen.

⁵⁷ I allmänhet kan dock sägas, att hela gången af NEUMANNS undersökning innebär ett öfvergifvande af handlingsbegreppet och ett återgående till läran om nyttigheten (äusseres Gut, åtföljdt af ett försök att särskildt kvalificera äfven behofsidan; se *Grundlagen* ss. 59, 71). Ur denna synpunkt innebär det således ej någon större nyhet. — Med afseende på NEUMANNS framställning i det hela kan väl f. ö. ifrågasättas, om hans utväg att för undgående af den af honom själf (a. a. ss. 27—30) anmärkta, hotande cirkeln identifiera förmögenhetsrättigheter och privaträttigheter (se a. a. ss. 82 ff., särskildt s. 89) egentligen kan anses innebära ett vetenskapligt framsteg. Sådana pläga ju icke gå i riktning mot ett blott utplånande af befintliga distinktioner, utan snarare i ett införande af eller åtminstone ett ersättande af förutvarande med nya sådana.

för en ekonomisk vetenskap är ett psykologiskt begrepp. En analys af detsamma måste därför uppbyggas på den psykologiska vetenskapens allmänna resultat. Detta innebär likväl ingenting för ifrågavarande problem särskildt utmärkande. Samma återgång till psykologiska grundvalar genomgår hela den ekonomiska vetenskapen⁵⁸. Vi fasthålla därvid tillika såsom resultat af det föregående, att här endast är fråga om sådana handlingar, som kännetecknas af ett aktivt ingripande i yttrevärlden (yttre handling)⁵⁹. Här möter emellertid genast ett spörsmål, som ur intresset af en förenkling af den följande framställningen redan här måste upptagas till behandling. Man plägar till yttre handlingar hänföra äfven negativa sådana, där ett positivt ingripande

⁵⁸ Häremot nyligen W. SOMBART: *Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx* i *Brauns Archiv* B. VII ss. 591 ff. hvarest ett försök göres att häfda en objektiv riktning inom den ekonomiska vetenskapen, kulminerande i MARX, som skulle taga afstånd från en subjektiv sådan därigenom att den icke utgår från »die Motivation der individuellen wirtschaftlichen Handlung»; hvarjämte det angående denna senare riktning sättes ifråga, »huruvida den icke är i begrepp att likvidera och öfverläta sin egendom åt historien och psykologien». Det pålägges därjämte denna riktning att undersöka det berättigade i en dylik objektiv metodologisk ståndpunkt såsom en grundläggande förutsättning för all Marxkritik. Häremot må blott anmärkas, att de i vår erfarenhet gifna företeelser just äro individualpsykologiska fakta, och att den objektivitet, den lagbundenhet, som kan skönjas i de ekonomiska företeelserna, endast är ett utflöde af en öfverensstämmelse i individernas handlingar. Se BÖHM: *Grundzüge* s. 78; jfr hans kritik af SOMBART i *Capital* ss. 538—539. Egendomlig är äfven SOMBARTS uppfattning af bevisbördans fördelning i ifrågavarande fall. Med den allmänna kunskapsteoretiska ståndpunkt, från hvilken den moderna vetenskapen arbetar, hvilat väl denna fast mera på den, som påstår användbarheten af en annan metodologisk utgångspunkt. En allmän hänvisning till »der wirtschaftenden Gesellschaft» är därvid icke tillfyllest. Man kan alltför väl erkänna t. ex. bytesvärdet såsom ett socialt faktum och likväl fasthålla, att detta faktum — lika visst som det i grunden är en abstraktion ur ett flertal likartade mänskliga handlingar — också skall förklaras ur de krafter, som sätta de individuella viljorna i rörelse. Jfr DOMENICO BERARDI: *Utilita limite e costo di riproduzione* i *Giornale* 1899 Vol. XIX, ss. 431 ff.

⁵⁹ Härmed utsondras s. k. inre handlingar, se BIERLING II s. 52 samt not. 7 s. s. Jfr HÖFFDING: *Psykologi* ss. 345 ff., HAGSTRÖMER: *Svensk Straffrätt* ss. 94, 168 not 1.

icke äger rum, den s. k. »gewollte Unterlassung». Såsom karakteristikum på den yttre handlingen uppställles då blott, att den kännetecknas af ett »bestämdt yttre förhållande, som framstår som realisering af det velade genom den viljande»⁶⁰. Det skall icke här bestridas, att ett icke-inträffande af ett aktivt ingripande i yttervärlden kan vara en handling i egentlig mening. Icke heller, att förhållandena kunna vara sådana, att en dylik overksamhet kan betraktas såsom en yttre handling d. v. s. att den kan blifva föremål för iakttägelse af en viss objektivitetsgrad⁶¹. Exempelvis om den framstår såsom ett omedelbart afbrott i en förutvarande verksamhet eller såsom ett undantag från någon förut iakttagen regelbundenhet i en yttre verksamhet. Hvad här skall undersökas är blott den frågan, huruvida i de fall, då en dylik handling kan anses föreligga, med hänsyn till socialekonomiens uppgift skäl föreligga att inlemma dessa handlingar vid sidan af de positiva i denna vetenskaps objektbegrepp. Denna fråga intresserar af den anledning, att det i så fall kunde tänkas vara otillräckligt att vid karakteriseringen af det ekonomiska handlingsbegreppet blott ha den positiva handlingen för ögat; och den kan uppkastas på den grund, att en växelverkan mellan olika psykiska serier i detta fall förmedlas på ett i viss mån annat sätt än vid de positiva handlingarna. Vid de senare förmedlas den genom en iakttägelse af det yttre förloppet, som med nödvändighet är beroende af den positiva handlingen i så måtto, att utan denna ingen dylik föreställning kan föreligga. I det förra fallet åter sker förmedlandet genom en föreställning om att en positiv handling skall inträffa — låt oss kalla det en förväntan om handlingen — en föreställning, som icke med nödvändighet är bunden vid förutsättningen af en viljeakt å den andra sidan. I bägge fallen föreligger ett yttre faktum (verksamhet, overksamhet); i bägge fallen är det *icke* nödvändigt, att en föreställning uppträder hos ett annat subjekt oeh påverkar dess inre; men i det förra fallet *kan* en dylik föreställning uppstå utan något som helst handlande å den motsatta sidan. Man må icke invända, att så kan vara fallet äfven

⁶⁰ BIERLING II ss. 47, 55, jfr HAGSTRÖMER: *Svensk Straffrätt* s. 96.

⁶¹ Angående detta bestämmande af begreppet yttre jfr SJÖGREN a. a. s. 3.

vid den yttre manifestation, som kännetecknar en positiv handling. Äfven den kan påverka en annans föreställande, utan att någon handling i egentlig mening föreligger. Ty det egendomliga är, att vid det yttre faktum, hvarom här är fråga, verksamhet, *icke något som helst aktivitetsmoment behöfver föreligga hos den overksamme*. Fasthåller man nu strängt krafvet på yttre objektivitet hos den negativa handlingen, d. v. s. att overksamheten skall föreligga under sådana förhållanden, att man kan på ett objektivt sätt sluta till, att en bestämd handling föreligger hos den andre, gående ut på underlåtandet af en bestämd positiv verksamhet, så upphäfves visserligen denna anomali. Men då försvinner också den ofvannämnda svårigheten för vår undersökning, ity att de kriterier, som för den positiva handlingen kunna uppställas, också kunna tillgodogöras vid den negativa yttre handlingen. Afgörande för densammas egenskap af ekonomisk blir då, huruvida den bestämda positiva verksamhet, i förhållande till hvilken den är ett underlåtande, skulle ha varit att såsom ekonomisk anse. Sedan denna anmärkning här förutskickats, kunna vi därför i det följande uteslutande taga den positiva yttre handlingen i skärskådande⁶².

Uppenbarligen är det icke tillräckligt att af en sådan handling fordra, att den skall vara beledsagad af en påtaglig förändring i den yttre erfarenheten för att kunna tillerkänna den egenskapen af ekonomisk. Om jag t. ex. ropar på en person i min närhet i afsikt att väcka hans uppmärksamhet, så är detta visserligen en positiv yttre handling, men ingen människa har ännu ifrågasatt att erkänna den såsom en ekonomisk sådan. I handlingens yttre beskaffenhet såsom sådan är någon ledning för den framställda frågans besvarande icke gifven. Det gäller då att söka vinna ett sådant genom en analys af densamma såsom ett psykologiskt faktum. De moment, som därvid komma i betraktande, äro: 1) en föreställning om något, som genom handlingen skall uppnås⁶³, 2) en därmed förbunden

⁶² Se för det följande: HÖFFDING: *Psykologi* ss. 341 ff. Jfr äfven SCHÉELE a. a. ss. 378 ff.

⁶³ Jfr HÖFFDING: *Psykologi* s. 263.

känsla af lust, som tillika innefattar en eggelse till verksamhet⁶⁴,
3) det fundamentala, för viljan specifika element, som konstituerar handlingen^{65 66}.

⁶⁴ Af HÖFFDING: *Psykologi* s. 353 äro de båda sidorna i detta moment uttrycksfullt karakteriserade såsom »Lyst ved noget» och »Lyst til noget». Huru förhållandet mellan dessa båda sidor psykologiskt fattas, prejudicierar icke den följande undersökningen. Se därom EHRENFELS a. a. ss. 6—41. När i det följande likhetstecken sättes mellan uttrycken lustkänsla och begär, afses därmed icke att taga ståndpunkt till detta spörsmål.

⁶⁵ Jfr HÖFFDING a. a. s. 349. Att därjämte i det psykologiska handlingsbegreppet såsom ett särskildt moment upptaga »utförandet» såsom omfattande »den inre eller yttre verksamhet, hvarigenom syftemålsförmiddelsen förverkligas» (SCHÉELE a. a. s. 379) synes vara ett dess utsträckande till området, där det icke hör hemma. Hvad som menas med uttrycket »inre», är otydligt. Menas därmed det fysiologiska förloppet inom människokroppen, gäller om detta, hvad nedan sägs. Menas det psykologiska förloppet, inses icke, hur detta moment skall kunna särhållas från det sista ofvan i texten anförda. Öfver den yttre verksamhet, som kan känneteckna handlingen, härskar yttre kausalitet, och denna kan därför icke annat än falla under naturvetenskapernas domvärjo. Det gäller här i samma grad hvad ofvan sagts om DIETZELS försök att karakterisera »die Folgen der Handlungen» såsom vetenskapens objekt. Den psykiska handlingen är ju det fenomen, som skall förklaras, icke dess yttre följder. Formuleringen synes oriktig äfven ur den synpunkten, att ett »förverkligande» af syftemålsförmiddelsen icke behöfver föreligga, för att viljeakten skall vara att såsom handling, och t. o. m. en yttre sådan, anse. Jag kan nämligen genom en ny handling inställa realiserandet, innan ett dylikt förverkligande skett. Eller voro icke de handlingar, hvarigenom Panamakanalens byggande beslöts, verkligen handlingar, oaktadt syftemålsförmiddelsen icke förverkligades?

⁶⁶ I den ekonomiska vetenskapen, såväl som inom psykologien (jfr SCHÉELE a. a. s. 379) har det varit vanligt att i handlingen urskilja ytterligare ett moment: den med ett närvarande tillstånd förbundna olustkänslan. Detta är kärnan i det för socialekonomen hittills så betydelsefulla, men ytterst sällan analyserade behöfsbegreppet. Jfr HERMANN: *Staatsw. Untersuchungen* s. 5, hvarest behof bestämmes såsom »Gefühl des Mangels mit dem Streben diesen Mangel zu beseitigen». Se äfven JHERING: *Zweck* I s. 30. För så vidt man därmed afser, att en dylik olustkänsla *alltid* skulle vara det primära faktum i det sammanhang, som karakteriseras såsom handling, närmast då framkallande den lustbetoning af ett föreställningsinnehåll, som är en specifik förutsättning för handlingen, hvars egentliga ändamål då skulle vara ett upphäfvande af det tillstånd, som medförde denna olustkänsla, så måste däremot invändas, att detta icke öfverensstämmer med den faktiska erfarenheten. För det första behöfver nämligen,

Det gäller nu, huruvida möjlighet förefinnes att med ledning af något eller några bland dessa moment finna särskilda karakteristiska bestämningar för de ekonomiska handlingarnas utsöndrande ur det allmänna psykologiska handlingsbegreppet. Därvid kan genast lämnas ur räkningen det ofvannämnda för handlingen konstituerande momentet. Klart är, att redan denna dess egenskap gör, att det oförändradt måste återfinnas i allt slags mänskligt handlande. En annan sådan möjlighet kan också genast från början elimineras, den nämligen att hos de befintliga lustkänslorna upptäcka någon specifik beskaffenhet, som skulle vara olika i ena eller andra fallet. Om dem alla gäller nämligen KANTS ord:⁶⁷ »Die Vorstellungen der Gegenstände mögen noch so ungleichartig, sie mögen Verstandes-selbst Vernunft-Vorstellungen im Gegensatze der Vorstellungen

såsom A. MEINONGS: *Psychologisch-ethische Untersuchungen zur Werththeorie*, Graz 1894 s. 7 riktigt anmärkt, en lustbetonad föreställning icke förutsätta »actuelle Unlust». *Föreställningen* om en framtida olustkänsla är ofta alldeles tillräcklig att lustbetona ett visst annat föreställningsinnehåll. Jfr HERMANN s. a. st.: »auch später drohender Mangel . . . zwingt zu . . . Thätigkeit». Menar man med tillfredsställandet af ett behof upphäfvandet af en med det nuvarande tillståndet förenad olustkänsla, är därför detta uttryck icke fullt exakt. För det andra kan äfven med skäl ifrågasättas, om ens föreställningen om en framtida olustkänsla är ett nödvändigt moment i det förlopp, som kallas handling. Ofta inträffar det, att en ändamålsföreställning uppträder såsom lustbetonad, utan att något sådant moment i serien kan upptäckas (detta torde vara den riktiga kärnan i MEINONGS anföranden s. 8 a. a.). Snarare händer det, att en olustkänsla uppträder såsom följd i förhållande till de i handlingen ingående momenten, därest denna icke leder till ett realiserande af föreställningens innehåll. — Måhända skulle denna skillnad mellan fall, då en olustkänsla resp. föreställningen därom är det inledande momentet i handlingen, och de, då så icke är fallet, kunna sättas i samband med den indelning af viljeakterna i positiva och negativa, som finnes hos EHRENFELS a. a. s. 6 (möjligen äfven med en indelning af värdena i positiva och negativa, hvaraf stundom spår skönjas i den ekonomiska literaturen; se t. ex. WICKSELL: *Föreläsningar* s. 62). EHRENFELS' karakteristik af denna indelning, enligt hvilken man (a. st. jämfördt med s. 35) t. o. m. skulle kunna tala om handlingar, riktade på »die Nichtexistenz seiner vorgestellten Ziele», synes oss icke träffande. Jfr äfven HERMANN'S indelning af behoven i *positiva* och *negativa* a. a. s. 86.

⁶⁷ *Kritik der praktischen Vernunft*, herausgegeben von KARL KEHRBACH, Leipzig, Reclams Verlag, s. 26.

der Sinne sein, so ist doch das Gefühl der Lust, wodurch jene doch eigentlich nur den Bestimmungsgrund des Willens ausmachen, . . . nicht allein so fern von einerlei Art, dass es jederzeit bloss empirisch erkannt werden kann, sondern auch so fern, als es *eine und dieselbe Lebenskraft, die sich im Begehrungsvermögen äussert, afficirt, und in dieser Beziehung von jedem anderen Bestimmungsgrunde in nichts, als dem Grade verschieden sein kann*. Wie würde man sonst zwischen zwei der Vorstellungsart nach gänzlich verschiedenen Bestimmungsgründen eine Vergleichung der Grösse nach anstellen können, um den, der am meisten das Begehrungsvermögen afficirt, vorzuziehen? Eben derselbe Mensch kann ein ihm lehrreiches Buch, das ihm nur einmal zu Händen kommt, ungelesen zurückgeben, um die Jagd nicht zu versäumen, in der Mitte einer schönen Rede weggehen, um zur Mahlzeit nicht zu spät zu kommen, eine Unterhaltung durch vernünftige Gespräche, die er sonst sehr schätzt, verlassen, um sich an den Spieltisch zu setzen, sogar einen Armen, dem wolzuthun ihm sonst Freude ist, abweisen, weil er jetzt eben nicht mehr Geld in der Tasche hat, als er braucht, um den Eintritt in die Komödie zu bezahlen»⁶⁸. I dessa ord ligger tillika en antydning om, i hvilken riktning en undersökning bör koncentreras. Det är den lustbetonade föreställningens innehåll, som bör tagas till utgångspunkt. Detta föreställningsinnehåll brukar man beteckna såsom ändamål (Zweck);⁶⁹ och ett sådant är oskiljaktigt förenadt med hvarje handling i egentlig mening⁷⁰. Mindre enig är man i fråga om hvilket det föreställningsinnehåll är, som sålunda lustbetonas. I den psykologiska vetenskapen bryta sig härvid olika uppfattningar mot hvarandra⁷¹; enligt en är detta innehåll *alltid* en lustkänsla, enligt en annan är det föreställningen

⁶⁸ På detta sätt måste äfven JHERINGS ord (*Zweck* I s. 7) uttolkas: »Die Vorstellung kann nur bekämpfen, was ihr gleichartig ist, eine andere Vorstellung, und sie bezwingt dieselbe nur, wenn sie selber stärker ist».

⁶⁹ Med motiv beteckna vi däremot i det följande — i öfverensstämmelse med JHERING: *Zweck* I s. 29 — den med föreställningen förbundna lustkänslan.

⁷⁰ »Keine Handlung ohne Zweck». JHERING: *Zweck* I s. 5.

⁷¹ Jfr härom SCHÉELE a. a. s. 380.

om den verksamhet, som är förbunden med själfva viljeakten, enligt en tredje uppfattning åter är det föreställningen om verksamhetens resultat, det tillstånd, som genom densamma tänkes uppkomma⁷². För alla dessa ståndpunkter är gemensamt »dass der Zweck die Vorstellung eines Zukünftigen ist»⁷³. För att man skall finna sig tillrätta med dem alla, måste först själfva tvistepunkten klart formuleras. Tvisten kan naturligen icke röra sig därom, huruvida det i handlingen ingående föreställningsmomentets innehåll är det ena eller andra af ofvan angifna eventualiteter. Ingenting hindrar naturligen, att de i föreställningen förefinnas jämte hvarandra. Hvad frågan gäller är, till hvilket moment i detta innehåll det med föreställningen förbundna, i handlingen ingående lustmomentet knyter sig, eller, såsom satsen formulerats, hvilket begärets föremål (hvad HÖFFDING kallar »Driftens Genstand») är⁷⁴. Hvad då den första åskådningen angår, att det är en i föreställningsinnehållet ingående föreställning om en framtida lustkänsla, som är det afgörande för begärets vaknande, så står denna icke i någon absolut mot-

⁷² Detta sistnämnda synes vara JHERINGS ståndpunkt. Ehuru han icke kommit att utföra den af honom (*Zweck* I s. 61) utlofvade närmare undersökningen af ändamålsbegreppet, afvisar han dock tydligen åsikten n:o 2 a. a. s. 13. Å andra sidan tyda många exemplifikationer, att åsikten n:o 3 är den för honom ledande. Jfr a. a. ss. 13, 19, 29—31 o. s. v. — HÖFFDING har icke närmare analyserat föreliggande spörsmål. När han talar om föreställningen om en »tiltraekkende handling» a. a. s. 353, lämnas denna fråga helt och hållet öppen. Att emellertid föreställningens innehåll kan vara ett genom handlingen realiseradt tillstånd, framgår af framställningen a. a. s. 354. Men dessutom framskymtar här en fjärde uppfattning, att det stundom skulle vara ett yttre ting, som utgjorde denna föreställnings innehåll. Det oriktiga i en sådan uppfattning är redan förut berördt i kritiken af DIETZEL. Denna kritik leder till en förenig af båda dessa uppfattningar: det är tinget såsom ett genom handlingen framkalladt tillstånd d. v. s. tinget i en viss relation till subjektet eller till andra ting, som är begärets föremål. Jfr ofvan s. 48. Ett ting är ju dessutom själf endast en sammanfattning af ett flertal relationer; se HÖFFDING a. a. s. 235.

⁷³ JHERING: *Zweck* I s. 10.

⁷⁴ Om man därför såsom HÖFFDING a. a. s. 353 i allmänhet karakteriserar föreställningen såsom föreställningen om en »tiltraekkende Handling» är frågan: hvad i detta föreställningsinnehåll är det, som gör handlingen »tiltraekkende»?

sats till de tvänne öfriga. Det erkännes nämligen äfven af dessas anhängare, att detta moment kan vara det afgörande, medan tillika göres gällande, att ett uppställande af kraf på allmängiltighet för detta förhållande beror på en förväxling och sammanblandning af den lustkänsla, som är innehåll i en föreställning, och den, som åtföljer en sådan, och som just utgör den ena sidan hos begärets faktum. Den förra är liksom allt innehåll i en ändamålsföreställning någonting framtida, den senare en närvarande lustkänsla⁷⁵. Ansluter man sig till denna senare uppfattning såsom grundad på en djupare analys af de psykologiska fakta, är därmed också gifvet, att den omständigheten, huruvida begärets upphof är att söka i föreställningen om en lustkänsla eller icke, ej kan läggas till grund för ett utskiljande af det ekonomiska handlingsbegreppet. En och samma yttre handling kan ju nämligen föreligga såväl under den ena förutsättningen som den andra, utan att det är möjligt att finna något objektivt kriterium för den enas särskiljande från den andra. Man tänke t. ex. på en konsumtionshandling, som har sin grund blott i föreställningen om densammas företagande resp. att detta skall realisera ett tillstånd, som är befriadt från den med det närvarande förenade olustkänslan af hunger, och samma handling såsom orsakad af en föreställning om den lustkänsla (njutning), som är förbunden med själfva ätandet. Det är ett uttryck för en rent subjektiv disposition, om det ena eller andra är fallet.

Om sålunda den första ofvan nämnda uppfattningen icke står i strid mot de båda öfriga samt å andra sidan icke visat sig kunna läggas till grund för någon duglig distinktion, återstår att ur ifrågavarande synpunkt undersöka de båda andra ofvannämnda åskådningarna. Förutsättningen för deras användbarhet är emellertid, att de icke utesluta hvarandra. Att de detta icke göra, kan lättast ådagaläggas genom en kritik af den åskådning, hvilken anser, att själfva verksamheten är det föreställningsinnehåll, som är begärets upphof. Att handlingar finnas, vid hvilka denna uppfattning är möjlig, kan icke bestridas.

⁷⁵ Om argumenten mot denna s. k. »Theorie des absoluten Egoismus» se SCHÉELE a. a. s. 379, HÖFFDING a. a. ss. 353—354, EHRENFELS a. a. ss. 24 ff.

Om jag t. ex. sträcker på mig efter att länge ha suttit lutad öfver mitt skrifbord — i den mån denna viljeyttring är en handling i egentlig mening — eller jag begifver mig ut på en promenad, är det uppenbarligen fullt tillräckligt, att verksamheten såsom sådan resp. lustkänslan, som åtföljer den, är innehåll i min föreställning. Ja, det är icke heller omöjligt att, såsom SCHÉELE gör gällande, anse, att själfva föreställningen om åtanandet såsom sådant framkallar den nödvändiga eggelsen till handling. Men det finnes en viss gräns för möjligheten af denna uppfattning, och denna föreligger, så snart man reflekterar därpå att handlingar finnas, vid hvilka föreställningen om verksamheten, långt ifrån att väcka begäret, inverkar hämmande på detsamma. Att så verkligen kan vara förhållandet, inses bland annat däraf, att föreställningens koncentrerings på själfva verksamheten kan föranleda, att handlingen aldrig kommer till stånd, ehuru väl ett begär förefunnits till densammas företagande. Hvarifrån kom då det föreställningsinnehåll, som väckt begäret? Oss synes icke någon annan möjlighet gifven än den, att det är föreställningen om handlingens resultat — det genom handlingen realiserade tillståndet — som i detta fall är det moment i föreställningsinnehållet, hvarur begäret är att härleda⁷⁶. Detta leder oss alltså till antagandet af en grupp af handlingar, hvilka äga sin grund i den med föreställningen om ett genom handlingen förverkligadt tillstånd förbundna lustkänslan, hvilken känsla dock i sin mån försvagas eller neutraliseras genom en annan med föreställningen om verksamheten förbunden olustkänsla. Och därmed är verkligen *ett* karakteristikon funnit, som åtminstone äger möjlighet att fungera såsom en *differentia specifica* för det ekonomiska handlingsbegreppet. Denna möjlighet stärkes ytterligare däraf, att denna distinktion synes ansluta sig till den betydelse, som det allmänna föreställningssättet och språkbruket tillägger uttrycket ekonomisk. Uttrycket ekonomisera väcker ju genast föreställningen om ett vägande mellan fördelar och olägenheter i mänskligt handlande d. v. s.

⁷⁶ Den uppfattning, att detta innehåll skulle vara ett yttre ting, en »sak», är nämligen såsom ofvan visats antingen icke hållbar, eller sammanfaller den med det här angifna alternativet. Något ytterligare sådant är oss veterligen icke framställt.

psykologiskt uttryckt, mellan lust- och olustbetonade föreställningar såsom motiv för detsamma. Söker man nu just häri kännetecknet för ifrågavarande grupp af handlingar, så finnes intet skäl att stanna vid den ofvan angifna bestämningen såsom definitiv, utan man föres genom ytterligare analys ett steg vidare. Därtill tvingas man nämligen, så snart man reflekterar på, att den vid handlingen uppträdande olustkänslan icke nödvändigt behöfver vara knuten vid en föreställning, som har verksamheten till sitt innehåll, utan lika väl som lustkänslan kan vara knuten till föreställningen om ett genom handlingen realiseradt tillstånd — vare sig nu detta innehåll skall tänkas i form af en själfständig föreställning, som uppträder i medvetandet förknippad med den andra eller så, att samma föreställning framträder för medvetandet såsom ur olika synpunkter på en gång lust- och olustbetonad. Exempel ligga för nära till hands för att här behöfva anföras. Hit kan bland annat föras allt hvad risksynpunkt heter. Vidare kan denna olustkänsla väckas vid föreställningen om, att en handlings företagande utsluter företagandet af en *annan* handling, hvars föreställda resultat är förknippadt med en viss lustkänsla⁷⁷.

Denna bestämning hos begreppet ekonomisk ansluter sig nära till den med utgångspunkt från HERMANN⁷⁸ af WAGNER, SCHÄFFLE m. fl. uppställda s. k. ekonomiska principen, enligt hvilken människans »freiwillig nur solche Arbeit vornimmt, bei welcher nach der inneren Schätzung des Menschen die Annehmlichkeit der Befriedigung die Pein der Anstrengung (des Opfers) überwiegt»⁷⁹. Omedelbart utsäger visserligen denna sats någonting annat, nämligen att lustkänslan måste vara starkare än olustkänslan för att

⁷⁷ Dessa förhållanden, som för viljepsykologien måste vara af stor betydelse, ha oss veterligen föga kommit till sin rätt inom psykologien. Vanligen komma de på visst sätt till tals inom den rena känslopsykologiens område, där man talar om s. k. blandade känslor, hvars kännetecken är, att de öfvergått till att »danne en eneste totalfölelse»; HÖRFDING a. a. s. 267. Därjämte pläga de äfven beröras vid frågan om önskans psykologi.

⁷⁸ *Staatsw. Untersuchungen* ss. 10—12.

⁷⁹ WAGNER I s. 80. Det senare momentet om sträfvan efter maximum af tillfredsställelse för minimum af uppoffring intresserar oss icke i detta sammanhang. — Ang. SCHÄFFLE se *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft*, Dritte Auflage, Erster Band, Tübingen 1873 ss. 1, 46.

en handling skall äga rum; men indirekt får den väl anses innehålla äfven ett uttalande af den sats vi här ofvan uppställt, om blott man strängt fasthåller den psykologiska betydelsen af orden »Anstrengung» och »Opfer», så att därvid icke inblandas någon föreställning om mekanisk kraftförbrukning eller på annat yttre sätt bestämda förhållanden. De båda orden skulle i så fall med all önskvärd tydlighet uttrycka just den distinktion, som ofvan gjorts mellan det fall, då den olustbetonade föreställningens innehåll är verksamheten själf, och det, då detta föreställningsinnehåll är någonting annat. Emellertid föreligger i detta stycke anledning till någon tvekan, särskildt i betraktande däraf, att man vid polemik mot denna princip synes inskränka sig till ett vederläggande af det ofvannämnda omedelbara innehållet i densamma⁸⁰. Det förhåller sig här, som så ofta vid diskussionen af socialekonomiens grundfrågor, att man icke lyckats bestämdt fastslå, hvarom man egentligen diskuterar. Då emellertid den ofvan nämnda ekonomiska principen i allt fall *kan* anses innehålla äfven den ifrågavarande bestämningen hos ekonomiskt handlande, och vårt intresse icke är att söka vederlägga de mot densamma gjorda invändningarna annat än för så vidt de kunna anses riktade mot äfven denna innebörd af densamma, utgå vi i det följande ifrån, att så är fallet. Mot denna formulering har nu anmärkts⁸¹ och medgifves t. o. m. af WAGNER själf⁸², att densamma icke möjliggör någon närmare bestämning af det ekonomiska handlingsbegreppet, emedan detta kriterium skulle vara något för all mänsklig »zweckbewusste Thätigkeit» utmärkande. Får därför åt den s. k. ekonomiska

⁸⁰ Så t. ex. synes DIETZEL: *Ausgangspunkt* s. 29 på detta sätt inskränka satsens bärvidd; jfr. hans utrop: »Man zeige eine Handlung eines vernünftigen Menschen mit dem entgegengesetzten 'Streben' für möglichst viel Arbeit, möglichst wenig Befriedigung zu erringen!» Jfr. äfven a. a., s. 69. Hvad som därstädes påstås, synes dock egentligen vara, att någon olustkänsla *icke med nödvändighet* är förbunden med föreställningen om verksamheten själf. Därmed är naturligen icke uteslutet, att en dylik olustkänsla är knuten till andra med ändamålsföreställningen förbundna föreställningar.

⁸¹ Se DIETZEL o. a. st.; SCHÄFFLE: *Bau und Leben* II s. 197; jfr äfven NEUMANN: *Grundlagen* s. 7.

⁸² s. a. st.

principen gifvas ofvannämnda innebörd, skulle således härmed äfven förnekas möjligheten af mänskliga handlingar, som försiggå uteslutande under intrycket af lustbetonade föreställningar.

Är det då verkligen så, att lust- och olustkänsla alltig uppträda förenade vid motivationen af en mänsklig handling? Fäster man sig vid det fall, att ändamålet är något från själfva handlingen skildt, ett genom densamma förverkligadt tillstånd, så äro uppenbarligen de fall, då olustkänslan uppträder förknippad med något annat än föreställningen om blotta verksamheten, fall af en mera utvecklad psykologisk syntes. Vare sig nämligen detta föreställningsinnehåll afser bakom verksamheten liggande följder eller andra från densamma mera fristående förhållanden, så är det ofta resultatet af en progression i syntes, att ändamålsföreställningen i handlingen förknippas med dylika föreställningar, och det är därför redan i sig en sannolikhet, att såväl på lägre historiska stadier⁸³ som ännu alltjämt syntesen i många fall icke fortskridit så långt. Då det nu därjämte är allmänt erkänt, att föreställningen om själfva verksamheten, långt ifrån att nödvändigt vara förbunden med en olustkänsla, ofta är i hög grad lustbetonad⁸⁴, så är åtminstone omöjligheten i ett antagande af handlingar, i hvars motivsida all olustkänsla saknas, icke evident. Tvärtom blir möjligheten af sådanas tillvaro starkt framträdande, om man fäster sig vid det psykologiska faktum att genom vana och öfning den med föreställningen om en viss verksamhet eller dess följder förbundna olustkänslan försvagas. Till bestyrkande häraf vill jag från EHRENFELS⁸⁵ låna ett af honom visserligen i helt annat syfte anfördt exempel, som, något förändradt, är egnadt att belysa detta förhållande. En person är besjälad af lust att lära sig simma och vill därför kasta sig ut på djupt vatten. Denna lustbetonade föreställning motväges emellertid af en olustbetonad sådan, att han, väl kommen på djupt vatten, icke skall

⁸³ Jfr. BÜCHER a. a. s. 30.

⁸⁴ Så talar WAGNER s. a. st. om »in sich selbst ihren Zweck und Lohn allein tragende Anstrengung».

⁸⁵ a. a. ss. 16, 35.

kunna hålla sig uppe, utan sjunka, en föreställning, som uppenbarligen hemfaller under den kategori, som vi ofvan betecknat såsom riskföreställningar. Sedan han vant sig till ifrågavarande handlande, försvinner emellertid till sist alldeles föreställningen om faran och med den äfven olustkänslan. Någon sådan, förbunden med föreställningen om själfva verksamheten — simmandet — kan icke påvisas. Är nu tillika denna handling befriad från föreställningen om att man genom denna verksamhet åsidosätter någon annan handling, en föreställning, som af en eller annan anledning vore olustbetonad, så inses icke, hvarifrån i detta fall olustmomentet i handlingen skulle komma. Ett annat exempel. En amatörkonstnär, som befinner sig i goda ekonomiska omständigheter, är sysselsatt med att måla en tafla. Själfva föreställningen om verksamheten kan vara lustbetonad. Föreställningen om resultatet af densamma likaså. Hvarifrån skulle olustmomentet härröra? Man måste visserligen i detta fall, liksom med afseende på så många andra psykologiska undersökningar, såsom EHRENFELS riktigt anmärker, ytterst stödja sig på ett åberopande af »die gesunde psychologische Phantasie eines jeden Beobachters». Vi tro emellertid, att hvar och en genom observation af sitt eget dagliga handlande lätt skall kunna öka exemplens antal. Det återstår emellertid en invändning, som vid psykologiska problem icke kan fränkännas en viss betydelse, den nämligen, att vår oförmåga att iakttaga en dylik olustkänsla icke är något fullt bevis för frånvaron af densamma⁸⁶. Det synes dock, som om de på denna grund väckta betänkligheterna i detta fall böra vika för den argumentation, som EHRENFELS i liknande fall använt: »Wer begehrt, der lenkt naturgemäss seine Aufmerksamkeit auf die Ziele seines Wunschs, Strebens oder Wollens, und da wäre es denn sehr seltsam, wenn ihm ein wesentlicher Bestandtheil jener entgehen würde». Till sist må påpekas, att i de fall, där det kan sägas, att motivet är den lustkänsla, som åtföljer föreställningen om verksamheten själf resp. den med densamma förbundna lustkänslan, ett handlande under uteslutande lustbetoning ännu oftare kan anses föreligga. Man tänke t. ex. på det ofvannämnda af psy-

⁸⁶ Om den metodologiska betydelsen af dylika invändningar inom psykologien, se EHRENFELS a. a. s. 25.

kologerna framdragna exemplet om ätandet eller det af nationalekonomerna lika ofta diskuterade »Spazierengehen».

Ett stöd för riktigheten af den här gjorda distinktionen kunde äfven hämtas ur en granskning af de försök att på annat sätt genomföra en dylik, som framgått ur erkännandet af den s. k. ekonomiska principens otillräcklighet. WAGNER, som — ehuru det kan anses tvifvelaktigt, huruvida han i den ekonomiska handlingen ser vetenskapens egentliga objektbegrepp⁸⁷ — på grund af sitt medgifvande åt DIETZEL om denna principens otillräcklighet, finner sig försatt i nödvändigheten att se sig om efter ett annat kriterium för den ekonomiska handlingens särskiljande från annan mänsklig verksamhet, upptager nämligen såsom sådant den af gammalt i socialekonomiens annaler förekommande bestämningen planmässighet⁸⁸. Vi ha här ett godt exempel på en ganska vanlig företeelse inom socialekonomiens allmänna grundläror. En vetenskaplig term kastas in i diskussionen, vinner terräng inom vetenskapen, undantränges på vissa håll, upptages ånyo på andra — allt emedan man aldrig skridit till en verkligt ingående analys af hvad den egentligen har att betyda. Hvad är det för en real verklighet, som uttryckes med orden planmässighet i handlande? Uppenbarligen ingen annan än det psykologiska faktum, att en handling äger rum under inflytandet af en medvetandets syntes af flera hvarandra uteslutande eller motverkande ändamålsföreställningar resp. föreställningsräckor d. v. s. just samma förhållande, som ofvan angifvits i den form, att handlingar företagas under inflytande af äfven olustbetonade föreställningar. De föreställningar, som vid handlandet föras fram i medvetandet, äro här föreställningar

⁸⁷ Jfr. ofvan s. 34 samt not 18. Samma tvifvel gäller f. ö. alla, som i nyttighetsbegreppet söka det vetenskapliga systemets utgångspunkt.

⁸⁸ I s. 81, jfr. t. ex. ROSCHER: *System* I s. 3. Se äfven WICKSELL: *Föreläsningar* s. 2, hvarest dock denna bestämning identifieras med den ekonomiska principen. — Att WAGNER i sin definition på den ekonomiska handlingen vid sidan af bestämningen planmässig äfven upptager denna senare, står uppenbarligen i strid med regeln, att i en definition endast skall upptagas väsentliga bestämningar. Mot denna bestämnings upptagande i det ekonomiska handlingsbegreppet DIETZEL: *Socialökonomik* s. 160.

om andra handlingar än den, som faktiskt äger rum, om följder, som af densamma uppstå eller kunna uppstå, hvarigenom handlingen framträder för medvetandet i större omfattning och sammanhang, och tillika försiggår under en viss tension mellan de härigenom uppkallade lust- och olustkänslorna. Men ligger själfva hufvudvikten på denna medvetandets syntes, så inses icke, huru man kan annat än genom en utpräglad godtycklighet från denna begreppskrets utesluta de fall, då till föreställningen om ändamålet knutits en olustbetonad dylik om verksamheten själf⁸⁹. Ville man icke stanna härvid, synes man nämligen endast ha tvänne vägar att gå: antingen att i begreppet inlägga ett kraf på en fullständig syntes, som möjliggör handlingens fullständiga och allsidiga bedömande ur handlandets synpunkt, — en utväg, som uppenbarligen förbjuder sig själf — eller också att söka uppvisa någon viss *grad* i syntesen, som vore det för ekonomiska handlingar karakteristiska. Det är emellertid icke godt att se, huru en dylik gräns skulle kunna dragas. Vill man finna en sådan gräns däri, att syntesen skall vara en syntes af ändamålsföreställningen med föreställningen om andra handlingsmöjligheter — en tankegång, som ytterst ligger till grund för DIETZELS kostnadsbegrepp⁹⁰ — så är därtill att anmärka,

⁸⁹ Det lönar sig i själfva verket icke vetenskapligt, och för till lika många ensidigheter och fel i resultaten att vid konstituerandet af det ekonomiska handlingsbegreppet eliminera vissa arter af olustbetonade föreställningar och endast hålla sig till ett visst slag af sådana. Flere ensidigheter i värdeläran kunna principiellt ledas tillbaka till dylika uppfattningar. Så t. ex. DIETZELS kostnadsbegrepp (*Socialökonomik* s. 191; kostnad där egentligen = den olustkänsla, som är förbunden med föreställningen om att genom en handlings företagande andra lustbetonade resp. öfvervägande lustbetonade handlingar uteslutas). Så äfven ADAM SMITHS kostnadsbegrepp (*Wealth of Nations*: Book I, chap. V; kostnad egentligen = den med föreställningen om verksamheten förbundna olustkänslan). Mot sistnämnda kostnadsbegrepp polemiserar DIETZEL: *Socialökonomik* s. 233, dock endast för att själf uppställa ett lika ensidigt.

⁹⁰ DIETZEL afvisar visserligen (*Socialökonomik* o. a. st.) planmässighetsbegreppets införande såsom bestämning på den ekonomiska handlingen. Men i själfva verket måste ett dylikt begrepp, gestaltadt på sätt här ofvan sagts, ligga till grund för hans framställning. Man skulle eljes komma till den uppfattning, att han godtyckligt eliminerat vissa faktiska olustkänslor ur kostnadsbegreppet. Sannolikt är denna företeelse att återföra till hans

att därigenom icke någon gradation i syntesen är fixerad, ity att denna likaväl kan koncentreras i riktning mot de af en och samma handling härflytande följder. Man tänke t. ex. på

dunkla begrepp »Bedürfniss an Sachen», hvarom ofvan (ss. 46—48) talats. Tankegången har då varit den, att endast sådana olustkänslor vid handlandet, som kunna karakteriseras såsom »Bedürfnisse an Sachen», böra betraktas såsom ekonomiska motiv; jfr. a. a. s. 28. Därifrån kommer man sedan konsekvent till hans kostnadsbegrepp. Det planmässighetsbegrepp, som här föreligger, är alltså ett sådant, enligt hvilket ett handlande är planmässigt, endast för så vidt det behärskas af dylika motiv. Endast de handlingar, som äro planmässiga i denna mening, äro vetenskapens objekt; jfr. s. a. st.: »wirtschaftliche Handlungen sind nur die, welche in diesem Motiv ihren Ursprung haben». Om man sedan afvisar eller icke afvisar den ifrågasvarande termen, förefaller skäligen likgiltigt. Denna DIETZELS ståndpunkt sammanhänger med en egendomlig dubbelhet i tankegången, som genomgår hela DIETZELS behandling af det ekonomiska handlingsbegreppet. Denna dubbelhet utgöres i korthet uttryckt af en sammanblandning af frågorna om socialekonomiens *objekt* och *metod*. Å ena sidan skall nämligen begreppet »behof efter saker» användas för att begränsa socialekonomiens område. Och det uttydes därvid, såsom ofvan framhållits, såsom liktydigt med att handlingens objekt är en sak. Men å andra sidan skall detta uttryck tillika betyda *ett* af de motiv, af hvilka den ekonomiska handlingen bestämmes; ur denna synpunkt behandlas det i frågan om möjligheten af en s. k. isoleringsmetod med afseende på det ekonomiska handlandets motivation i och för utsöndrandet af »einen specifischen wirtschaftlichen Causalismus». Denna synpunkt är t. o. m. den allena härskande i DIETZELS senaste behandling af begreppet. Se Art. *Selbstinteresse* i *Handwörterbuch*. Denna dubbelhet vore nu endast skenbar, därest DIETZEL såsom den teoretiska socialekonomiens objekt proklamerade mänskliga handlingar, i den mån de låta härleda sig ur ett dylikt motiv. Men häremot opponerar sig DIETZEL med all önskvärd tydlighet. Se t. ex. *Socialökonomik* s. 29, hvarest såsom dess uppgift bestämmes »die Erkenntniss des Concreten, die Causalanalyse des wirklichen Wirtschaftslebens»; jfr. Art. *Selbstinteresse* s. 689: »Zweifelloos ist nun, dass das Endziel des socialtheoretischen Forschens die Erklärung, das ursächliche Begreifen der Wirklichkeit ist: wenn die Ergebnisse solchen Forschens nicht diesem Endziel zu dienen vermögen, so sind sie 'pro nihilo'. I en absolut motsats härtill står emellertid förklaringen *Socialökonomik* s. 28: »nicht 'die Motive' d. h. alle nur möglichen Motive von Handlungen, welche eine Veränderung in der wirtschaftlichen Socialsphäre bewirken, sind von der Socialökonomik zu berücksichtigen, sondern nur das wirtschaftliche Motiv». Å ena sidan menas alltså med »wirtschaftliche Socialphänomene» »Handlungen, welche eine Veränderung in der wirtschaftlichen Socialsphäre bewirken»; å den andra »handlingar, i den mån de låta härleda sig ur 'das wirtschaftliche Motiv'». Det torde efter

baisse-spekulantens på effektbörsen utbud⁹¹ af stora massor värdepapper. Eller tillfredsställer icke denna handling resp. handlingar krafven på graden af syntes, låt vara i riktning mot verksamhetens följder, lika väl som den handling, hvilken äger rum under föreställningen att jag, om jag i dag tillfredsställer mitt begär efter spirituosa, i morgon måste försaka nöjet att gå på teatern? Således: planmässighetsbegreppet lider antingen af dunkelhet eller godtycklighet i sin bestämdhet och är följaktligen odugligt för sitt ändamål, eller också sammanfaller det med det af oss ofvan uppställda kriteriet på ekonomisk verksamhet. Om nu såsom resultat af den föregående undersökningen får anses ådagalagdt, att ett *species* inom handlingsbegreppet föreligger, så bestämdt som här sagts, möter mot dess användande såsom ett eventuellt kriterium på den ekonomiska handlingen icke någon betänklighet i det afseendet, att därigenom skulle från socialekonomiens område uteslutas handlingar, som faktiskt af densamma behandlas såsom förklaringsobjekt. Invändningarna mot densamma komma säkerligen att röra sig i samma riktning som de, hvilka ur denna synpunkt

vår föregående framställning icke vara svårt att bakom den dubbelhet i tankegången, som här föreligger, igenkänna den sedvanliga dubbelheten i behöfsbegreppet. Uttrycket behof efter saker uttolkas på tvänne sätt: i ena fallet tänker man på ändamålsföreställningens innehåll, i det andra på en med denna föreställning förbunden specifik lustbetoning. Oafsedt nu, om det öfverhufvud är möjligt att fixera en sådan, hvilket DIETZEL uppenbarligen utan vidare antager, hade åtminstone klarheten i DIETZELS tankegång kunnat bevaras, om den förra betydelsen reserverats för frågan om objektet, och den senare för frågan om metoden. Såsom af de ofvan anförda citaten framgår, ligger emellertid en dylik analys icke till grund för DIETZELS framställning. Bägge betydelserna användas *promiscue*. — Vi ha här uttryckligen velat dröja vid denna egendomlighet i DIETZELS tankegång, då det eljes möjligen skulle kunnat läggas oss till last att i vår föregående framställning icke hafva rätt uppfattat densamma. Så är emellertid icke fallet. Vi hafva ur densamma endast utsöndrat, hvad som rimligen därmed har kunnat afses, för så vidt fråga varit om socialekonomiens objektbegrepp.

⁹¹ Exemplet, ehuru visserligen förutsättande en rättsordning, är användbart mot DIETZEL, hvars framställning i detta fall gör anspråk på att röra sig på de »naturliga» kategoriernas område (jfr. DIETZEL: *Socialökonomik* s. 119). d. v. s. gälla oberoende af någon viss gestaltning hos rättsordningen.

riktats mot den s. k. ekonomiska principen. Har emot denna bestämning anmärkts, att därmed öfver hufvud något *species* inom handlingsbegreppet icke är funnet, så kommer mot den här gifna att invändas, att den funna bestämningen är för vid för att duga såsom gränsmärke i föreliggande fall. Detta gifver dock icke omedelbart anledning till densammas förkastande. Vi ha nämligen att erinra oss, att det uppställda krafvet på en fullständig analys af handlingsbegreppet ännu icke är uppfyllt. Möjligt är ju, att vid densammas fullföljande nya kriterier kunna erhållas, hvilka tillsammans med det här funna, kunna leda fram till det uppställda målet, ett utsöndrande af ett ekonomiskt handlingsbegrepp inom det allmänna handlingsbegreppet. Undersökningen af ändamålsföreställningen är nämligen icke bragt till slut. Det ofvannämnda resultatet har fastmera framgått såsom en preliminär produkt af uppmärksamhetens vändande åt detta håll. Denna kom nämligen därvid bland annat att riktas på det förhållandet, att ändamålsföreställningen ofta i medvetandet uppträder förbunden med andra föreställningar, hvilka åt handlingen förläna en specifik karakter.

Vilja vi i själfva ändamålsföreställningens innehåll finna något ytterligare kriterium, som är för vårt ändamål användbart, gifva redan historiska hänsyn anledning till att icke lämna den alltifrån J. B. SAYS och HERMANNS dagar i vetenskapen inhemska distinktionen mellan materiell och immateriell, inre och yttre, obeaktad. Tillika anteckna vi såsom ett resultat af vår föregående framställning, att, därest denna skall kunna blifva för oss af någon betydelse, allt slags sammanställande af densamma med dubbeltydiga behofs- och nyttighetsbegrepp är att undvika, samt att endast ett strängt fasthållande vid att det är en ändamålsföreställning vid en yttre handling, hvarom här är fråga, för oss öppnar möjligheter till ett användbart resultat uppnående. Till utgångspunkt välja vi HERMANNS bestämning af begreppet yttre. Sedan nämligen J. B. SAY⁹² brutit med den före SMITH och delvis äfven efter honom rådande oreflekterade, af rättsvetenskapen stödda uppfattningen af saker som ekonomiens föremål samt påpekat, att i det ekonomiska

⁹² *Traité d'économie politique*, 4:e uppl., Paris 1819 Bok I, kap. 13.

lifvet en viktig roll är tilldelad äfven andra nyttigheter af andlig natur (produits immateriels, richesses inmatérielles), blef det viktigt att på något sätt finna en gräns för hvad som kunde anses falla inom dess område, och i detta intresse har man att söka den historiska bakgrunden till HERMANNS upptagande af distinktionen i fråga. Den användes af honom såsom bestämning hos nyttighetsbegreppet och bestämdes närmare sålunda, att med yttre nyttighet förstods allt hvad människan genom ytttervärldens bistånd erhåller för tillfredsställandet af sina behof, medan med inre nyttigheter förstods »alles was der Mensch als Naturgabe in sich findet oder freithätig in seinem Innern erzeugt»⁹³. Omskrifva vi denna bestämning af begreppet yttre för vårt ändamål, skulle alltså det afgörande ligga däri, huruvida i föreställningen om ändamålet innehålles, att detsamma för sitt realiserande kräver en yttre verksamhet d. v. s. att handlingen är en yttre handling. Därmed är, såsom ock blifvit påpekadt, distinktionens användande för ett bestämmande af vetenskapens område omöjliggjord. Ty om något annat än yttre handlingar kan här icke blifva fråga, och en begränsning, liggende blott i bestämningen yttre på detta sätt fattad, skulle blott föra till ett förnekande af alla gränsmärken mellan social-ekonomi och samhällsvetenskap öfver hufvud som ofvan nämnts⁹⁴. Men däraf följer tillika för vår undersökning, att därest en distinktion på denna väg skall vinnas, man måste från början lämna åsido de handlingar, där den lustbetonade föreställningens innehåll endast är verksamheten själf d. v. s. att detsamma är att genomföra endast inom den grupp af handlingar, hvars ändamål är ett från verksamheten skildt resultat. Frågan gäller därför om en indelning yttre — inre är på detta resultat användbart. Från vår kritik af DIETZEL ha vi därvid såsom behållning insikten om, att ingenting är för ifrågava-

⁹³ HERMANN: *Staatsw. Untersuchungen* s. 103, jfr. WAGNER I ss. 74, 289.

⁹⁴ DIETZELS yttrande *Socialökonomik* s. 171: »Der Begriff des wirtschaftlichen lässt sich mittelst dieses allem menschlichen Handeln gemeinsamen Kriterium nicht gewinnen» beror på, att hänsyn icke tagits till de s. k. inre handlingarna. Det bör sammanhållas med hans anmärkning *Ausgangspunkt* s. 58 att »alle Wissenschaft nur von äusseren Vorgängen handelt».

rande syfte vunnet genom att utan vidare beteckna detta yttre resultat såsom en sak. Frågan måste särskildt undersökas. Dessförinnan är dock skäl att något närmare granska indelningsgrunden. Å ena sidan är det nämligen tydligt, att HERMANNSS formulering här icke utan vidare är tillämplig. Å andra sidan förekomma i literaturen en mängd andra uttryckssätt, än i likartade, än i skilda betydelser⁹⁵, sällan strängt bestämda, hvilket i sin ordning har fört till den i vetenskapen ingalunda okända nödfallsutvägen att i brist på bestämda uttryck ställa vid sidan af hvarandra ett flertal mindre tydliga sådana, hvilka inbördes få komplettera hvarandra⁹⁶. Det kan visserligen icke vara meningen att här underkasta dessa båda begrepp en mera ingående analys. En sådan bottnar i så invecklade allmänt psykologiska och kunskapsteoretiska problem, att den icke här kan företagas, och den är icke heller af nöden. Det är nog att fastslå, att distinktioner här föreligga, grundade i reala förhållanden, samt att dessa reala motsatsförhållanden, som däri få sitt uttryck, äro af åtminstone tvänne olika slag. Dels tänker man nämligen därvid på en motsättning mellan psykiska fakta och fysiska fakta⁹⁷, dels framträder denna motsättning i en mera handgriplig och påtaglig form såsom en motsats mellan olika områden af fysiska resp. psykiska fakta, i det hufvudvikten faller på, huruvida dessa fakta af intellektet förläggas inom eller utom människan själf. Det är den naturliga motsättningen mellan »der Mensch» och »die Aussenwelt», som ligger till grund för bl. a. HERMANNSS ofvannämnda distinktion⁹⁸.

⁹⁵ Så t. ex. skiljer DIETZEL: *Socialökonomik* s. 162, jfr. s. 170 not. 3 på »äussere Güter» och »materielle Güter», hvarvid likhetstecken sättes mellan de senare och begreppet saker.

⁹⁶ Priset tager onekligen RAU's bestämning: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* 8:e uppl., Erste Abtheilung, Leipzig u. Heidelberg 1868 § 1: »körperliche, materielle, stoffliche, äussere oder sachliche Güter».

⁹⁷ Se t. ex. V. NORSTRÖM: *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien*, Göteborg 1898 s. 72 not. 1.

⁹⁸ Måhända står beteckningen materiell — immateriell den förra indelningsgrunden närmare. Vare sig man emellertid använder den ena eller den andra beteckningen, bör noggrannt tillses, hvilkendera uppfattningen man däri inlägger, till undvikande af ett eljes nära till hands liggande *quaternio terminorum*.

För afgörandet af frågan hvilken af dessa indelningar, som kan tjäna den sökta begränsningen, må först påpekas ett förhållande, till hvilket här måste tagas hänsyn. De mänskliga ändamålsföreställningarna uppträda ofta såsom i förhållande till hvarandra öfver- och underordnade och kunna därför vid handlingens inträdande föreligga såsom en serie af närmare och fjärmare i medvetandet befintliga föreställningar. De närmare föreställningarna uppträda då såsom subordinerade i förhållande till det öfverst i serien befintliga högsta ändamålet — af oss i det föregående utan vidare benämndt ändamål⁹⁹. Fasthåller man nu detta, så måste den första uppfattningen af indelningsgrunden afvisas. Därest någon af dessa indelningar öfverhufvud skall kunna genomföras inom handlingsbegreppet, kan nämligen icke fordras, att i ändamålsserien öfverhufvud icke något inre resultat får ingå. Denna tanke förbjuder sig själf redan af den anledningen, att ändamålsföreställningens innehåll vid en handling kan, såsom ofvan nämnts, vara lika väl den med ett resultats uppnående förbundna lustkänslan som detta resultat själf¹⁰⁰. Hvad som skulle grundlägga distinktionen kunde därför endast vara, att vid vissa handlingar ett yttre resultat i den ena eller andra bemärkelsen inginge i serien, medan vid andra ett sådant saknades. Nu kan emellertid — under förutsättning af den första indelningsgrundens användande — den möjligheten icke afvisas, att vid en i öfrigt alldeles likartad handling ett i denna mening yttre ur verksamheten framgående resultat lika väl kan ingå i ändamålsserien som i densamma saknas. Om jag t. ex. tager en promenad på grund af föreställningen om den lustkänsla öfver att ha skött min hälsa, som efteråt kommer att uppfylla mig, eller på grund af föreställningen om det för organismens funktioner fördelaktiga fysiologiska tillstånd, som därigenom uppkommer, så inses icke, hvad värde en sådan i rent subjektiva dispositioner grundad distinktion skulle äga. Invänd-

⁹⁹ Jfr. det af EHRENFELS uppställda begreppet »Zielfolge» a. a. ss. 132 ff., hvilket begrepp dock omfattar något mera än detta. — När i denna undersökning eljes användes uttrycket medel, syftas därmed icke på dessa subordinerade ändamålsföreställningar, utan, såsom särskildt tydligt framgår af den föregående framställningen, på det tillstånd, hvarifrån handlingen utgår.

¹⁰⁰ Se ofvan s. 57.

ningens styrka ökas genom betonandet af möjligheten i en uppfattning, enligt hvilken de i denna mening yttre och inre fakta föreligga såsom tvänne parallellt löpande serier med inbördes motsvarighet (s. k. psyko-fysisk parallellism, identitets-hypotes)¹⁰¹. Det är därför från den andra indelningsgrunden vi här utgå. Så påtaglig denna än är, föranleder den emellertid, använd på det ifrågavarande föremålet, ett tvifvelsmål. I denna tillämpning kan nämligen med bestämningen yttre icke förstås något annat än att i ändamålsserien ingår föreställningen om ett ur verksamheten framgående resultat, som har karakteren af en förändring i de yttre relationerna mellan människan och omvärlden. Ett dylikt resultat kan emellertid tänkas framgå på tvänne olika sätt: antingen så, att människan försätter sig själf i en annan relation till den yttre omgifningen, eller så, att förändringen blott innebär en förändring i relationerna *inom* denna senare. Valet mellan dessa möjligheter blir oss icke svårt. Det har ännu aldrig fallit någon in att beteckna t. ex. en persons uppklättrande till en vacker utsiktspunkt eller dylikt för en ekonomisk handling¹⁰². Välja vi därför det senare alternativet, så föras vi omedelbart ett steg vidare, när uppmärksamheten riktas på att en handling mycket väl kan tänkas uppfylla villkoret att i sin ändamålsserie äga ett i denna mening yttre resultat, utan att den likväl kan ifrågasättas falla inom den ekonomiska handlingens område. Om jag t. ex. talar till en annan, så är detta en yttre verksamhet, i hvars ändamålsserie äfven de yttre förändringar i lufttrymten kunna tänkas ingå, hvarigenom de inre hörselfenomenen hos den andre skapas. Vill man därför vinna en noggrannare begränsning, måste man söka vinna ett fastare grepp äfven på

¹⁰¹ Se härom HÖFFDING: *Psykologi* ss. 74 ff.

¹⁰² Man må icke här invändningsvis framhålla, att t. ex. en persons järnvägsresa till Rivieran dock är en ekonomisk handling. Med detta ex. öfvergifver man de förutsättningar, från hvilka undersökningen i detta kapitel föres. Vi vilja dock för tydlighetens skull redan här anmärka, att i en dylik företeelse utan tvifvel ekonomiska handlingar föreligga. Sålunda är t. ex. biljettköpet, hvarigenom jag betingar mig transporttjänsten, en sådan, och likaså transportverksamheten själf. Det, som gör detta handlande till ett ekonomiskt sådant, är dock icke *det* yttre resultat, som består i personens förflyttning.

den här använda bestämningen yttre *resultat*. Denna måste fixeras så, att därmed förstås ett yttre tillstånd, som framstår såsom något från verksamheten och dess yttre följder i öfrigt i så måtto skildt, att det väl är af handlingens företagande till sin uppkomst, men icke till sin fortvaro betingadt. Lägges till sist härtill, att insikten om de oändliga gradationerna i dylika resultats kvantitativa innebörd, hvilken småningom öfvergår i det omärkliga, samt om nödvändigheten af en viss objektivitet inom all vetenskap till sist för till någon förskjutning i den ofvan uppdragna gränsen mellan yttre och inre, så att i det sistnämnda uttrycket jämväl inlägges ett kraf på att den timade förändringen skall kunna vara föremål för en iakttagelse af en viss högre objektivitetsgrad — ett kraf som vi redan ofvan¹⁰³ anteciperat — så tro vi oss härmed stå så nära den föreliggande frågans lösning som möjligt. Det afgörande för handlingens egenskap af ekonomisk blir då, huruvida i ändamålsserien ingår ett så beskaffadt yttre resultat. Därmed anse vi oss särskildt ha nått en lösning, som möjliggör ett naturligt inordnande af konsumtionshandlingarna i det ekonomiska handlingsbegreppet d. v. s. en lösning af just den svårighet, hvarpå föregående försök till detta begrepps bestämmande strandat¹⁰⁴ — nämligen så långt handlingar verkligen föreligga. En sådan förändring inom yttervärlden, som vi här ofvan fordrat, föreligger nämligen inom det område af konsumtionen, som kan betecknas såsom en förbrukning i egentlig mening d. v. s. en genom mänskligt handlande orsakad förändring. Man tänke t. ex. på konsumtion af näringsmedel. De äro ur denna synpunkt i intet afseende skilda från produktionshandlingarna. I bägge ingår momentet: en förändring i relationerna inom yttervärlden¹⁰⁵. Däremot kan man icke utan att göra våld på verkligheten tala om konsumtionshandlingar i så vidsträckt omfattning, som man

¹⁰³ s. 51.

¹⁰⁴ Det är nämligen endast genom den sväfvande distinktionen mellan handlingens »objekt» och »medel», som DIETZEL, enligt hvad vi ofvan visat, kunnat för sig bemanila de svårigheter, som i denna punkt äro förenade med hans bestämning af det ekonomiska handlingsbegreppet.

¹⁰⁵ Jfr GME a. a. ss. 111 ff., hvarest allt ekonomiskt handlandes natur af att ävägbringa en förändring i yttre relationer skarpt framhålles.

eljes plägar använda uttrycket konsumtion. Om jag t. ex. uppfört ett boningshus, så kan jag omöjligen tala om konsumtionshandlingar, i den mån förändringar måste inträda genom blotta tidens och naturkrafternas inverkan alldeles oafsedt något mitt handlande. Detta slags konsumtion är i ingen mån skild från det förlopp, hvarigenom t. ex. brödet förvandlas, sedan det införts i matsmältningsorganen. I sistnämnda fall har det ekonomiska handlingsförloppet i vidsträckt mening nått sin kulmen, och naturkrafternas destruktiva arbete begynner. Detta sistnämnda förlopp har ingen ifrågasatt att statuera såsom ett socialekonomiens förklaringsobjekt. Och större skäl synas icke föreligga att så göra i det förstnämnda fallet. Förloppet är i ena som andra fallet lika naturbestämt och faller redan såsom sådant utanför denna vetenskaps område, ehuru väl det samma, liksom andra naturvetenskapliga fakta, kan användas i och för förklaringen af vetenskapens eget objekt. Visserligen kan man öfverskylla den inre motsatsen mellan dessa båda arter af »konsumtion» genom det af BÖHM-BAWERK¹⁰⁶ införda begreppet »Nutzleistung» i betydelsen af »Kräfteleistungen der in ihnen (den Gütern) liegenden lenkbaren Naturkräfte». Om jag nämligen vid sidan af detta uttryck parallellt använder beteckningen »Gebrauch», såsom liktydigt med »Empfang von Nutzleistungen»¹⁰⁷, och jag därtill¹⁰⁸ i sin ordning utplånar skillnaden mellan uttrycken »Gebrauch» och »Verbrauch», så har jag onekligen lyckats i hög grad underlätta för ett ordinärt ömdöme att inför det faktum, att konsumtionen af vissa nyttigheter försiggår *samtidigt* med mänskligt handlande, förbise det faktum, att densamma icke försiggår *i följd* af detta handlande¹⁰⁹. Denna skillnad är emellertid grundväsentlig. Dylika

¹⁰⁶ *Rechte* ss. 51 ff. Angående BÖHM-BAWERKS prioritet till detta begrepp se KNIES: *Das Geld* s. 90 not 1.

¹⁰⁷ *Rechte* s. 54.

¹⁰⁸ *Rechte* s. 59 not. 2.

¹⁰⁹ Vill man ha ett riktigt belysande ex. på hvilka svårigheter den från nyttighetsbegreppet utgående riktningen inom socialekonomien möter, så snart det gäller frågan om en fixering af vetenskapens objekt, läse man särskildt a. a. ss. 53—54. Under beteckningen »brukande af en ekonomisk nyttighet» sammanföras här två sådana handlingar som t. ex. eldning af ett lokomotiv och ögats riktande mot ett föremål, exempelvis en tafel! Huru en handling af sistnämnda slag kan anses innebära »eine Lenkung der in den Gütern wohnenden Naturkräfte» (jfr. *Rechte* s. 52), är oss obegripligt.

företeelser måste ur objektbegreppet utmönstras icke därför, att de icke kunna tillgodoses genom den ena eller andra distinktionen inom handlingsbegreppet, utan därför att de icke äro handlingar öfverhufvud. Ett dylikt utsträckande af konsumtionsbegreppet har äfven ur andra synpunkter sina olägenheter. Vanligen sätter man ju t. ex. begreppet sparande i en mer eller mindre omedelbar relation till konsumtionsbegreppet. Men hur ser det sparande ut, som är bestämdt i förhållandet till ett konsumtionsbegrepp, så vidsträckt, att därunder inbegripes äfven ofvannämnda fall?¹¹⁰

¹¹⁰ Det är här icke tillfället att vidare utveckla den betydelse en sådan bestämning af den ekonomiska handlingens begrepp, som den här uppställda, enligt vår uppfattning äger för ett noggrannare inträngande i flere af socieekonomiens grundproblem. Vi vilja dock här åtminstone antyda följande. Först och främst synes oss denna bestämning leda öfver till en djupare uppfattning af det ekonomiska nyttighetsbegreppet. Man må nämligen aldrig så mycket betona nyttighetens egenskap af medel för mänskliga ändamål (jfr. Böhm: *Rechte* sid. 13), så skall det dock alltid blifva svårt att med nyttighetsbegreppet såsom utgångspunkt komma ifrån den ofullkomliga uppfattning, enligt hvilken *saker* betecknas som nyttigheter. Äfven där dessas uteslutande anspråk på denna egenskap underkännas, har detta blott haft till följd, att man insätter ett högre synnerligen dunkelt genusbegrepp, »Dinge» (se Menger: *Grundsätze* s. 3; jfr. Böhm: *Rechte* ss. 15 ff.); och under detta genus går det sedan lätt att åter införa det gamla begreppet såsom *species*. Utgår man däremot från att den ekonomiska handlingens resultat är en förändring i yttre relationer, så är därmed också gifvet att dess utgångspunkt, medlet, till sitt väsen är en existerande yttre relation, ett yttre tillstånd, — och ingenting annat. Att sätta likhetstecken mellan detta och begreppet sak är fullkomligt godtyckligt. Därtill föranledes man af ingenting annat än innehållet i rättsordningen, hvars sakbegrepp ekonomiskt taget endast är inbegreppet af ett visst antal yttre relationer, hvilka såsom utgångspunkter för mänskligt handlande äro undandragna andra subjekt än det berättigade, och hvarigenom alltså på visst sätt bestämda ekonomiska handlingar för dessa blifva uteslutna. Sakbegreppet själf är emellertid endast *en* form för bestämmandet af ett dylikt inbegrepp af för andra subjekt uteslutna handlingsmöjligheter. Andra former äro skapade genom t. ex. patenträtten. Äfven dessa äro ekonomiskt taget intet annat än ett undandragande af yttre relationer såsom medel för mänskligt handlande — i detta fall icke öfverhufvud taget, utan blott för ett på visst sätt bestämdt sådant. I bägge fallen uteslutas emellertid handlingar, som innebära vissa förändringar i yttre relationer. Där nu den yttre relation, som framstår såsom handlingens utgångspunkt, sträcker sig utöfver den gräns,

En genomförd analys af handlingsbegreppet har sålunda gifvit oss möjlighet att med begagnande af HERMANNS indelningsgrund finna ytterligare ett kännemärke, som är användbart för uppdragande af gränsen mellan området för socialekonomien och annan samhällsvetenskap. Det inses icke, att detta kännemärke skulle vara egnadt att göra det först uppställda öfverflödigt. De fästa sig båda vid så olika sidor af mänskligt handlande, att det skulle bero på en ren tillfällighet, om så vore förhållandet. Exempel kunna ock uppletas på handlingar, som väl uppfylla det senast uppställda kriteriet, utan att kunna ifrågasättas såsom vetenskapens förklaringsobjekt. Vi tänka på det ofvan¹¹¹ anförda om konstnären-amatören, som målar sin tafla. Men det finnes viktigare sådana. Fenomen från de lägsta och högsta kulturstadier mötas i denna punkt. Bland lågt stående kulturfolk kan man nämligen iakttaga handlingar, som likaledes uppfylla krafven på en yttre handling i den härstädes däråt gifna bestämdheten, men som stå så att säga isolerade i medvetandet utan något samband med andra för mänskligt

som rättsordningen genom sitt sakbegrepp uppdrager för den berättigade, framstår sakens upphöjande till nyttighetsbegrepp såsom ett godtyckligt upphöjande af det ena momentet i relationen till uttryck för det hela.

Har man emellertid framträngt till en dylik kritisk uppfattning af det gängse nyttighetsbegreppet, så framstår klart det oriktiga i att upphöja saken till *substans* för värdet såsom dess egenskap. Detta tillkommer uppenbarligen de yttre relationerna såsom sådana. *Hvarje yttre relation, tänkt såsom medel för ett mänskligt ekonomiskt handlande, är en själfständig nyttighet med ett själfständigt värde.* I den ekonomiska literaturen framskynta stundom spår af en dylik uppfattning. Så i BÖHM-BAWERKS lära om die Nutzleistungen (se särskildt *Rechte* s. 63), ehuru den dogmatiska bundenheten vid nyttighetsbegreppet (sakbegreppet) såsom vetenskaps utgångspunkt förhindrar honom från att nå till denna teoris kärna. Ett liknande närmande till denna tankegång ha vi spårat hos t. ex. GIDE (a. a. s. 114) i hans ord: »hvarje förflyttning medför en väsentlig förändring af föremålet». Men om en förändring i »föremålets» relation till omgifningen är en väsentlig förändring af »föremålet» själf, hvartill skall då »föremålets» upprätthållande såsom substans för värdet tjäna? Samma grundtanke ligger enligt vår mening äfven på botten af läran om de s. k. komplementära nyttigheterna. I grunden är nämligen allt ekonomiskt värde till sitt väsen komplementärt d. v. s. förutsätter en yttre relation, tänkt såsom utgångspunkt för ett mänskligt handlande.

¹¹¹ s. 62.

handlande betydelsefulla föreställningar. De äro blott utslag af *ett* begär och ingenting annat¹¹². Dylika handlingar kan den ekonomiska vetenskapen icke erkänna såsom sitt objekt. De kunna beskrivas, men icke förklaras och öfvergå omärkligt i reflexhandlingens och instinkthandlingens närliggande områden¹¹³. Och hvad som sålunda förekommer inom naturfolkens värld, kvarstår ännu såsom naturgrund på högre stadier. De flesta af oss företaga säkerligen dagligen en mångfald yttre handlingar af denna art.

Vi uppställa därför på den ekonomiska handlingen följande kriterier:

1:o att den äger rum under inflytande af olustbetonade föreställningar vid sidan af den lustbetonade ändamålsföreställningen;

2:o att i dess ändamålsserie ingår ett yttre tillstånd, hvilket framstår såsom en af verksamheten till sin uppkomst, men icke till sin fortvaro betingad förändring inom yttervärlden, som kan blifva föremål för en iakttagelse af en viss högre objektivitetsgrad.

Af hvad vi ofvan anfört framgår tillika, att vi till de ekonomiska handlingarnes kategori hänföra äfven sådana yttre handlingar, som hafva karakteren af ett underlåtande i förhållande till en på detta sätt bestämd positiv handling.

Ett dylikt objektbegrepp för den ekonomiska vetenskapen kan nu lika litet som något annat mänskligt begrepp göra anspråk på att i verkligheten finna gränserna lika bestämdt uppdragna som i begreppet. Vi ha begreppet djur och begreppet växt, men att i erfarenhetens värld bestämdt utsäga om en viss företeelse, att den faller in under det ena eller andra begreppet är i vissa fall svårt, om icke omöjligt. Skulle en dylik måttstock anläggas, så vore begreppsbildning inom en empirisk vetenskap öfverhufvud någonting omöjligt. Å andra sidan föreligger emellertid icke någon anledning att därför slå af något af krafven på full bestämdhet hos begreppen — en riktning, hvaraf man icke sällan tycker sig skönja spår inom samhälls-

¹¹² Se härom BÜCHER a. a. ss. 15, 17, 21, 26, 30 m. fl.

¹¹³ Se s. a. a. ss. 15, 24.

vetenskaperna. De stå nämligen för tänkandet såsom riktningspunkter i och för afgörandet, *i hvad mån* för en verklighet omdömen gälla, som utsagts om en annan. Och dylika riktningspunkter behöfver tänkandet, därest icke fullständig godtycklighet skall härska inom vetenskapens arbetssätt och därigenom sprida sig öfver hela systemet. Objektbegreppets ställning är i detta afseende särskildt betydelsefull. Därest det tillåtes en hvar att utan hänsyn till huruvida de företeelser han behandlar sammanhållas af vissa bestämda kriterier godtyckligt eliminera hvad som med en speciell förklaringsgrund på ett speciellt område icke kunde förklaras, så vore ett objektivet vetenskapligt framåtskridande i sig någonting omöjligt¹¹⁴. Vetenskapen upplöstes i en mångfald af sträfvanden, som ytterst ginge tillbaka till den rena subjektiviteten. *Vägen till subjektivitetens öfvervinnande inom samhällsvetenskapen går endast genom försök att bestämdt fixera och strängt fasthålla dylika allmänna riktningspunkter*¹¹⁵.

Men därför får också godtycket lika litet härska vid uppställandet af dylika riktningspunkter. Att på fri hand tillskapa ett begrepp och utgifva det för en dylik betecknar intet som helst vetenskapligt framsteg. Därför har också den föregående undersökningen så nära som möjligt anslutit sig till redan befintliga sträfvanden i denna riktning inom vetenskapen. Det har gällt att genom de svårigheter, som erkänts eller visats

¹¹⁴ Betydelsen af objektbegreppets fixering för socialekonomien är af DIETZEL (*Ausgangspunkt* s. 58) väl angifven såsom bestående däri, »dass es nicht der Willkür jedes Einzelnen überlassen bleibe, was er sich unter Nationalökonomie oder politischer Ökonomie denkt und in seinem Lehrbuch oder System unter diesem Titel behandelt».

¹¹⁵ Huru litet utvecklad en dylik sträfvand till objektivitet ännu är inom samhällsvetenskaperna, därpå kan man få ett exempel hos JELLINEK: *System* ss. 10—11, hvarest ur den för all mänsklig kunskap gällande sanningen: »alle Erkenntniss ist nun einmal in ihrer Art durch das erkennende Subjekt bedingt» häfdas ett privilegium för samhällsvetenskapen att utgå från grundåskådningar, »die bis zu einem gewissen Grade stets Sache nicht weiter ableitbarer persönlicher Überzeugung ist». Vida riktigare synes oss den tankegång vara, som ligger till grund för WICKSELLS yttrande i *Föreläsningar* s. 1, »att själfva begreppet (nationalekonomi) är tämligen sväfvande, hvilket åter står i sammanhang med att hela denna vetenskap ännu befinner sig så att säga i sin linda».

vidlåda dessa, nå åtminstone ett stycke längre fram. Till dessa sträfvanden ansluter sig därför också på det allra närmaste vårt resultat. Till sin senare del går det tillbaka till det ferment, som HERMANN infört i den vetenskapliga diskussionen, och fram öfver DIETZELS försök att i en reflekterad form återupplifva ett ursprungligt oreflekteradt uppfattningssätt inom socialekonomien. Till sin förra del anknyter den sig till diskussionen om den s. k. ekonomiska principen. Men den ansluter sig äfven på det närmaste till det kriterium, som den från MENDER utgående riktningen inom vetenskapen uppställt såsom systemets hörnsten: begränsad kvantitet. Betonar man nämligen nyttighetens betydelse af medel för mänskligt handlande, så är det psykologiska faktum, som inkläds i denna hans formulering, uppenbarligen ingenting annat än det, att vid en ändamålsföreföreställnings uppdykande i medvetandet samtidigt föreligger en olustkänsla på grund af medlets begränsning. Då det emellertid är i egenskap af medel nyttigheten är begränsad, kan den föreställning, till hvilken denna olustkänsla är knuten, icke vara någon annan än föreställningen om en annan handling, som genom det ifrågavarande handlandet uteslutes, och för hvilken nyttigheten kunde tjäna såsom medel. Här ha vi således just ett af de sätt, på hvilka olustkänslan enligt vår ofvan gifna framställning framträder. Däremot har riskföreställningen samt föreställningen om verksamheten såsom sådan och med dem förbundna olustkänslor här lika litet som vid DIETZELS ofvannämnda kostnadsbegrepp kommit till sin rätt. Ty äfven om man såsom MENDER betraktar arbetet själf såsom en begränsad nyttighet, så för dock detta blott tillbaka till samma slutsats, att det är föreställningen om en annan handling, som är olustkänslans upphof¹¹⁶.

¹¹⁶ I detta nära samband med olika hufvudriktningar inom vetenskapens sträfvanden mot lösandet af det föreliggande problemet se vi det inre och starkaste indiciet för det vetenskap-

¹¹⁶ Mindre riktigt synes oss därför DIETZELS yttrande, *Socialökonomik* s. 161: »Beschränkte Quantität und wirtschaftliches Princip sind sachlich gleichbedeutende Merkmale». I den ekonomiska principens formulering ligger nämligen ingen sådan *nödvändig* begränsning af »offrets» karakter som den här angifna.

liga berättigandet i så väl det metodiska förfarandet som i det resultat, hvartill vi kommit. Det senare är egentligen intet annat än en genom en mera ingående analys vunnen sammanfattning af dem alla.

Till sist må påpekas, att det ekonomiska handlingsbegrepp, som ur denna undersökning framgått, endast är ett preliminärt objektbegrepp. Dess förutsättning är människan, tänkt såsom isolerad i sitt förhållande till den yttre naturen. I enlighet med programmet för undersökningen ha vi nu att vända oss till frågan om rättsordningens betydelse för detta objektbegrepps gestaltning. Den frågan kan emellertid icke ens uppkastas, förrän vi lyckats så vidt möjligt exakt besvara frågan hvad en rättsordning är; och det är till försöket att vinna ett svar på den frågan, som vi nu öfvergå.

IV.

Rättsbegreppet är rättsvetenskapens objektbegrepp¹. Lika som hvarje annat strängt vetenskapligt begrepp vinnes det genom en analys af erfarenhetsfakta och är endast uttrycket för vissa gemensamma bestämningar hos en grupp af sådana. Detta är den bestämda utgångspunkt, hvarifrån den följande undersökningen föres — en utgångspunkt, öfverensstämmande såväl med den allmänna kunskapsteoretiska bakgrunden för samtidens vetenskap som särskildt från och med den historiska rättsskolas uppkomst med traditionerna inom rättsvetenskapen själf. Endast genom ett strängt fasthållande vid denna utgångspunkt kan man äfven hoppas på att hålla utanför densamma sådana element, hvarigenom naturrättsliga åskådningars fortlefvande inom vetenskapen befrämjas. Och detta är i särskildt hög grad af vikt. Åt den betydelse, som ett objektbegrepp i allmänhet äger för vetenskapen, förlänas nämligen inom den nutida rättsvetenskapen en alldeles särskild relief genom det historiska motsatsförhållandet till naturrätten. Där denna ännu skönjbart framträder och behärskar tänkandet, sker det vanligen i kraft af ett åsidosättande af objektbegreppets betydelse eller ett oklart bestämmande af detsamma. Och det kan säkerligen utan öfverdrift påstås, att det icke kan vara tal om ett öfvervinnande af denna historiska motsats inom rättsvetenskapen annat än i den mån, densamma lyckats fortskrida till ett verkligt bestämmande

¹ Om denna dess epenskap jfr. BERGBOHM a. a. ss. 73, 303, hvarest talas om »Publizisten, welche sich die Möglichkeit, die Periferie des Rechts und demgemäss das Arbeitsgebiet der Rechtswissenschaft nach ihrem Belieben zu bestimmen, offenhalten»; vidare a. a. ss. 306 samt 365 not. 5: »Recht ist etwas Daseiendes — als solches eben Objekt der Rechtswissenschaft».

af sitt objektbegrepp, som utesluter hvarje godtyckligt utvidgande eller inskränkande af rättsområdet².

På rättsbegreppet är därför också allt hvad ofvan³ yttrats om dylika begrepps betydelse för vetenskapen tillämpligt. I stort sedt är den ofvannämnda motsättningen inom rättsvetenskapen blott ett uttryck för det allmänna sträfvandet från subjektivitet till strängare objektivitet inom samhällsvetenskapernas område. Såväl hänsyn till det faktiska läget inom rättsvetenskapen som den form, hvilken de metodologiska betänkligheterna mot en sådan uppgift, som den här uppställda, inom densamma iklädt sig, gifva emellertid anledning att äfven här något dröja vid denna punkt. Man har nämligen efter det lifliga arbete, som särskildt under 1870- och 80-talen nedlagts på den allmänna positiva rättsteoriens område, och hvarur bland annat framgingo ett flertal olika försök till bestämning af rättsbegreppet, ställt sig mer eller mindre skeptisk till möjligheten att för närvarande föra detta problem vidare mot sin lösning. Vål har man icke velat förneka, att detta problem är ett af dem, som af vetenskapen verkligen kräver en sådan, men man har gjort gällande, att för närvarande undersökningen borde äfven ur den allmänna rättslärans synpunkt koncentreras på specialområden, och att hvad som närmast kunde åstadkommas

² Denna rättsbegreppets betydelse för naturrättsliga åskådningssätts öfvervinnande kommer hos BERGBOHM på flere ställen tillsynas; se s. a. stn, särskildt s. 306, hvarest talas om »Gelehrte, welche allesamt durch eine gar zu weite Vorstellung vom Recht der beständigen Gefahr ausgesetzt sind, allerlei Normen, die vielleicht als sittliche, vielleicht überhaupt nicht gelten, in das Rechtssystem hineinzulassen». Jfr. äfven s. 374 not 6 samt s. 486: »wenngleich also jemand grundsätzlich nur ein Recht, jedoch kraft eines Rechtsbegriffes statuiert, der willkürlich so weit gestellt ist, dass ausser dem positiven Recht auch noch mancherlei darunter fällt, was durchaus keins ist, so ist dieser letztere Bestandteil seines Rechtssystems als Produkt eines mehr oder weniger subjektiven Ermessens eben auch wieder Nicht-Recht unter dem Namen Recht, d. h. Naturrecht». Man kunde därför ha väntat, att uppmärksamheten vid hans undersökning om naturrätten koncentrerats på just detta problem. Så är emellertid icke fallet. Upprepade gånger afvisås krafven på detsammas upptagande till behandling. Så t. ex. s. 388 not 10 *in fine*, s. 360 not 3. Jfr. f. ö. nedan s. 86 not 19.

³ S. 77.

blott vore förberedelser till uppställande af en definition af rättsbegreppet⁴. En dylik uppfattning, om än synnerligen betydelsefull såsom afvisande en motsatt ensidighet inom rättsläran⁵, synes oss dock icke kunna upprätthållas med hänsyn till den specifika karaktären hos allt mänskligt tänkande. Skola nämligen dylika specialundersökningar lämna något bidrag till den allmänna rättsläran, så måste de alltid äga till utgångspunkter vissa allmänna begrepp. Särskildt gäller därvid, att man måste äga några allmänna kriterier för afgörandet af, huruvida det, som i hvarje särskild undersökning träder en till mötes, verkligen är ett rättsligt fenomen. På vissa punkter framträder detta behof tydligare än eljes. Så t. ex. vid den jämförande rättsforskningen. Det må här blott erinras om, huru litet gifvande en von Post's flitiga undersökningar på detta område ansetts vara, just på grund af frånvaron af ett bestämdt rättsbegrepp⁶. Innan jag jämför rättsfenomenet A med rättsfenomenet B måste jag naturligen, därest undersökningen skall hafva någon vetenskaplig betydelse, äga något slags måttstock för afgörandet af, huruvida och i hvad mån båda dessa fenomen verkligen äro rättsfenomen. Vi vilja sålunda långt ifrån förneka, att man genom specialundersökningar är på rätta vägen till vinnande af en djupare insikt i rättens natur, blott starkt betona, att sådana undersökningar redan såsom utgångspunkter förutsätta ett redan bildadt, låt vara bristfälligt rättsbegrepp, och att därför hänsynen till vetenskapens sammanhang och fortgång rättfär-

⁴ SJÖGREN a. a. s. 2.

⁵ Se t. ex. STAMMLER a. a. ss. 13—15, särskildt s. 13: »Die einzelne Rechtserfahrung ist in klarer Erfassung von dem allgemeingültigen Begriffe des Rechts abhängig, nicht umgekehrt».

⁶ Se H. A. VON POST: *Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft auf vergleichend-ethnologischer Basis*, B. I—II, Oldenburg 1880—1881, jfr. särskildt B. I § 10. — Såsom ytterligare ex. kunde anföras problemet om den juridiska orätten. Om detta begrepp, såsom naturligt är, uppfattas i relation till rätten (se MERKEL: *Krim. Abhandl.* I s. 42; försöket hos THON: *Rechtsnorm* s. 76 att kringgå denna problemställning synes oss icke ha lyckats, jfr. nedan), så kan en lösning af problemet icke tänkas utan en samtidig bestämd uppfattning af rättsbegreppet. Angående ytterligare exempel på denna rättsbegreppets betydelse för speciella problem jfr. nedan s. 98 not 61.

digar de ständiga försöken att för densamma dana ett dylikt gemensamt centrum⁷. Arbetet måste så att säga förlöpa på tvänne linier, dels centrifugalt, dels centripetalt.

Hvad här är anfördt, involverar naturligen en cirkel, men denna är icke någon annan än den, som ytterst ligger på botten af allt mänskligt tänkande. »Die Logiker definieren nach wie vor Urteil als die Beziehung von Begriffen auf einander; aber keiner bestreitet, dass die Begriffe selbst schon Niederschläge von Urteilen sind»⁸. Denna cirkel innesluter tvänne nödvändigheter, dels den, att värdet af såväl de speciella som allmänna undersökningarna är ur vetenskapligt systematisk synpunkt lika relativt, dels den, att i vetenskapens fortgång verkligen anknytes till dessa relativa resultat. Begreppen äro ju från tänkandets synpunkt intet annat än tekniska hjälpmedel till behärskande af ett visst erfarenhetsmaterial, och det är deras vetenskapliga fruktbärande förmåga, deras »nytta», som ensam afgör öfver deras inbördes företräde⁹. Äfven med afseende på ett objektbegrepp blir det afgörande, om med den gruppering af fakta, som därigenom förutsättes, några särskilda fördelar ur kunskapssynpunkt stå att vinna. Men däraf följer också nödvändigheten, att detta verkligen i de speciella fallen prövas d. v. s. att man äfven i specialundersökningar utgår från ett så vidt möjligt bestämdt fixeradtt begrepp, enär eljes de olika formuleringarnes inbördes värde och öfverlägsenhet icke blir pröfvad¹⁰. Och det är väl icke förmätet, om man vågar påstå, att den dunkelhet och oklarhet, med hvilken man ännu opererar

⁷ Jfr. för den offentliga rättens del omdömet hos JELLINEK: *System* s. V om »wie wenig noch die Gesamtheit der Fundamente gefestigt ist, auf dem die Systeme bauen. Diesen Fundamenten, die nicht leicht zu legen oder zu finden sind, wird sich aber die Forschung mit ihrer ganzen Kraft zuwenden müssen, soll nicht alles bisher Geleistete in Frage gezogen werden».

⁸ BERGBOHM a. a. s. 79 noten.

⁹ Eller såsom JELLINEK a. a. s. VI uttrycker det: »ob sie geeignet sind, ein treibendes Moment in dem wissenschaftlichen Erkenntnisproceß zu werden».

¹⁰ I allmänhet är, såsom STAMMLER a. a. s. 5 anmärker, förhållandet det, »dass der einzelne für seinen, ich möchte sagen, Hausbedarf sich eine gewisse Grundauffassung nebenher zu beschaffen sucht».

på rättsbegreppets område, i mycket beror på just en dylik underlåtenhet¹¹.

Denna de allmänna och speciella undersökningarnas natur att ömsesidigt betinga hvarandra gifver också, innan en vetenskap arbetat sig fram till ett erkänt enhetligt objektbegrepp, vetenskapligt berättigande åt ett förfarande, som vid sträfvan- det att nå fram till en dylik formulering, företrädesvis fattar vissa bestämda synpunkter i sikte. Hvad som därvid möjligen kan förloras i yttre bärvidd, vinnes i inre styrka. Och det kan icke sägas, att det ena af de här framträdande alternativen skulle vara det andra absolut öfverlägset. Man må blott fast- hålla, att dessa synpunkter icke få vara så begränsade, att sannolikheten af resultatens värde för det allmänna problemet blir minimal. Någoting dylikt kan emellertid svårligen sägas om den särskilda synpunkt, som här företrädesvis fångslar vår uppmärksamhet: rättsordningens betydelse för det ekonomiska lifvets gestaltning.

I öfverensstämmelse med vår ofvan angifna ståndpunkt skulle nu rättsbegreppets innehåll sökas i ett svar på följande fråga: hvilka äro de gemensamma kriterierna på de erfarenhets- fakta, som äro rättsvetenskapens föremål?

Det har ofta blifvit påpekadt i huru hög grad själfva frå- gans uppställning inom de s. k. »Geisteswissenschaften» är prejudicierande för resultaten¹². Det är därför skäl att i detta sammanhang taga en öfverblick öfver huru ett dylikt uppstäl- lande af problemet förhåller sig till bestående tankeriktningar inom rättsvetenskapen samt de viktigare försök till problemets lösning, som denna har att uppvisa.

Allt ifrån det genombrott, som den historiska skolans upp- trädande betecknar, har ju denna karakteriserats af en bestämd sträfvan att göra allvar af bestämningen positivitet hos rätten¹³.

¹¹ Huruom äfven vid undersökningen af mera speciella frågor på en eller annan punkt svårigheter möta, hvilka för sitt öfvervinnande förutsätta ett ställningstagande till rättsbegreppet, därpå finnes ett exempel hos SJÖGREN a. a. ss. 129—132.

¹² Jfr. JHERINGS ord i *Geist* I s. 29 om den vetenskap, som »vor lau- ter Antworten nicht zum Fragen gelangte»; se äfven BÖHM: *Capital* s. 12.

¹³ En allmän öfversikt öfver den literatur, som fullt medvetet fullföl- jer denna riktning inom jurisprudensen, finnes hos BERGBOHM a. a. s. 28 noten.

Man vill upptaga och befästa de inslag i denna riktning, hvarmed den historiska skolans grundläggare riktat rättsvetenskapen. Såsom ofvan¹⁴ framhållits, ha dessa inslag emellertid icke förmått att förhindra tillvaron af en alltjämt fortlöpande naturrättslig åskådning inom densamma. Till att de detta icke förmådde kan man finna förklaringen redan i den cirkeldefinition af rättsbegreppet, som möter hos denna skolas första målsmän. »Das Recht ist eine gemeinsame Überzeugung der in rechtlicher Gemeinschaft Stehenden»¹⁵. Uppenbart är ju, att med en dylik definition en verkligt objektiv norm för rättsområdets begränsning icke är gifven, och att, äfven om man icke kan fränkänna den partiella cirkeldefinitionen vetenskaplig betydelse¹⁶, denna dock för ifrågavarande ändamål icke gör tillfyllest. Den historiska skolans grundare sökte aflägsna denna svaghet gentemot naturrätten genom att koncentrera sitt intresse på frågan om rättskällorna. Äfven om man icke omedelbart och objektivt kunde säga, hvad rätt är, kunde man ju vinna samma mål genom att objektivt fixera de »Vorgänge», hvarigenom rättens innehåll produceras. Men detta försök var i sin ordning behäftadt med tvänne svagheter, som båda kunna föras tillbaka till ett underkännande af rättsbegreppets betydelse resp. dess bristfälliga bestämning. Skulle nämligen ett dylikt tillvägagående lyckas, erfordrades bland annat, att genom dessa »Vorgänge» producerades rätt *och intet annat än rätt*. Eljes voré ju en slutsats från dem i ifrågavarande hänseende icke befogad. Men för afgörandet af denna fråga förutsattes uppenbarligen

¹⁴ S. 1 not 3.

¹⁵ PUCHTA: *Pandekten*, 10 uppl., Leipzig 1866 § 10 s. 19. SAVIGNY åter afvisade en definition af rättsbegreppet; se *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*, 2 uppl., Heidelberg 1834 B. I kap. 1 s. 21.

¹⁶ Se härom SJÖGREN a. a. s. 3 samt not 1 s. s.; jfr. s. 100 not 1. Felaktig, tillika i sin formulering afgifvande måttet för sin felaktighet, synes JHERINGS anmärkning (*Geist* III: 1 s. 327 n. 435) om dylika definitioners värde: »Bei solchen Definitionen wechselt man einen Silberthaler gegen einen Papierthaler ein, man ist eben so weit wie vorher». Omdömetts riktighet är beroende af att »pappersthalern» och »silverthaler» äga samma värde, hvilket ju långt ifrån alltid är fallet.

rättsbegreppet själfvt såsom gifvet¹⁷. Men vidare: skulle icke hela denna lära om rättskällorna blifva, hvad naturrättens utgångspunkt, frihetsbegreppet, varit för den, »ein unförmliches Behältniss, dem jeder Zauberer ein anderes entnehmen konnte», så måste de regler, i kraft af hvilka dessa »Vorgänge» voro rättskällor, själfva falla inom rätten, och därför rättsbegreppet ytterst blifva den högsta instansen för lösandet af de tvistefrågor, som inom detta område uppdöko¹⁸. En fast och bestämd sådan utgångspunkt saknade emellertid den historiska skolan, och därför var den heller icke i stånd att hindra den naturrättsliga spekulationen att intränga på rättsområdet och i större eller mindre omfattning fortfarande behärska den juridiska doktrinen. Historiskt kan förbiseendet eller underskattandet af denna svaghet väl förklaras ur den intressesets öfvervägande koncentration på privaträttsområdet, som kännetecknar den historiska skolans första framträdande¹⁹.

¹⁷ För den vetenskapliga riktning, som behandlar läran om rättskällorna företrädesvis ur synpunkten af dessa såsom »Erkenntnisformen des Rechts», är denna rättsbegreppets prejudicierande betydelse ännu mera uppenbar.

¹⁸ Jfr. STAMMLER a. a. ss. 12, 501—502.

¹⁹ Denna den historiska skolans grundtanke är emellertid alltjämt djupt rotfast inom literaturen. Ett typiskt utslag af densamma har man i ett sådant arbete som WINDSCHEIDS *Lehrbuch des Pandektenrechts*, hvarest kap. I har till öfverskrift »Quellen des Rechts», samt kap. II handlar om rättigheterna, som härledas ur rättsordningen (den objektiva rätten) såsom något redan gifvet. Ett annat typiskt exempel för densamma, tillika gifvande en antydning om den cirkel, som gömmer sig där bakom, hämta vi från THON: *Rechtsnorm* s. 290. Det gäller att vederlägga påståendet, att de handlingar, som äro genom rättsordningen skyddade (der Genuss des Rechts), höra till rättens innehåll. Bevisningen inledes sålunda: »Wie jedes subjektive Recht müsste es (das angebliche Recht) auf einen Rechtssatz, ein Gesetz oder eine Gewohnheit, zurückzuführen sein, allein der Gedanke an ein Gewohnheitsrecht ist hier ausgeschlossen. Seine Bildung setzt auf Seiten der Handelnden eine Übung aus der Überzeugung ihrer *rechtlichen* Nothwendigkeit voraus». — Icke heller BERGBOHM, som eljes (jfr. ofvan s. 81 not 2) gång på gång framhållit rättsbegreppets betydelse för naturrättens öfvervinnande, synes vilja egnas någon uppmärksamhet åt densammas betydelse för ett uppbyggande af läran om rättskällorna. Se a. a. s. 359 not 3. Sedan han där afvisat ett upptagande af problemet om rättsbegreppets fixering, heter det: »Sie (die Bestimmung des Rechtsbegriffes) ist um-

Men är nu ett dylikt kringgående af problemet medelst en hänvisning till rättskällorna i längden icke möjligt, så duger det å andra sidan icke heller att fasthålla cirkeln i rättens definition. Benägenheten för en dylik cirkel har emellertid långt ifrån försvunnit ur den nyare literaturen. Vi anföra exempelvis en sådan utsaga som denna: »das Recht lässt sich bezeichnen als ein Inbegriff von Geboten und Verboten *rechtlichen* Characters»²⁰. På en dylik hvilat äfven BINDING's uppställande af tvångsproblemet²¹: »Wenn Rechts- und Zwangsgebiet sich decken sollen — so ist das nur möglich, falls jedes Hauptrecht fähig ist ein Zwangsrecht neben sich zu haben». Om man till gendrifvande af satsen om rättens tvångsnatur i stället för tvång substituerar vare sig »Zwangsrecht» eller »Rechtswang», så faller man allt för lätt tillbaka i den logiska cirkeln, och detta är i själfva verket utmärkande för den vanliga behandlingen af frågan om tvångsmomentet i rätten²².

soweniger erforderlich, als der Hauptgegensatz resp. -Unterschied zwischen Naturrecht, d. h. nichtpositivem Recht, gleichviel welcher Benennung, und positivem Recht sich gemäss der Lehre der Naturrechtsphilosophen selbst wesentlich auf die Unabhängigkeit des ersteren von den Formen, in denen das letztere sich bildet, bezieht. *Dass diese Rechtsbildungsformen ... wiederum im einzelnen Gegenstand weitschichtiger Kontroversen sind, kommt dabei wenig in Betracht*». Den sista satsen vore riktig, för så vidt det kunde påstås, att dessa divergenser icke härrörde af ofullständiga resp. skiljaktiga uppfattningar af hvad rätt är. Här visar sig bäst den svaghet, som B:s afvisande af rättsbegreppets fixering medför för hans egen undersökning. Att för ifrågavarande ändamål söka reda sig med en minimalfordran i detta afseende, »das mindeste, was alle Juristen vom Recht fordern», hjälper naturligen icke i och för lösandet af tvistefrågor, som sammanhånga med skiljaktigheter i uppfattningen af rättsbegreppet, hvilka likaväl kunna falla utanför »minimalsfären» som inom densamma. Utan en verklig bestämning af rättsbegreppet kan icke striden mot naturrätten med framgång upptagas; den är och förblir ytterst en strid om rättsbegreppet, ur hvilken blott den kan utgå såsom segrare, hvars bestämning af det samma visar sig mest fruktbarande för vetenskapen. — Ur den här anbragta synpunkten kunde man instämma i STAMMLER's karakterisering (a. a. s. 175) af B:s ifrågavarande arbete såsom »eine Sisyphusarbeit».

²⁰ A. MERKEL: *Krim. Abhandl.* I s. 43.

²¹ I s. 487.

²² Bägge uttrycken kunna ju uppfattas såsom blott fylligare uttryck för rättens tvångsnatur, men det kan allt för väl samtidigt i dem inläggas

Där man åter sökt komma ut ur dylika kretsgångar, har man i stället infört en annan svaghet i bestämningen af¹ rättsbegreppet, den nämligen »dass die Bedeutung mehrerer der zum Rechtsbegriff zusammengezogenen Bestandteile bisher durchaus noch nicht genügend geklärt worden ist»²³. Sådana bestämningar som makt, plikt, stat, tvång o. s. v. äro till sitt innehåll så sväfvande, att de icke sällan utbytås mot hvarandra²⁴, ehuru man å andra sidan utan närmare analys anser sig kunna i desamma inlägga det mest skilda innehåll²⁵. Oafsedt detta, väcker emellertid tillgripandet af dylika bestämmningar i de flesta fall betänklighet äfven ur den synpunkten, att de ytterst äro hämtade från andra resp. speciellare områden och därför endast i nödfall böra användas, enligt den kända regeln,

ett kraf på rättslig bestämdhet hos tvånget själf — exempelvis »rechtliche Zulässigkeit» (BIERLING I s. 51) — hvilket i så fall leder till en *quaternio terminorum* och tillika för in i den logiska cirkeln. Har man väl en gång åt tvångsproblemet gifvit denna formulering, gäller utan tvifvel för frågan om tvångsmomentets betydelse för rätten BINDINGS ord (I s. 483): »Jener Streit hat wissenschaftlich genau so viel d. h. so wenig Sinn wie der Kampf, ob der Vertrag bindend sei». Om detta yttrande i öfrigt jfr. BERGBOHM a. a. s. 447 not 29. -- En dylik cirkel ligger uppenbarligen äfven bakom statsbegreppets indragande i tvångets bestämdhet. Staten, tänkt såsom organiserande tvånget, kan icke tänkas utan rätten; se nedan s. 90 samt not 31. Jfr. STAMMLER a. a. s. 126: »Wer angeibt, dass rechtliche Norm eine staatlich geschaffene Regel sei, hat unbewusst das zu Definierende in die Begriffsbestimmung selber wieder aufgenommen».

²³ BERGBOHM a. a. s. 83.

²⁴ Jfr. t. ex. R. VON STINTZING: *Macht und Recht*, Bonn 1876; se särskildt s. 26: »Macht ist die Herrschaft des Willens über die Kraft». S. 27 karakteriseras därpå rätten såsom en vid regler bunden makt, hvilket icke utesluter, att den (s. 5) betecknas såsom »die Ordnung, welche das menschliche Gemeinleben *zwingend* beherrscht». Öfver hufvud är förbindelsen mellan maktbegreppet och tvångsbegreppet synnerligen intim. Se JHERING: *Zweck* I s. 236.

²⁵ Vill man erhålla ett exempel härpå, må man blott reflektera på frågan om pliktbegreppets användning med afseende på otillräkneliga personer. Se härom SJÖGREN a. a. ss. 78 ff. THON: *Rechtsnorm* ss. 90—95. Jfr. härmed BINDING I s. 100 not 10. Angående den bristfälliga analysen af pliktbegreppet jfr. JELLINEK: *System* s. 185: »die Opposition gegen den Gedanken der Selbstverpflichtung rührt vornehmlich daher, dass eingehende Untersuchung des Pflichtbegriffes in der modernen juristischen Literatur gänzlich fehlt».

att man icke annat än i nödfall ökar antalet af en vetenskaps förutsättningar²⁶. Och denna betänksamhet vinner i styrka vid tanken därpå, att dessa bestämmingar, utan att hafva blifvit från rättsvetenskapens synpunkt analyserade, redan inom de områden, från hvilka de hämtats, äro högeligen omtvistade eller äfven där lida under en bristande analys. Genom att t. ex. istället för bestämningen plikt insätta bestämningen rättsplikt vinnes under sådana förhållanden intet bidrag till frågan om rättens begrepp. Skulle således en annan möjlighet för det sammans bestämmande kunna åstadkommas, behöfver man därför icke i detta sammanhang sysselsätta sig med dylika försök.

Bland de bestämmingar, som upptagits till rättsbegreppets karakterisering, knyter sig nu det största intresset vid tvånget. Detta moment intager i tvänne hänseenden en central ställning. Dels historiskt, i det detsamma, alltsedan THOMASIVS förskaffat det inträde i den allmänna rättsläran, aldrig saknat sina vapendragare²⁷, dels ur den synpunkten, att detta moment i viss mån kan sägas vara för rättsteorien inhemskt d. v. s. inom densamma utveckladt. De svårigheter, med hvilka man vid denna bestämning laborerar, äro emellertid särskildt stora. Det gäller att å ena sidan uppdraga gränsen mellan rätt och sed samt å den andra icke från rättsområdet utesluta företeelser, som inom vetenskapen allmänt behandlas såsom rättsliga fenomen t. ex. folkrätten, delar af statsrätten o. s. v.²⁸ Typiskt framträda dessa svårigheter hos den i senare tider främste målsmannen för tvångsmomentets väsentlighet i rättsbegreppet, JHERING. Vi upptaga särskildt hans tankegång till skärskådande, då den är i hög grad egnad att belysa svårigheterna i problemets hittillsvarande formulering. För JHERING är grundläggande skillnaden mellan organiseradt och oorganiseradt tvång. Det förra existerar endast i och genom staten. Det organiserade tvånget är det för rätten utmärkande²⁹.

²⁶ Om denna princip jfr. HÖFFDING: *Etik* s. 17.

²⁷ Bland dessa dock betecknande nog icke den historiska skolans grundläggare. Enligt BERGBOHM a. a. s. 489 not 14 hafva de »mit keinem Wort, nicht einmal mit einem ablehnenden» berört nämnda fråga.

²⁸ Om dessa fenomen, hvilkas rättsnatur sålunda ifrågasättes, se JHERING: *Zweck* I s. 323, BINDING I ss. 487—488, BERGBOHM a. a. s. 73.

²⁹ *Zweck* I s. 236.

JHERINGS rättsdefinition lyder därför: »Recht ist der Inbegriff der in einem Staate geltenden Zwangsnormen»³⁰. Han upptager således statsbegreppet i rättens definition. Vi bortse emellertid här från de betänkligheter, som ofvan uttalats mot dylika bestämningars upptagande i densamma. Vi bortse likaledes från den cirkel, som här föreligger, i det vi tänka oss, att man äger möjlighet att åt statsbegreppet gifva ett sådant innehåll, att detta icke förutsätter rätten, utan själfvt kan tänkas såsom grund till densamma³¹. Vi taga allt detta för godt och fråga: huru lyckas JHERING genomföra denna bestämning utan att komma till det högst betänkliga resultatet att från rättsområdet utesluta vissa af rättsvetenskapen allmänt behandlade fenomen? Vägen består »in dem Festhalten an dem Zwange als wesentlichem Erforderniss des Rechts, aber in Verbindung mit der Erkenntniss, dass sich der Organisation desselben in jenen — Verhältnissen Hindernisse entgegenstellen, die sich einmal nicht überwinden lassen»³². Och det säges, att detta icke innebär någon afskräckande väg för den, som med honom »nicht Anstand nimmt, das Dasein des Rechts auch in die von allen Völkern irgend einmal durchgemachte Epoche der Selbsthilfe und des Faustrechts zurück zu datiren»³³. Huru man emellertid skall tänka sig det *organiserade* tvånget såsom väsentligt för rätten vid ett samtidigt fasthållande af att detta i flere viktiga fall icke existerar, är icke godt att säga. Den rätta slutsatsen är uppenbarligen, att det organiserade tvånget icke är väsentlig bestämning i rättsbegreppet. Indelningen i organiseradt och oorganiseradt tvång kan således — bortsedt från andra svagheter — icke läggas till grund för tvångets bestämmande såsom moment i rättsbegreppet. Det måste finnas någon annan indelning af detsamma, eller ock måste tvångsmomentet ur rättsbegreppet elimineras. Att den förstnämnda utvägen icke

³⁰ *Zweck* I s. 320.

³¹ Om statsbegreppet se JELLINEK: *System* ss. 12 ff. Om cirkeln se ofvan s. 87 not 22; jfr *Zweck* I s. 236, hvarest tvångets *organisation* karakteriseras såsom »Aufstellung von *Regeln* über die Ausübung der Macht» samt a. a. s. 326: »es sind Fälle, in denen *das Recht* die Organisation des Zwanges, die es sonst erstrebt, nicht beschaffen kann».

³² *Zweck* I s. 325.

³³ *Zweck* I s. 326.

utan vidare bör lämnas ur sikte, kan man lätt öfvertyga sig om genom att rikta uppmärksamheten på bevisföringen hos motståndarne till detta moments upptagande i rättsbegreppet. Vi välja för detta ändamål THONS argumentation. Det enligt hans mening i detta fall afgörande argumentet går ut därpå »dass auch der Zwang, so weit er dem Rechte angehört, selbst wieder in Normen aufzulösen ist»³⁴. Man märke här det typiska sätt, hvarpå dubbeltydigheten i de här kursiverade orden förmedlar den af oss ofvan omtalade vid tvångsmomentets behandling så vanliga benägenheten för ett *quaternio terminorum*. Menas därmed: »så vidt det är en rättsföljd af en normstridighet», är ju satsen rent af tautologisk. Menas åter: »så vidt det är ett moment i rättsbegreppet», är den långt ifrån utan vidare insedd. Uttryckets tvetydighet slår bryggan mellan omdömena och förmedlar slutsatsen: »der Zwang ist kein wesentlicher Bestandtheil im Begriffe des Rechts»³⁵. Man kan emellertid mycket väl instämma i de af THON³⁶ uppställda satserna, »dass auch die *Rechtsfolgen* der Normübertretung, mögen sie nun der Bestrafung des Übertreters oder anderen Zwecken dienen, wiederum nur in dem Lebendigwerden neuer *oder in dem Hinwegfall bisheriger Imperative* bestehen. Das gesammte Recht einer Gemeinschaft ist nichts als ein Complex von Imperativen, welche insofern mit einander verknüpft und verbunden sind, als die Nichtbefolgung der einen für andere häufig die Voraussetzung des Befohlenen bildet» — utan att därmed ha uppgifvit försöket att i tvångsmomentet finna ett kriterium på rätten. Benägenheten härför minskas visserligen icke genom de betänkligheter, som THONS här särskildt kursiverade ord framkalla. Ty äfven om alla rättsföljder bestå i normer, så är därmed icke sagdt, att bortfallandet af en norm är en rättsföljd. Därför fordrades ytterligare ett bevis, nämligen att bortfallandet af en norm är lika med inträdandet af en annan eller åtminstone alltid åtföljes däraf. Att sådana fall finnas³⁷ kan ju medgifvas, utan att riktigheten af denna sats därmed är erkänd. Man tänke på THONS³⁸ anförda exempel om fredlöshet såsom följd af normöfverträdelse. Denna följd karakteriseras

³⁴ THON: *Rechtsnorm*, Inledning s. XI.

³⁵ a. a. s. 7.

³⁶ a. a. ss. 7—8.

³⁷ Jfr a. a. s. 11.

³⁸ a. a. s. 8.

så: »wer ihn (den Friedlosen) erschlägt, handelt keinem Verbote zuwider». Men att göra detta förhållande till uttryck för en norm, vore uppenbarligen att uppgifva grundvalen i THONS hela tankegång: normbegreppet³⁹. Vill man nu icke låta försöket till tvångsmomentets i rätten bestämmande falla, finnes utgångspunkten för en dylik undersökning i de dunkla ord, hvarmed THON karakteriserar värdet af de rättsnormer, som icke äro utrustade med rättsföljder, och som består »in der ganzen Wucht des allgemeinen Willens, der sich in der Norm an den Willen des ihr Unterworfenen wendet»⁴⁰. Alltså: en djupare psykologisk analys af tvångets natur är den väg, som anvisas, därest man vill uppnå några resultat medelst denna bestämnings användande vid rättsbegreppets karakterisering⁴¹.

³⁹ Jfr. GIERKE: *Das deutsche Genossenschaftsrecht* B. I, Berlin 1868 s. 32 anm. 19: »Denn was Folge der Rechtlosigkeit ist, das ist nicht mehr Recht, sondern Thatsächliches. Tödtung des Feindes ist Ausfluss des durch kein Recht gebundenen freien Willens, nicht Ausfluss eines Tödtungsrechts. So kann man streng genommen auch beim Friedlosen nicht von einem Tödtungsrecht, sondern nur von Busslosigkeit der Tödtung sprechen».

⁴⁰ a. a. s. 7. Jfr. orden i inledningnen o. a. st.: »dass es (das Recht) lebt, zeigt sich in seiner Wirkung: in seiner Macht über die Gemüter».

⁴¹ Det synes oss därför hvila på en riktig uppfattning af rättsvetenskapens läge och det föreliggande problemets natur, när BERGBOHM upprepade gånger hänvisar till en psykologisk analys af tvångsbegreppet såsom den punkt, genom hvilken vägen till en bestämdare affattning af rättsbegreppet måste gå. Se särskildt s. 448 not 29 *in fine*: »Für mich persönlich steht es vorläufig fest, dass die Grundlehren vom Recht d. h. die ganze allgemeine Rechts-theorie in allen einzelnen Begriffen und nach allen Richtungen allein von diesem Punkte aus die höchste juristische Schärfe und Klarheit erhalten können»; jfr. s. 105. — Ett dylikt hänvändande till psykologien möter icke de betänkligheter, som ofvan uttalats mot att från andra vetenskapers områden låna begrepp för rättsvetenskapens ändamål. Ty dels förutsättes här icke nödvändigt ett lånande af dylika. De kunna allt för väl af rättsvetenskapen själf omedelbart bildas med ledning af psykologiens allmänna resultat. Dels står en dylik *recursus* i närmaste samband med det faktum, att psykologien behandlar just det kunskapsmaterial, som är för alla s. k. »Geisteswissenschaften» gemensamt. Jfr. WUNDT: *Über die Definition der Psychologie* i *Philosophische Studien* B. 12 ss. 24—29. Denna psykologiens allmänna grundläggande betydelse är visserligen ännu icke allmänt erkänd (Jfr. WUNDT: *Logik* II: 2 ss. 18—21). Den är dock för rättsvetenskapens del skarpt framhållen af BERGBOHM a. a. s. 33. Jfr. äfven BIERLING I s. 2. Inom socialekonomien är erkännandet häraf mera allmänt (jfr. dock ofvan s. 50 not 58).

Till ett liknande betonande af jurisprudensens psykologiska förutsättningar kommer man äfven, i den mån man gör allvar af den ur intresset att betona positiviteten hos rätten med rättsbegreppet förknippade bestämmningen »geltendes». Ehuru denna bestämnings prädicerande redan i sig icke är alldeles betydelselöst särskildt gent emot naturrättsliga spekulationsförsök⁴², måste den dock analyseras för så vidt något värdefullt resultat på denna väg skall uppnås. Bakom satsen »nur das ist Recht was gilt» skjuter sig då fram en ny fråga: »was ist geltendes Recht»? Denna fråga framtvingas med desto större inre nödvändighet, som det, därest man sträfvar att hålla sig fri från subjektivitet och återfall i naturrättslig spekulatio, vid behandlingen af särskilda delar af rättsläran, särskildt läran om rättskällorna, visar sig oundgängligt att närmare analysera begreppet »Geltung». De försök, som i denna riktning pläga göras⁴³, föra dock sällan till ett resultat, egnadt att gifva någon större kunskap om denna bestämnings innebörd. Där de icke innebära ett återfall i nämnda subjektivitet⁴⁴, innebära de oftast blott ett utbytande af ett uttryckssätt mot andra icke mycket klarare sådana⁴⁵, hvarjämte den omständigheten, att dessa frågor i anslutning till den härskande riktningen inom rättsvetenskapen vanligen kommit till behandling först i samband med läran om rättskällorna, i regel medfört, att de icke blifvit synnerligen värdefulla såsom bidrag till rättsbegreppets analyserande, i det man mer eller mindre tvungits in i den logiska cirkel, som ytterst ligger bakom den historiska skolans framhåfvande af läran om rättskällorna på rättsbegreppets bekostnad⁴⁶. För

⁴² Jfr. BERGBOHM a. a. s. 49.

⁴³ Såsom exempel på sådana må anföras ZITELMANN: *Gewohnheitsrecht und Irrthum* i *Archiv für civilistische Praxis* B. 66 ss. 446 ff. RÜMELIN: *Das Gewohnheitsrecht* i *Jherings Jahrbücher* B. 27 ss. 155 ff. Jfr. BIERLING I ss. 47 ff.

⁴⁴ Jfr. den sammanträngda framställningen af ZITELMANNS resultat hos WINDSCHEID *Pand.* I s. 39 not 1. Jfr. äfven nedan ss. 99—107.

⁴⁵ Såsom exempel härpå må anföras det ena af RÜMELIN uppställda alternativet för innehållet i begreppet »Geltung», »dass die Richter verpflichtet seien den betreffenden Satz zur Anwendung zu bringen»; a. st. s. 161.

⁴⁶ Här anføres såsom exempel det andra af RÜMELINS ofvan nämnda alternativ: »dass die Richter thatsächlich gewillt sind einen Rechtssatz zur Anwendung zu bringen»; a. st. s. 160.

ifrågavarande undersökning komma dessa försök i betraktande endast så till vida, som de banat väg för och befast den åskådningen, »dass das Recht selbst in Wahrheit, wie jedes andere Produkt des Geisteslebens, nur in den Geistern insbesondere der Rechtsgenossen selbst seine eigentliche Existenz hat»⁴⁷.

Genom att såsom här skett anknyta den ofvan uppställda frågan till bestående tankeriktningar inom rättsvetenskapen ha vi erhållit en anvisning om, i hvilken riktning svaret på densamma är att söka. Vi kunna nu närmare precisera densamma sålunda: hvilka äro de i människans psykologiska erfarenhet gifna fakta, som utgöra rättsvetenskapens objekt?⁴⁸ Det gäller nu att söka ett svar, som så vidt möjligt undviker ofvan framhållna bristfälligheter i förut gjorda försök till bestämmande af rättsbegreppet, under ett strängt fasthållande af frågans uppställning, äfven där det gäller att upptaga redan för ändamålet använda bestämningar, vare sig för att däråt gifva en med denna utgångspunkt öfverensstämmande tydning eller till öfverensstämmelse därmed fixera till sitt innehåll mer eller mindre omstridda resp. bristfälligt analyserade sådana.

Detta gäller redan för det *genus proximum* i rättsbegreppets definition, som här skall införas: normen⁴⁹. Fattar man denna bestämning strängt såsom ett svar på den uppställda frågan kan med denna bestämning icke förstås något annat än *regel*, ett uttryck för lagbundenhet inom mänskligt handlande öfverhufvud. Ehuru själfva begreppet lag och lagbundenhet historiskt uppstått just genom reflexion på företeelser inom detta område (*νόμος*) och först därifrån öfverförs på naturområdet, består dock ett vetenskapligt behof att finna ett uttryck för den divergens i innehåll, som förefinnes med afseende på detta begrepp inom de olika områdena⁵⁰. Det är alltså

⁴⁷ BIERLING I s. 145.

⁴⁸ Uttrycket »psykologisk erfarenhet» användes här med afsikt i stället för uttrycket »inre erfarenhet». Jfr. WUNDT: *Ueber die Definition der Psychologie* i *Philosophische Studien* B. 12 ss. 8—9.

⁴⁹ Om normen såsom *genus proximum* i rättsdefinitionen jfr. BIERLING I s. 20.

⁵⁰ Om denna divergens se WUNDT: *Logik* II: 2 ss. 142—143. Sålunda uppfattad, upphäfver denna divergens långt ifrån den gemensamma roten för bägge. Fasthåller man WUNDTs karakteristik af naturlagen såsom

regelbundenhet i mänskligt handlande, som afses⁵¹. När vissa förutsättningar föreligga, eventuellt oafsedt sådana — icke alla normer äro nämligen hypotetiska⁵² — utlösas på visst sätt bestämda mänskliga handlingar. Hvilka dessa förutsättningar äro resp. på hvad sätt handlingen är bestämd, däråt gifver just normen ett uttryck. Handlingen är yttre handling, positiv eller negativ, »Thun» eller »Unterlassen»⁵³. Äfven förutsättningarna äro yttre⁵⁴. Allt detta är tydligt, för så vidt det gäller positiva normer. Med afseende på de negativa måste ett särskildt tillägg göras. Vi anknyta därvid till hvad ofvan⁵⁵ anförts. Från en overksamhet såsom sådan kan icke utan vidare slutas till en bakom liggande handling eller till någon aktivitet öfverhufvud. Strängt taget fordrade därför konsekvensen, om man ville fasthålla regelns egenskap att uttrycka ett visst sammanhang mellan psykiska fakta, att densamma uttrycktes i förhållande till det inre handlande, som kan åtfölja, men icke nödvändigt är förbundet med overksamheten såsom sådan d. v. s. den skulle inskränkas till de fall, då ett mer eller mindre lustbetonat motiv till ett positivt handlande förefunnits, som genom en viljeakt under-

ägande »ausnahmslose Giltigkeit» i den mening, att här de störande verkningarna låta återföra sig till andra allmänna naturlagar, så är ett sådant yttrande som SCHLOSSMANN (cit. hos SJÖGREN a. a. s. 22 noten): »das Naturgesetz kann nicht übertreten werden», helt naturligt, för så vidt man med »das Naturgesetz» menar inbegreppet af alla gällande lagar. Skillnaden mellan naturlagen, så uppfattad, och andra lagbundenheter såsom blott empiriska »Regelmässigkeiten» (jfr. *Logik* II: 2 s. 385) kommer då egentligen till synes däri, att, om på det ena området fakta strida mot regeln, därifrån slutas till regelns oriktighet resp. tillvaron af en annan regel, medan på det andra området motsatsen endast öfvervinnes på det sätt, att faktum betecknas såsom stridande mot regeln. Icke ens i den juridiska orättens begrepp är det nödvändigt att inlägga någonting mera än detta.

⁵¹ Vill man härför använda uttrycket »praktisk norm», möter detta intet hinder, blott man ihågkommer, att detta uttryck användes äfven i annan bemärkelse, som här icke afses.

⁵² Om begreppet hypotetisk norm se BIERLING I ss. 76—79. I en helt annan betydelse är uttrycket användt af STAMMLER a. a. s. 129.

⁵³ En särskild kategori »Dulden» finnes icke. Den är blott uttryck för en specifik form af »Unterlassen». BINDING I s. 487. BIERLING II s. 242.

⁵⁴ Om begreppet yttre jfr. s. 51 samt not 61.

⁵⁵ ss. 51—52.

tryckts. Regeln skulle då tillika alltid blifva en hypotetisk sådan, bunden vid förutsättningen om tillvaron af ett dylikt motiv i medvetandet. Ansatser till en konstruktion i denna riktning ha icke saknats för ett visst slag af negativa normer, de negativa obligationerna⁵⁶. Redan den omständigheten att man icke synes ha velat ifrågasätta detta betraktelsesätts öfverförande på de negativa normerna öfverhufvud gifver vid handen dess svaghet. Huru en på detta sätt bestämd regel öfverhufvud skulle kunna konstateras, är icke lätt att inse. Huru skulle man väl kunna med någon grad af visshet påstå, att det verkligen vore regel, att i de fall ett dylikt motiv till positivt handlande föreläge, detsamma verkligen undertrycktes, då den möjlighet alltid står öppen, att medan översamheten såsom sådan är regel, densamma likväl brytes i flertalet af de fall, då ett dylikt motiv uppdyker! Är det nu omöjligt att gifva den negativa normen ett dylikt innehåll, återstode endast, där-est man ville äfven i detta fall fasthålla normens ofvannämnda karaktär, att betona den hos andra subjekt existerande föreställningen om ett visst förhållande från subjektets sida — en förväntan — såsom det psykologiska faktum, som af densamma normerades. Därmed blefve emellertid normens material något annat än ett mänskligt handlande, och icke ens på det sätt kunde indirekt ett svagt samband med ett sådant upprätthållas, att en dylik förväntan kunde sägas föreligga i alla de fall, då ett verkligt handlande föreläge hos den översamme. Vill man därför vid rättsområdets bestämmande bevara en verklig objek-

⁵⁶ Här om se THON: *Rechtsnorm* ss. 200—202, särskildt s. 200: »Dagegen ist der Gedanke, dass die negative Obligation wie die positive auf eine Willensbestimmung gerichtet sei, nämlich auf 'eine Bestimmung zur Unthätigkeit', noch heute verbreitet». Enligt den gängse uppfattningen af normbegreppet innebär en dylik konstruktion tillika ett utplånande af gränserna mellan »Gebot» och »Verbot». Från ett dylikt synes man knappt kunna frikänna ens BIERLING. Jfr. hans ord I s. 74 att »das blosse Nichtwollen ein gewisses positives Verhalten in sich begreift». Uttrycket »Nichtwollen» är dock otydligt. Därmed kan ju likaväl betecknas viljans bestämdhet till översamhet som det faktum, att en viljeakt icke föreligger. Bestämdt yttrar däremot THON om normerna (*Rechtsnorm* s. 201): »sie begehren nur, dass das Untersagte nicht gethan, nicht auch, dass das Nichtthun gewollt werde».

tivitet, synes oss icke någon annan utväg stå öppen än att åt den negativa normen gifva följande innehåll: under vissa bestämda förutsättningar resp. oberoende af dylika företagas på visst sätt bestämda handlingar icke⁵⁷.

I denna formulering blir dock normen till sin innebörd fullt tydlig först genom ett annat för rättsnormen karakteristiskt moment. Då hvarje norm är en »regel med undantag», kan naturligen en sådan icke tänkas annat än i förhållande till en på visst sätt bestämd krets af personer. Af huru denna krets bestämmes, beror naturligen svaret på frågan, om i det speciella fallet en norm föreligger eller icke. Det erfordras därför också, att denna krets är objektivt bestämd. För rättsnormen karakteristiskt är, att denna bestämdhet måste vara gifven genom yttre kännetecken, som fullt bestämma dess omfattning. Endast normer, som äga en dylik bestämdhet, kunna karakteriseras såsom rättsnormer⁵⁸.

Den här gifna bestämningen af normen såsom element i rättsbegreppet afviker från den, som eljes användes på de håll, där man är benägen att åt densamma inrymma en motsvarande plats därinom. Läran om all rätts normnatur har grundlagts och utvecklats af THON och BIERLING samt är i hufvudsak uppbyggd på grundvalen af det af BINDING utvecklade normbegreppet. Normen uttydes här med imperativ, rättsordningen såsom en komplex af »Befehle», »Gebote» eller »Verbote».

⁵⁷ Mot ett dylikt bestämmande af den negativa normens innehåll kan icke invändas, att det skulle medföra svårighet att upptäcka eller formulera dylika normer; ty en sådan svårighet existerar för *all* rätt. Jfr. JHERING: *Geist* I ss. 28—29.

⁵⁸ Detta kriterium är med styrka framhållet af BIERLING I ss. 19, 40; dock med för svagt betonande af den objektiva karaktären. Hvad i denna riktning (I s. 44) anföres, synes löpa ut i en cirkel. Samma uppfattning om nödvändigheten af normkretsens bestämdhet synes icke föreligga hos THON, åtminstone icke att döma af *Rechtsnorm* s. 164, hvarest talas om »Verpflichtung einer *unbestimmten* Anzahl von Personen». Jfr. a. a. ss. 203, 172 n. 48. Det måste nämligen fasthållas, att full bestämdhet föreligger, vare sig denna uttryckes positivt eller negativt, i sistnämnda fall enligt schemat »alla — utom». En dylik bestämdhet af personkretsen är för öfrigt icke något för blott de negativa normerna utmärkande. Man tänke t. ex. på de normer, som afse skattskyldigheten.

Ehuru väl det nu måste medgifvas, att innebörden af dessa bestämningar icke är fullt klar och tydlig⁵⁹, är väl dock den gemensamma grundtanke, som i dem återspeglar sig, den, åt hvilken JHERING gifvit uttryck med följande ord: »Die Norm ist eine Regel, nach der man sich richten soll»⁶⁰. En väsentlig bestämning hos rättsregeln är alltså att vara ett uttryck för något, som »bör» vara. Ehuru vi anse, att den bestämdhet, som ofvan gifvits åt rättsnormen, följer direkt ur de metodiska förutsättningar, från hvilka vi utgått, vilja vi dock — då en metod icke kan bevisa sin egen riktighet annat än genom sina resultat — särskildt upptaga till behandling de svårigheter, med hvilka denna åskådnings representanter synas oss laborera. Först och främst anse vi uppenbart, att det icke är nog för att en regel skall föreligga såsom rättsregel, att man »skall» rätta sig efter den. Medgäfvade man icke detta⁶¹, invecklade man

⁵⁹ BIERLING I s. 27 not 3 afvisar identiteten emellan imperativ och »Befehl». Då därför BINDING I s. 104 afvisar läran om all rätts normnatur med påpekandet om tillvaron af rättssatser, som icke innehålla »ein Befehl sondern nur die feierliche Form der Rechtswillenserklärung», så är icke därmed afstånd taget från BIERLINGS normlära. En sådan ligger först i betecknandet af dessa rättsatsers innehåll såsom »Ermächtigung». Däremot identifieras allmänt uttrycken norm och imperativ. Jfr. BIERLING II s. 4 not 1: »hat sich doch der seit den bekannten Schriften BINDINGS und THONS sich abspielende Streit um die Natur des objektiven Rechts bisher nirgends darum gedreht, ob Normen und Imperative identisch, sondern auf der einen wie auf der andern Seite immernur darum, ob alle Rechtsätze als Normen oder Imperative, oder vielmehr teilweise als Nicht-Normen, Nicht-Imperative anzusehen seien». Det för imperativet egendomliga är att vara uttryck för en vilja, som riktar sig till andra, »Forderungen an einen Willen». BIERLING I ss. 27, 30; II s. 4 not 1. BINDING anmärker I s. 102 not 3 med rätta såsom en svaghet hos den ifrågavarande lärans förfäktare, att de icke fastställt, utan förutsatt imperativets begrepp, en anmärkning, som dock synes i lika hög grad kunna riktas mot honom själf, som *promiscue* använder uttrycken norm, imperativ och »Befehl». Se t. ex. I s. 8. Jfr. härom SJÖGREN a. a. s. 79.

⁶⁰ *Zweck* I s. 330.

⁶¹ Allmänt medgifvet är det ingalunda. Se hos SJÖGREN a. a. s. 22 not 1 anförda citat, särskildt SCHLOSSMANNs ord: »Der Ausspruch des Gesetzgebers ist vorhanden, selbst wenn die Verhältnisse, auf die es berechnet ist, nicht bestehen, vielleicht niemals entstehen können». Denna grundåskådnings gång för öfrigt igen ärfven i speciella juridiska konstruktionsförsök. Huru vore väl utan en dylik teoretisk bakgrund en konstruktion, sådan som

sig i olösliga svårigheter. Man må nämligen uppfatta normen såsom imperativ, befallning, plikt, utsaga o. s. v., alltid reser sig den frågan: hvarigenom blifver denna befallning, plikt etc. en *rättens* befallning? I regel har man ingen annan utväg för denna frågas besvarande än att angifva en källa, en vilja, ett subjekt, hvarifrån densamma emanerar. Men i kraft hvaraf sker detta utpekande? Ansåge man det för normen väsentligt, att den föreläge såsom i mänskligt handlande förverkligad, kunde ju saken synas tämligen lätt. Svaret skulle då lydå: den, från hvilken de förverkligade normerna emanerat, är detta subjekt. Men då vore också själfva frågan öfverflödiggjord, ty då låge i den utsaga, som svaret innehåller, intet bidrag till kunskapen om rättens begrepp utöfver det man i den förverkligade normens faktum redan ägde. Sätter man nu detta subjekt lika med rättsordningen⁶², kan man icke undgå en cirkel, om detta uttrycks innebörd tolkas såsom inbegreppet af rättsnormer. Söker man åter sin räddning i en hypostasering af detta begrepp⁶³ — man må sedan kalla det rättsordning, samfundsvilja, stat o. s. v.⁶⁴, så måste man, därest man icke föredrager att falla tillbaka i en rent naturrättslig spekulation och deducera ur vissa föregifna aprioriska principer af etisk eller annan natur, alltid på något sätt upprätthålla krafvet på tillvaron af vissa normer för afgörandet af när en detta subjekts befallning etc. föreligger resp. när dessa befallningar äro ätt såsom rättsliga anse. Hvarifrån skola då dessa normer hämtas? Antingen måste de härledas ur samma subjekt eller ur något annat. Båda alternativen leda emellertid blott till frågans upprepande o. s. v. *in infinitum*. Den väg, som till sist leder ut ur denna kretsgång, är icke någon annan än den rena subjektivitetens, för så vidt man icke förr eller senare upptager kriteriet: en i

följande, möjlig: »Die Verletzung meines Eigenthums erzeugt ... für mich nicht ein Klagerecht, sondern ein Recht, die Wiederaufhebung der Verletzung zu fordern, und dieses Forderungsrecht gestaltet sich dadurch, dass seine Befriedigung verweigert wird, zum Klagerecht». WINDSCHEID: *die Actio des römischen Civilrechts vom Standpunkte des heutigen Rechts* 1856 s. 222; jfr. WINDSCHEID: *Pand.* I ss. 100—101, 346.

⁶² Jfr. WINDSCHEID: *Pand.* I s. 87.

⁶³ Jfr. SJÖGREN a. a. s. 11.

⁶⁴ Jfr. THON: *Rechtsnorm* ss. 1—2, 69.

mänskligt handlande förverkligad regel. Vi vilja i en mera konkret form söka ådagalägga riktigheten af denna för hela den följande framställningen så viktiga premiss genom att till granskning upptaga ett af de senaste, mera utförligt grundade försöken till en bestämning af rättsbegreppet med afsiktligt bortseende från detta moment. Enligt STAMMLER är det kriterium, som skiljer rättsregeln från konventionalregeln⁶⁵, just att söka däri, att dess giltighet är gifven »ohne Rücksicht auf Zustimmung und Anerkennung», medan konventionalregeln gäller »lediglich zufolge der Einwilligung des Unterstellten»⁶⁶. Bortsett nu från att det *genus proximum*, som för dessa båda begrepp är gemensamt, genom denna bestämning af begreppen blir till sitt innehåll i hög grad dunkelt och sväfvande⁶⁷, kan mot den gjorda indelningen den anmärkning göras, att densamma icke är uttömmande, ity att möjligheten af regler, för hvilkas giltighet en »Zustimmung» är nödvändig, ehuru de icke gälla *blott* på grund af en sådan, därmed icke är utesluten⁶⁸. Men därtill kommer, att äfven indelningsgrunden själf är synnerligen dunkel. Detta visar sig bäst af det sätt, hvarpå STAMMLER närmare utlägger och förklarar bestämningen »lediglich zufolge der Einwilligung des Unterstellten» hos konventionalregeln. Det heter nämligen:⁶⁹ »so bald diese (die Einwilligung) nicht mehr vorliegt und der seither Beherrschte ausscheiden will, kann er es beliebig thun». Däraf framgår med all önskvärd tydlighet, att det för kon-

⁶⁵ Ang. innebörden af dessa uttryck se STAMMLER a. a. s. 125.

⁶⁶ Den mest koncisa formuleringen återfinnes a. a. s. 487, jfr. ss. 129 ff., 489; jfr. äfven 490: »Da die Eigentümlichkeit des Rechtes gerade darin besteht, das es formal *ohne Rücksicht auf thatsächliche Anerkennung der Unterworfenen* gelten will». — Ur denna synpunkt förkastas BIERLINGS nedan nämnda lära om »die Anerkennung» såsom moment i rättsbegreppet: se a. a. s. 489 jfrdt med s. 663 not 166.

⁶⁷ Detta *genus proximum* är veterligen ingenstädes af STAMMLER till sitt innehåll närmare bestämdt. Visserligen definieras a. a. s. 105 begreppet yttre regel; men själfva begreppet »regel» förutsättes därvid såsom gifvet. Att emellertid både konventionalregeln och rättsregeln enligt STAMMLERS mening falla in under ett högre gemensamt begrepp regel, framgår af hela hans framställning; se särskildt ss. 125 ff.

⁶⁸ Detta förbises flerstädes af STAMMLER i hans bevisföring; se t. ex. a. a. s. 492.

⁶⁹ a. a. s. 130.

ventionalregeln specifika icke är det, att det handlande, hvari densamma får sitt uttryck, icke kan inträda mot en den handlandes önskan⁷⁰. Om den slags »frivillighet» är det här icke fråga. Huru skulle man väl eljes kunna tala om den af regeln »behärskade»? Men om sålunda den »Selbsterwerfung», hvarom STAMMLER på detta och andra ställen talar såsom något för konventionalregeln karakteristiskt, icke utesluter tillvaron af föreställningar, som just genom sin olustbetoning föranleda ett handlande i öfverensstämmelse med densamma, så måste ock det ofvannämnda uttrycket »beliebig» tolkas i öfverensstämmelse därmed. Gör man nu detta, så inses icke, att det ömdöme, som i denna sats är uttalat, kan grunda någon skillnad mellan konventionalregeln och rättsregeln. I denna mening kan uppenbarligen äfven om denna senare utsägas, att den hvilat »lediglich auf Zustimmung der Unterworfenen». Då STAMMLER därför positivt angifver rättsregeln kriterium sålunda: »das Recht will formal als Zwangsgebot über den einzelnen in Geltung stehen»⁷¹ — så hade man väntat sig ett bestämdare angifvande af detta kriteriums innebörd, än i detta sammanhang sker. Ett sådant kan nämligen icke anses ineliggas i orden: »wer sich dem Rechtsgesetze entziehen will und vielleicht äusserlich thatsächlich sich ihm entzieht, der bricht das Recht, aber ist mit nichten davon frei»⁷². Därför erfordrades ytterligare, att man bestämdt angåfve, hvad det betyder att praktiskt undandraga sig en regel, utan att likväl vara fri från densamma, och det på ett sådant sätt, att detta kriterium icke tillika passade in på konventionalregeln. Vi vilja emellertid antaga, att en dylik möjlighet existerar, och tillika taga denna STAMMLERS indelning af de »sociala reglerna» för god. Det kännetecken, hvarigenom de båda grupperna skiljas åt, är då att söka »in dem Sinne des Geltungsanspruches, in welchem die betreffende soziale Regel aufgestellt wird». Detta anspråk går vid rättsregelns

⁷⁰ Begreppet önskan fattas här i psykologiskt-teknisk bemärkelse. Jfr. HÖFFDING: *Psykologi* s. 356: »Ønsket er en Drift, som hæmmes, uden at Trangen til Genstanden og Forestillingen om denne som et Gode dermed bortfalder».

⁷¹ a. a. s. 129.

⁷² s. a. st.

uppställande ut på en sådan tvångsmässig »Geltung», som här ofvan sagts⁷³. Hvem är nu subjekt för detta anspråk? »Bei dem Nachsinnen hierüber muss man festhalten, dass es sich bei aller äusseren Regelung, dadurch der Begriff des sozialen Lebens konstituiert wird, um *menschlich gesetzte* Normen handelt. Es führt irre, wenn man das Recht als einen eigenen Gegenstand erachtet. *Oder gar so weit geht, dass man von Interessen oder Wünschen des Rechtes als eigenen Subjektes spricht*»⁷⁴. Den cirkel, som ligger i en dylik tankegång, vill alltså STAMMLER undvika. Det är det subjekt, som uppställer regeln, hvilket tillika är subjekt för anspråket. Men han vill äfven undvika den »*probatio diabolica*», som måste blifva följden af att söka kriteriet för »eine *rechtliche* Setzung sozialer Regeln» däri, att den »sich auf *bestehendes Recht* stütze»⁷⁵. Kriteriet sökes i stället i ett närmare bestämmande af »den Sinn der mit zwingendem Geltungsanspruche erlassenen Regel»⁷⁶. Subjekt för uppställandet af en rättsregel är blott den, som »an die von ihm erlassene Regel selbst auch gebunden sein will»⁷⁷. Och den regel, som uppställes med *dylikt* anspråk är en rättsregel⁷⁸.

⁷³ a. a. s. 129, jfr. s. 132: »nicht die *thatsächliche* Zwangsgewalt macht den Begriff des Rechtes im hier fraglichen Gegensatze aus, sondern dieses, dass es zwingen will». Jfr. äfven ss. 489—490.

⁷⁴ a. a. s. 129. I bestämdaste motsats härtill stå emellertid talrika yttranden af STAMMLER; se t. ex. a. a. ss. 91, 102, 105, 106, 132, 488: »Denn die Rechtsordnung erhebt, wie ich früher ausführte, den Auspruch etc.»; s. 490, hvarest talas om »den in der Geschichte auftretenden Rechtsbegriff und dessen wirklich erhobenen Anspruch der zwangsmässigen Geltung».

⁷⁵ a. a. ss. 492—493, jfr. ss. 501—502: »der Grundsatz, dass dem positiven Inhalte nach man nicht einen einzigen Rechtssatz mit *a priori* Geltung aufstellen kann, gilt auch für die Rechtsquellenlehre».

⁷⁶ a. a. s. 498.

⁷⁷ a. a. s. 497.

⁷⁸ I denna bestämning af rättsbegreppet är den logiska grundvalen att söka för STAMMLERS försök till konstruktion af en »*naturrätt med föränderligt innehåll*». Se a. a. ss. 184 ff. Oriktig synes nämligen STAMMLERS a. a. s. 172 speciellt mot BERGBOHM riktade anmärkning vara, att striden om naturrättens karaktär af rätt *blott* skulle vara en ordstrid. Frågan är nämligen i grunden den, om ett enhetligt objektbegrepp för rättsvetenskapen kan fixeras, i hvilket såsom ett högre *genus* de båda, naturrätten så väl som den

Frågan är nu, om man härmed kommit till en verklig och användbar definition af rättsbegreppet. STAMMLERs påstående, »dass durch das angegebene Merkmal es *allein* möglich wird, zwischen zwei verschiedenen Arten von Zwangsregelung menschlichen Zusammenlebens sachlich allgemeingültig zu unterscheiden»⁷⁹, kan naturligen såsom en *petitio principii* utan vidare lämnas ur räkningen. Men bortsett härifrån, är det uppenbart, att den ståndpunkt, enligt hvilken hvarje af ett subjekt »in dem nähmlichen Sinne» uppställd regel vore en rättsregel, är alldeles ohållbar. Och den uppgifves äfven faktiskt af STAMMLER själf. Till detta steg föres han genom reflexion på, att de af på detta sätt beskaffade subjekt och med detta anspråk uppställda regler kunna till innehållet strida mot hvarandra. Då nämligen hans ståndpunkt till frågan om »die Concurrenz zweier Rechte» är klar: »ein neuer Rechtsatz, der dem geltenden Rechte widersprüche, ohne dasselbe doch aufzuheben, ist ein logischer Nonsense»⁸⁰ — så skulle resultatet för honom blifva det, att hvarje

positiva rätten, kunna ingå såsom skilda *species*. Af denna frågas besvarande beror det ytterst, huruvida man kan med STAMMLER (a. a. s. 173) tala om »eine rechtliche Verfassung eines vorgestellten menschlichen Gemeinwesens», och icke i stället nödgas inskränka sig till att tala om »eine *vorgestellte* rechtliche Verfassung eines menschlichen Gemeinwesens». Ett dylikt gemensamt högre *genus* kunde man nu i själfva verket anse vara gifvet med det af STAMMLER uppställda rättsbegreppet. Ty naturrätten är enligt honom ett system af »Rechtssatzungen, die . . . noch keine positive Geltungskraft haben, sondern sich an die Rechtsquellen, als Erzeugerinnen des positiven Rechtes, mit der Forderung wenden, eine Änderung oder Umgestaltung des geltenden Rechtes vorzunehmen»; a. a. s. 185, jfr. s. a. ss. 174—175 samt STAMMLER: *Ueber die Methode der geschichtlichen Rechtstheorie*, Halle 1888 s. 38. Hade STAMMLER verkligen upptagit denna tanke om rättsbegreppet såsom ett för båda gemensamt högre *genus*, hade den kunnat föra honom till vidtgående konsekvenser. Han säger nämligen (a. a. s. 174) om naturrättens förhållande till den positiva rätten: »seine Geltung ist eine Geltung anderer Art»; och detta öfvervägande skulle då helt naturligt ha fört honom till en närmare analys af dessa båda olika former af »Geltung» — en analys, som säkerligen skulle ha öfvertygat honom om bristfälligheten i hans indelning af de sociala reglerna, och säkerligen äfven ha kommit honom att uppgifva tanken på ett båda arterna af »rätt» omfattande *genus*begrepp.

⁷⁹ a. a. s. 498.

⁸⁰ a. a. s. 505.

af ett subjekt uppställd så beskaffad regel upphäfde hvarje annan däremot stridande, ett resultat, som naturligen är omöjligt att vidhålla. Och denna svårighet kan icke lösas genom det redan förut afvisade krafvet på att regelns uppställande från subjektets sida skall ske med stöd af den bestående rätten⁸¹. I detta sammanhang uppdyker nu plötsligt i STAMMLERS framställning ett nytt, förut okänt och af honom icke närmare analyseradt begrepp: »der soziale Machthaber»⁸². Det är han, och endast han, som genom ett »Rechtsbruch» kan uppställa rättsregler utan stöd af gällande rätt. Och då det nu för rättsbegreppet är irrelevant, om regeln uppställts med eller utan stöd af sådan, så föres man naturligen till den konsekvensen, att det är han, och endast han, som uppställer rättsregler öfverhufvud. Hvem är nu denne mystiske »soziale Gewalthaber», som så oförmedladt uppträder på skådeplatsen? Mer än ett af två kan han icke vara: antingen är han ett godtyckligt utpekadt subjekt, ett utslag af den »subjektive Neigung», för hvilken STAMMLER så skarpt förebrår den historiska skolan och dess upphofsmän⁸³; eller är han det subjekt, hvars uppställda regler äro i lifvet förverkligade sådana. Och så ser man, huru äfven detta försök utmynnar just i ett sådant dilemma, som vi här ofvan angifvit. Man skönjer här tydligt ofullkomligheten i det arf, som den historiska skolan efterlämnat. Dylika tankeriktningar äro i själfva verket blott det hjärtaste utslaget af de ofvan framhållna bristerna i dess utgångspunkt.

Man måste därför uppenbarligen härjämte fordra, att normen fått sitt uttryck i det verkliga handlandet. Denna fordran kunde tillsynes inneligga redan i beteckningen »regel». Härvid är emellertid att märka, att uttrycket »regel» af denna ståndpunkts förfäktare närmast angifves såsom en i en tanke⁸⁴ eller sats⁸⁵ uttryckt viljeförklaring. I allmänhet framstår det dock klart äfven för dem, att regeln tillika måste uppfattas såsom i större eller mindre omfattning förverkligad och således från en annan synpunkt framstå såsom en abstraktion ur en gifven

⁸¹ Jfr. a. a. s. 507.

⁸² a. a. fr. o. m. s. 502.

⁸³ Jfr. a. a. s. 186.

⁸⁴ Jfr. BIERLING I s. 27 not 3.

⁸⁵ JHERING: *Zweck* I s. 330.

verklighet. Men detta kraf härflyter för dem icke ur normens begrepp, utan kommer till uttryck i de särskilda bestämmingar, som därutöfver införts. För JHERINGS del ligger det i tvånget⁸⁶, för BIERLINGS i läran om »Anerkennung» såsom ett nödvändigt moment i rättsbegreppet⁸⁷. Fasthålls nu detta kraf på normens förverkligande i lifvet, så inses icke, att uppställandet därjämte af ett kriterium »böra förverkligas» är nödvändigt för rättsområdets afgränsning från andra lifsområden. Förutsättningen därför vore, att det existerade i lifvet förverkligade nor-

⁸⁶ Se *Zweck* I ss. 236, 321—322.

⁸⁷ Se BIERLING I s. 43, hvarest detta begrepp närmare karakteriseras såsom »habituelles, dauerndes Respektieren gewisser Normen». Se äfven THON: *Rechtsnorm* s. X; jfr. dock s. a. s. 2: »thatsächlich können beide (Gebote und Verbote) unbefolgt bleiben». För BIERLING visar sig dock denna bestämning af begreppet »Anerkennung» icke tillräcklig. Det uppställs nämligen (a. a. s. 46) en särskild form däraf, en s. k. »bloss indirekte» som betecknas såsom »die nothwendige, logische Konsequenz» af ett direkt erkännande, såsom »eine eigenthümliche Art idealer Anerkennung». Jfr. BIERLING II s. 196. Vi kunna icke utförligare dröja vid denna indelning. Blott följande må här anmärkas. 1:o) Antingen är det direkta erkännandet af normen lika med dess manifesterande i mänskligt handlande. Då är det ideala erkännandet intet verkligt sådant. Ty att det är en logisk konsekvens af det direkta är visserligen ett uttryck för en teoretisk nödvändighet, men icke för en praktisk sådan; jfr. BIERLING I s. 108. De förhållanden, som under detta uttryck sammanfattas, äro då blott indicier — låt vara i de flesta fall oändligt starka dylika — för att ett erkännande skall komma till stånd. 2:o) Eller är det direkta erkännandet icke ett sådant som här sagts: då hemfaller hela ståndpunkten under den kategori af åskådningar, som ofvan behandlats. — Den BIERLING'ska läran om »Anerkennung» är ett intressant symptom för svårigheten att slå en brygga emellan den inre motsats i uppfattningen af rättsbegreppet, som lätt blir en följd af försöket att skjuta läran om rättskällorna fram i förgrunden. Betonar man nämligen dessas egenskap af »Entstehungsformen», och låter man lag och sedvanerätt framstå såsom tvänne fullt själfständiga arter däraf, så nödgas man för den ena rättskällans del införa ett »böra förverkligas» såsom moment i rättsbegreppet, medan man för den andras del måste kräfvat »ein habituelles, dauerndes Respektieren». Att nu, för att åtminstone formellt upprätthålla rättsbegreppets enhet, i senare fallet jämväl fordra ett »sollen» såsom rättens karakteristikum, synes vid första påseende icke möta så stora betänkligheter. Svårare blir spørgsmålet huru man i det förstnämnda fallet skall kunna leda sig till krafvet äfven på »das habituelle Respektieren». Redan det första af dessa kompromissförsök är emellertid enligt vår uppfattning dömdt att misslyckas. Jfr. nedan s. 106 not 88.

mer, som tillika i öfrigt ägde alla en rättsnorms kriterier, men likväl icke vore att såsom rättsnormer anse, och detta emedan de icke »borde förverkligas». En sådan möjlighet måste emellertid anses utesluten redan af den anledning, att det icke kunnat uppvisas någon objektiv måttstock för ett afgörande af, huruvida en i mänskligt handlande tillämpad regel tillika kan sägas »böra» förverkligas. En sådan kan nämligen af i grunden samma skäl, som ofvan anförts, icke vinnas genom att designera något visst subjekt, någon viss vilja såsom källa för de i lifvet förverkligade regler, som vore att anse såsom rättsregler. En sådan frågeformulering bör därför af rättsvetenskapen såsom vetenskap afvisas⁸⁸. Är åter med regelns praktiska för-

⁸⁸ På denna punkt synes oss fullt tydligt riktigheten framträda af vårt ofvan (s. 86 not 19) framställda påstående, att den afgörande striden mot naturrätten egentligen hör hemma och måste utkämpas på rättsbegreppets område. Man må aldrig så mycket betona rättens egenskap af något »geschichtlich gewordenes»; man må aldrig så mycket erkänna, att endast en i det mänskliga handlandet manifesterad regel faller under rättsregelns kategori; så snart man för afgörandet af hvilka dylika regler, som äro rättsregler, replierar till vissa historiska »Vorgänge», inställer sig alltid frågan: hur vet man, att just dessa »Vorgänge» skapa rättsregler, och att endast de skapa sådana? Och vid dess besvarande hamnar man till sist i subjektivitet. Jfr. ZITELMANNs argumentation om »die korrekt funktionirende Seele», o. a. st. s. 456. — Det naturrättsliga problemet är icke fattadt i sin för nutida vetenskap specifika gestaltning genom den af BERGBOHM a. a. s. 145 däråt gifna formulering: »Ob das was Recht ist auch Recht sei?» Så enkel är saken icke! Samma naturrättsliga grundtankar kunna, med undvikande af en dylik uppenbar cirkel äfven smyga sig in i rättssystemet under ett anspråkslösare uppställande af frågan, så lydande: erfordras för en i det mänskliga handlandet faktiskt föreliggande regels egenskap af rättsregel äfven det att »böra vara regel»? Så viker problemet undan till rättsbegreppets område. Vill man därför nödvändigt finna en frändskap med naturrätten hos den s. k. normteoriens anhängare är den enligt vår mening att söka just på denna punkt. Den är då icke något utmärkande blott för dem, som försvara läran om all rätts normnatur, utan för alla, som öfverhufvud röra sig med ett så gestaltadt normbegrepp. Vi framhålla detta, enär anmärkningar om en dylik frändskap i annat afseende framställts af BINDING I s. 101; jfr. PERNICE: *Rechtsgeschäft und Rechtsordnung* i *Grünhuts Zeitschrift* 1880 B. VII s. 478. Läran att all rätt består i imperativ skulle nämligen vara ett återupplifvande af en naturrättslig åskådning: »die Freiheit ist von der Natur, Rechts allein ihre Grenze die Unfreiheit». Härvid är emellertid att märka, att, äfven om denna formulering får anses utgöra ett riktigt återgifvande af normteoriens åskådning, hvilket väl kan sättas ifråga (jfr. BIER-

verkligande såsom regel äfven ett »böra förverkligas» gifvet, så är en dylik bestämning i rättsbegreppet öfverflödig. Den är för detsamma irrelevant, och kan endast vara en ur detsamma härledd sådan. Under sådana förhållanden saknas anledning att åt normbegreppet gifva någon annan innebörd än den af *faktisk regel för mänskligt handlande*⁸⁹.

Vid den här presterade bevisningen ha vi i ordet »böra» sökt inlägga samma betydelse, som det äger i de här bekämpade åskådningarna. Härmed är icke sagdt, att icke ett specifikt juridiskt »böra», »eine eigenartig verpflichtende Kraft»⁹⁰

LING II s. 138 not 2), så är denna ståndpunkts betecknande såsom naturrättslig i och för sig intet motbevis. Det måste visas, att denna af naturrättens anhängare hysta uppfattning står i nödvändigt samband med de af nutida vetenskap allmänt utdömda felaktiga principer, hvarifrån densamma utgick. Att naturrättens representanter hyst en åsikt, är i sig intet bevis för dess förkastlighet. Därjämte kan emellertid ifrågasättas, huruvida en dylik uppfattning verkligen varit naturrättens. Åtminstone har man icke dragit i betänkande att historiskt härleda begreppet subjektiv rätt i betydelsen af det af rätten skyddade (intresse, verksamhet, möjlig verksamhet, »Genuss», »Gut») ur samma källa. Jfr. JELLINEK: *System* s. 1: »dem Naturrecht aber gilt das subjektive Recht, welches von ihm wesentlich als Freiheit aufgefasst wird, als das Primäre».

⁸⁹ Huru från rättsbegreppets område ljus faller på innebörden af de kontroverser, som föreligga inom läran om rättskällorna, därpå må här ett par exempel anföras. Man tänke på det allmänna rättsmedvetandet. Är det medvetande blott om en i mänskligt handlande förverkligad regel, som i öfrigt äger rättsregelns kriterier, eller erfordras det tillika ett medvetande om att den bör vara regel, eller eventuellt blott detta sistnämnda? Sammanfattar man dessa trenne olika begreppsinnehåll under en språklig beteckning och samtidigt öfverser att i begreppet olika ting här föreligga, till hvilken serie af *quaterniones terminorum* öppnas då ej utsikten! Ett annat exempel från läran om lagstiftningen. När WINDSCHEID: *Pand.* I s. 36 definierar lag sålunda: »Gesetz ist der Ausspruch des Staates, dass Etwas Recht sein soll», så frågas: om rätten själf är en komplex af »Be fehle» (jfr. a. a. s. 87), normer, efter hvilka man »skall» rätta sig, hvad innebörd kan då en utsaga äga, att något »skall» vara en dylik befallning. Här föreligger en dubbelhet i tankegången, som endast kan reduceras på ett sätt af tvänne: antingen är rätt icke en regel, efter hvilken man »skall» rätta sig, utan rätt och slätt en regel, efter hvilken man *rättar sig*; eller också är lagen en utsaga, att något *är* rätt. Det sista alternativet är enligt vår mening uteslutet.

⁹⁰ BERGBOHM s. 359 not 3.

kan tänkas såsom ett moment i rättsbegreppet; men denna möjlighet faller utanför det här behandlade spörsmålet, då de åskådningar, hvarom här är fråga, använda detta uttryck antingen i en rent etisk betydelse eller i allt fall såsom uttryck för något för ett etiskt och juridiskt »böra» lika och gemensamt⁹¹. Detta framgår redan däraf, att utöfver denna bestämning andra moment införas i rättsbegreppet för uppdragande af gränsen mot »moral och sed», hvilken ju eljes det förutan skulle vara gifven.

För så vidt alltså ett »böra förverkligas» skall ingå såsom moment i rättsbegreppet, måste för detsamma kunna uppvisas ett specifikt juridiskt innehåll. Därvid bör man naturligen icke från rättsvetenskapens ståndpunkt på grund af språkbruket, som använder uttrycken »böra» eller »plikt» äfven för andra företeelser än en sådan juridiskt förpliktande kraft, utgå ifrån, att dessa andra företeelser skulle med den ifrågavarande nödvändigt falla under ett högre gemensamt genusbegrepp. Den möjlighet består fastmera, att detta juridiska »böra» och andra former af ett sådant äro *toto genere diversa*. De, som utgå från ett dylikt allmänt pliktbegrepp, ha erfarenhetsmässigt icke mäktat närmare analysera detsamma. En sådan analys kan nämligen icke anses föreligga däri, att man förklarar detta »böra i vidsträckt bemärkelse» såsom »Forderungen eines Willens an einen fremden Willen». Därmed är blott ett utbyte verkställt af bristfälligt analyserade begrepp mot andra sådana⁹².

⁹¹ Jfr. BIERLING I ss. 169—170: »ein Sollen im weiteren Sinne, einen Imperativ, eine Norm». Med afseende på JHERING framgår detta af en jämförelse mellan *Zweck* I ss. 322 och 330.

⁹² Ett allmänt postulat sådant som det, hvarifrån man i detta fall vanligen plägar utgå: »nur ein Wille kann einen Willen verpflichten» är ur flera synpunkter betänkligt: 1:o emedan det alls icke är klart, hvad plikt härvid innebär; 2:o emedan, äfven om man i uttrycket vilja inlägger ett bestämdt begrepp — vanligen det af »själsförmögenhet» i den äldre spekulativa psykologiens mening — detta blott är att öka vetenskapens omstridda förutsättningar. En hel riktning inom psykologien utgår ju nämligen från den uppfattningen, att »uppställandet af ett konstant subjekt såsom bestående orsak till allt individuellt psykiskt skeende är en ren fiktion, som aldrig och ingenstädes, där man verkligen gjort försöket att kausalt begripa psykologiska företeelser, kunnat fasthållas» (WUNDT: *Über psychische Kausalität* i *Philosophische Studien* 1894 B. 10 s. 105); 3:o eme-

Och äfven det motsatta antagandet, att till grund för alla dessa företeelser låge ett gemensamt genusbegrepp, saknar för här ifrågavarande ändamål allt intresse, då det icke är i det för dem gemensamma utan fast mera i det för det juridiska »böra» specifika, som element för rättsområdets begränsning äro att söka.

För ett sträfvande i denna riktning är nu just deras ståndpunkt ett uttryck, hvilka i tvångsmomentet söka ett kriterium för rätten⁹³. Här är just intresset koncentreradt på att finna

dan det alls icke är klart att *endast* en vilja kan påverka en vilja. Äfven om en metafysik, detta ord taget i WUNDRS bemärkelse, skulle tvingas till att erkänna en dylik sats — något som likväl, hvad WUNDR angår, sker med restriktionen: »sollen wir daher nicht absolut imaginäre Thätigkeitsformen annehmen etc.» (*System der Philosophie* 2:a uppl., Leipzig 1897 s. 407) — är därmed ingalunda sagdt, att saken behöfver så te sig från de särskilda vetenskapernas ståndpunkt. — Ej mindre betänklig blir satsen, om dess tillämpning utvidgas till andra områden än det individuellt psykologiska, så att man talar, om att rättsordningen vill, lagen vill, »die Rechtsordnung zürnt» (THON: *Rechtsnorm* s. 77) o. s. v. Jfr. ofvan s. 99. Det må visserligen vara sant, att »die Gemeinschaft» lika mycket eller lika litet som den individuella personligheten kan göra anspråk på predikatet »real enhet» (jfr. ofvan s. 41 not. 36); men därifrån är i ena som i andra fallet steget långt att förvandla denna enhet från att vara »ein unmittelbarer erfahrener Zusammenhang geistiger Erlebnisse» till något substantiellt bakom liggande. — I dessa här framställda anmärkningar ligger den yttersta metodologiska grunden till afvisandet af normteorin i dess hittills varande form. Den rör sig med dogmatiska förutsättningar, hämtade från andra områden och därstädes omstridda, hvilka förlora sitt *raison d'être* i samma ögonblick, som en vetenskaplig förklaring utan dem kan vinnas. Då emellertid de i texten anmärkta svårigheterna synas oss tillräckliga för vår bevisning, ha vi endast i förbigående velat dröja vid dessa mera bakom liggande.

⁹³ Ett annat försök att närmare bestämma denna förpliktande kraft föreligger i BIERLINGS kvalificering af begreppet »Anerkennung» för rättsnormens del såsom »Anerkennung innerhalb eines bestimmten Kreises von Menschen und zwar von den zu diesem Kreise gehörigen als von Genossen gegenüber Genossen». Se BIERLING I ss. 40 ff. Att i blotta erkännandet något specifikt rättsligt kriterium icke är funnet, är uppenbart. Riktigt anmärker härom MERKEL: *Juristische Encyclopädie*, 2:a uppl., Berlin 1900 § 49 s. 26: »rättsnormens förpliktande kraft innehåller momentet 'Anerkennung'. Men innehölle den icke något annat än detta, så vore någon begränsning mot närliggande områden omöjlig. Jfr. JHERING: *Zweck* I s. 322.

innehållet i denna »eigenartig verpflichtende Kraft» hos rättsnormen. Dessa sträfvanden äro grundade i det erfarenhetsfaktum, att det mänskliga handlandet innesluter många andra regelmässigheter än dem, som rättsvetenskapen behandlar. Kunde man sålunda på den väg, som ofvan⁹⁴ anvisats — en strängare analys resp. indelning af tvånget. — finna ett dylikt kriterium, så hade därmed problemet om ett specifikt juridiskt »böra» såsom moment i rättsbegreppet lösts resp. bortfallit.

Af vår metodiska utgångspunkt för rättsbegreppets bestämning följer, att begreppet tvång här endast kan komma i betraktande såsom ett psykologiskt begrepp. I detta afseende sammanfatta vi här under uttrycket tvång i vidsträckt bemärkelse

En sådan begränsning föreligger emellertid icke heller i det af BIERLING formulerade tillägget: »als von Genossen gegenüber Genossen». Därmed skall (BIERLING I s. 45) betecknas, »att alla rättsnormer i motsvarighet till en dubbelställning hos de erkännande gifva uttryck åt ett dubbelt innehåll, nämligen å ena sidan ett erkänt anspråk, å andra sidan en erkänd plikt». (BIERLINGS första uttydning: »dass alle Rechtsnormen den Inhalt von *Rechtsverhältnissen* darstellen» involverar en cirkel). Huru svag denna gräns är, blir uppenbart genom BIERLINGS omedelbart därpå tillfogade reflexion: »bis zu einem gewissen Grade liegt ja allerdings dieser Doppelcharacter schon in der Natur jeder Norm als solcher; jeder Imperativ drückt sprachlich wie logisch eine Beziehung zwischen mindestens zwei Subjekten aus, er setzt mindestens einen Anredenden und einen Angeredeten voraus. Allein ganz abgesehen davon, dass durchaus nicht jeder, der da imperativisch angeredet wird, darum schon als verpflichteter anzusehen ist, stellt auch unser Sprachgebrauch, der wissenschaftliche wie der gemeine, keineswegs in allen Fällen der Pflicht einen Anspruch gegenüber». Den sista satsen innehåller, äfven om den vore riktig, naturligen icke den bevisning, som här erfordrades, nämligen att distinktionen är användbar för rättsnormens skiljande från andra normområden. Huru BIERLING därmed kan anses ha eliminerat sedens vidsträckt område, är icke lätt att inse. Då enligt honom anspråket, »den makt som normen förlänar» (jfr. I s. 40) »einzig und allein in der grösseren oder geringeren Wahrscheinlichkeit besteht, mit welcher der 'Berechtigte' auf Erfüllung der Forderungen rechnen kann», så ligger ju häri en direkt anvisning att söka det för rättsnormen specifika i en särskild egenskap hos denna »Wahrscheinlichkeit». Gränsbestämningen blir icke klarare därigenom, att man äfven för »sedens» del antager en dylik »Doppeelseitigkeit», men tillika förklarar den »nicht in der Weise wie für die Rechtsvorschriften charakteristisch»; se MERKEL: *Encyclopedie* § 78, jfr. § 112. Såsom det synes med rätta, anser STAMMLER a. a. ss. 127—128 dylika formuleringar icke lämna något bidrag till kännedomen om rättens begrepp.

⁹⁴ s. 92.

alla de fall, då en föreställning om ett yttre i kraft af sin olustbetoning är utslaggifvande för en mänsklig viljeakt. Ett s. k. rent mekaniskt tvång kan aldrig i sig, såsom JHERING⁹⁵ påstår, innebära »Bewältigung eines Willens». För det första gifves nämligen intet fysiskt tvång, gående ut på ett positivt handlande hos en annan⁹⁶, och gäller det ett negativt sådant, så inträder ett påverkande af en annans vilja först i det fall, att den handlande i det fysiska tillvägagåendet finner ett motiv, som föranleder honom att gifva sitt viljande en annan riktning⁹⁷. På denna väg kan man emellertid äfven här komma att tala om ett psykologiskt tvång; och endast i den mån ett sådant föreligger, hör det hit. En första indelning af tvånget i denna bemärkelse får man nu, om man reflekterar på det möjliga innehållet i föreställningen, allt efter som detta innehåll är en mänsklig yttre handling eller icke. I förra fallet föreligger tvång i egentlig mening, det som enligt JHERINGS ord »activ wie passiv ein Willenssubject voraussetzt»⁹⁸. Allt efter som, vidare denna yttre handling är positiv eller negativ föreligger positivt eller negativt tvång⁹⁹. Dessa indelningar af tvånget äro, i motsats till

⁹⁵ *Zweck* I ss. 234—235.

⁹⁶ Se BINDING I s. 490.

⁹⁷ Med afseende på uttryckssättet här och på andra ställen erinras en gång för alla om BÖHM-BAWERKS träffande ord (*Rechte* ss. 148—149): »auch die Theorie kann und soll fernerhin im Flusse ihrer Ausführungen so sprechen, wie alle Welt spricht und alle Welt sie versteht: denn es wäre absurd, wenn man aus der Sprache der Theorie jede nicht ganz buchstäbliche Ausdrucksweise, jede Redefigur pedantisch verbannen wollte, zumal wir, ohne Bildliches zu Hilfe zu nehmen, mit unserer Sprache nicht den hundertsten Theil dessen ausdrücken könnten, was wir auszudrücken haben. . . . Wir lassen ja heute noch die Sonne auf- und untergehen».

⁹⁸ Om man så ville kunde man för den andra arten af tvång använda beteckningen »nöd» eller »nödtvång», då utan någon som helst straffrättsligt-teknisk innebörd.

⁹⁹ För denna indelning vilja vi här påkalla uppmärksamhet. Vid sidan af den existerar en annan traditionell indelning af tvånget i propulsivt och kompulsivt, allt efter som den handling, för hvilken föreställningen gifver utslaget, själf är positiv eller negativ. Dess vetenskapliga betydelse är icke stor. Större anse vi däremot den här i texten angifnas vara. Den har icke af JHERING observerats, ehuru det kunde ha legat nära till hands för den, som redan ägde indelningsgrunden för den framtvingade handlingen, att tillämpa denna äfven på den framtvingande.

hvad eljest plägar vara fallet, uteslutande gjorda från dens synpunkt, som tvingas, en synpunkt, som är den naturliga, då de företeelser, i hvilka normen får sitt uttryck, försiggå inom det tvingade subjektet, och det är hos dessa företeelser, som det specifikt juridiska kriteriet skulle sökas. Uppenbart är under sådana förhållanden, att det icke är något nödvändigt moment i tvånget, att den omtalade föreställningen om en yttre handling tillika innehåller, att denna handling företages i afsigt att framtinga just det handlande, för hvilket denna föreställning är utslaggifvande. Detta vore att onödigtvis inskränka tvångsbegreppet utöfver hvad som i detsamma omedelbart innehålles. Dylikt är icke heller nödvändigt ens om man definierar tvånget från den tvingandes synpunkt. Äfven om man med JHERING¹⁰⁰ definierar tvånget såsom »Verwirklichung eines Zweckes mittelst Bewältigung eines fremden Willens», så kan mycket väl en sådan »Bewältigung» föreligga, utan att den handling, som hos annan framtingas, ingick i den tvingandes ändamålsserie¹⁰¹. Olämpligheten i en dylik inskränkning af tvångsbegreppet inses särskildt, om man vänder uppmärksamheten till straffteorierna. En dylik ståndpunkt skulle nämligen bland annat leda till att man nödgades fränkänna straffet egenskapen af psykologiskt tvångsmedel i samma ögonblick, som man icke tillika i tvånget säge straffets ändamål. Då nu detta uppenbart är en orimlighet¹⁰², blefve alltså resultatet det, att man vid tvångsbegreppets formulering i detta fall redan bundit sig vid en viss straffteori, hvilket åter vore att uppbygga hela rättsbegreppet på en synnerligen vacklande grund. Till samma afvisande af ett dylikt tvångsbegrepp leder äfven en reflexion på den civila orättens påföljder¹⁰³. Efter denna analys af tvånget kunna vi nu for-

¹⁰⁰ *Zweck* I s. 234. Jfr. THON: *Rechtsnorm* s. 96 samt not. 45 s. s.

¹⁰¹ Det är därför en otillbörlig inskränkning att med JHERING: *Zweck* I s. 236 angifva *ändamålet* såsom indelningsgrund för indelnningen i propulsivt och kompulsivt tvång.

¹⁰² Jfr HAGSTRÖMER: *Svensk Straffrätt* ss. 23—24, 26.

¹⁰³ Jfr HAGSTRÖMER a. a. ss. 23—24. — Lika litet kan det blifva fråga om att inskränka tvångsbegreppets omfång till fall, då föreställningen om det positiva handlandet från annans sida är af visst slag. Hvar skulle i detta fall gränsen dragas? Föreställningen om en *excommunicatio* är i detta afseende lika god som föreställningen om t. ex. ett spöstraff.

mulera det sökta kriteriet för rättsbegreppets slutliga bestämmande därhän, att det handlande, hvori rättsnormen får sitt uttryck, skall vara stülldt under garanti af en föreställning om ett positivt yttre handlande från andra människors sida, som i kraft af sin olustbetoning är i sista hand utslaggivande för detsamma. Denna sats kräfver en närmare förklaring, närmast i negativ riktning genom att framhålla, hvad genom densamma icke utsäges. 1:o Den innebär icke, att detta motiv nödvändigt skall medverka vid den ifrågavarande handlingens utlösande. Detta är tydligen icke fallet. Mångfaldiga gradationer kunna i detta hänseende uppvisas hos olika rättsnormer, dels med afseende på deras innehåll, dels med afseende på den tidrymd, under hvilken de existerat. 2:o Den innebär icke heller, att detta motiv, där det öfverhufvud föreligger, nödvändigt är det ensamt föreliggande. Mångfaldiga andra sådana kunna samverka till det resultat, som i handlandet föreligger, och hvori normen får sitt uttryck. Här märkes särskildt en form af den i dagligt tal s. k. rättskänslan, nämligen den olustkänsla, som uppväckes vid blotta föreställningen om att ett visst handlande innebär en afvikelse från en rättsregel¹⁰⁴. 3:o Den innebär däremot, att ett dylikt motiv i regel måste öfvervinnas för att ett handlande, som afviker från normen, öfverhufvud skall kunna äga rum d. v. s. att när en lustbetonad föreställning om ett handlande, som afviker från regeln, uppträder i medvetandet med en sådan styrka, att den hotar blifva de motiv, som verka i normens riktning, öfverlägsen, så uppdyker i regel äfven detta

¹⁰⁴ Jfr THON: *Rechtsnorm* s. 149: »Ebensowenig ist zu bestimmen, inwieweit nicht schon der Gedanke an das staatliche Verbot, sondern erst der an die Rechtsfolgen der Übertretung von letzterer abschreckt». — Under uttrycket rättskänsla kan innefattas äfven andra psykologiska företeelser. Sålunda kan därmed äfven betecknas den disposition, i kraft af hvilken föreställningen om andras positiva handlande är hos olika subjekt i olika grad olustbetonad. Vanligen hållas dessa moment i rättskänslan icke skilda från hvarandra. Om den i texten anmärkta formen, men icke om den här nämnda, gäller JHERINGS sats *Zweck* I s. XIV: »Nicht das Rechtsgefühl hat das Recht erzeugt, sondern das Recht das Rechtsgefühl». På den i texten anmärkta formen var tanken riktad, då vi ofvan s. 107 framhållit möjligheten af ett »böra förverkligas» såsom något i förhållande till rättsbegreppet härleddt. — Om rättskänslan jfr. för öfrigt BERGBOHM a. a. ss. 465 ff.

motiv¹⁰⁵. Här säges med flit, att ett dylikt motiv *i regel* måste öfvervinnas. Det är nämligen icke möjligt att uppställa det kraf, att så alltid skulle vara förhållandet. Detta skulle nämligen innebära ett förbiseende af de fall af afvikelse från normen, som äro förbundna med en villfarelse i vidsträcktaste mening d. v. s. de fall, då handlingar stå i strid med en existerande norm, utan att detta är för den handlande själf medvetet. Han kan nämligen vara okunnig om vissa faktiska förhållanden vid handlandet, som göra, att handlingen står i strid med en viss norm, vare sig med afseende på handlingens egen beskaffenhet eller med afseende på förutsättningarna för normen eller slutligen med afseende på den krets af personer, för hvilka normen gäller: med ett ord »über rechtliche Eigenschaften des von ihm begangenen Zuwiderhandelns». Det kunde därför tyckas, som om det med afseende på dessa undantag rätteligen borde heta, att för en norms egenskap af rättsnorm förutsattes, att de från normen afvikande handlingar, förutsatt att den handlande ägde kännedom om något af de faktiska förhållanden, som göra desamma till något mot en norm stridande, icke kunna äga rum, utan att ett motiv sådant som ofvan sagts öfvervinnas. Men icke ens vid denna formulering är det möjligt att stanna, då kunskapen om en sådan norms tillvaro öfverhufvud kan fattas, och en dylik möjlighet icke i och för sig upphäfver rättsregelns karakter af regel¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Denna formulering innebär sålunda icke, att i flertalet af de fall, då en *afvikelse* från regeln äger rum, ett dylikt motiv måste vara till finnandes. Detta kan vara möjligt, men är ingalunda nödvändigt. Jfr. f. ö. ofvan ss. 95—96.

¹⁰⁶ Frågan huruvida en specifik viljebestämdhet ingår i normens innehåll faller i viss mån på sidan om denna undersökning. Att en sådan kan ingå bland förutsättningarna för en sekundär norm (om begreppet sekundär norm se BIERLING I ss. 133 ff., särskildt definitionen däraf s. 135: »alle diejenigen hypothetischen Normen, bei denen die Bedingung, unter welcher sie allein Beobachtung finden wollen, das Versagen oder Unge-nügen einer primären Norm ist»; så väl med hänsyn till den ofvan uppställda rättsdefinitionen som ur intresset af att icke redan i denna definition prejudiciera svaret på frågan huruvida en rättsstridighet är en nödvändig förutsättning för ifrågavarande normer föredraga vi att åt den sekundära normen gifva följande bestämdhet: en sekundär norm är en

Blifva alltså de motiv, som leda till ett med normen öfverensstämmande handlande, absolut eller relativt försvagade d. v. s. att antingen de, som verka i normens riktning, försvagas eller de, som verka i motsatt riktning, förstärkas, så framträder i regel det ofvannämnda motivet, där det icke förut förelegat, och endast därest det oaktadt de, som verka i en från normen afvikande riktning, äro starkare, blir normen bruten d. v. s. äger afvikelse därifrån rum.

Det är naturligt, att vid denna begreppsbestämning, liksom vid sådana öfverhufvud, den konkreta verklighet, som inordnas under begreppen, företer en oändlig mångfald af öfvergångar och gradationer, och att därför, om också gränsen i begreppet är fix, densamma i verkligheten är mer eller mindre flytande. Men därmed är icke begreppet vordet öfverflödigt. Det tjänar det oaktadt ändamålet att vara en objektiv måttstock för afgörande af, i *hvad mån* företeelserna i dessa olika gradationer kunna sägas vara rättsliga företeelser, och i hvilken grad därför *hvad* som gäller för begreppet också är att om dem prädicera. Och detta kraf synes oss det här ofvan gjorda försöket till ett empiriskt-psykologiskt bestämmande af rättsbegreppet göra tillfyllest. Den här gifna bestämningen af rättens specifikt förpliktande kraft synes nämligen äga det företrädet, att

sådan norm, under hvars garanti en annan norm är ställd; jfr. nedan) i så måtto, att utöfver en från den primära normen afvikande handling äfven en specifik egenskap hos denna förutsättes, är klart. Likaså, att en sådan viljebestämdhet kan ingå äfven bland förutsättningarna för den primära normen, i den mån dessa äro mänskliga handlingar. Men allt detta är något annat än att fordra en sådan bestämdhet hos den handling, i hvilken normen själf får sitt uttryck. Denna fråga har diskuterats med utgångspunkt från ett normbegrepp, som vi ofvan icke ansett oss kunna vidhålla, och företrädesvis af dem, som icke ansett normbegreppet såsom något *genus proximum* för rättsbegreppet. Se BINDING I ss. 53 ff., SJÖGREN a. a. ss. 130 ff. Fattar man nämligen normen såsom till sitt väsen »Befehl», kan naturligen i det speciella fallet spörjas, huruvida befallningens innehåll är ett »Ihr sollt nicht bewusst» eller »Ihr sollt überhaupt nicht». Äfven inför det sistnämnda alternativet kommer man dock från denna utgångspunkt till att kräfvat en viss viljebestämdhet hos den förbjudna handlingen, den viljebestämdhet nämligen, som plägar betecknas såsom »fahrlässig». Jfr. nedan ss. 121—122.

därmed en högre objektivitet i rättsbegreppet är så långt möjligt värnad, för så vidt nämligen en dylik föreställning om ett positivt handlande från annans sida icke är psykologiskt tänkbar, utan att ett verkligt sådant handlande äger rum i fall af afvikelse från normen^{106 a}. Det är därför genom ett slutande från objektiva förhållanden, som en norms karakter af rättsnorm konstateras. I detta fall äro emellertid svårigheterna olika stora. Minst äro de uppenbarligen, därest detta handlande själf är uttryck för en rättsregel¹⁰⁷; något svårare redan i det fall, att det väl kan sägas vara uttryck för en regel, men saknar just den garanti, som är för rättsregeln själf specifik¹⁰⁸. Än svagare är denna slutsats i det fall, att en sådan regelmässighet hos detta handlande själf kan vara föremål för tvifvel. Då rör man sig redan på rättsområdets gränser. Exempel kunna i detta fall hämtas från folkrättens område.

I styrkan af den olustkänsla, hvarmed den ifrågavarande föreställningen, när den aktualiseras, är förbunden, se vi ett uttryck för rättsregelns *specifika* makt. Denna styrka kan vara ytterst växlande icke blott hos skilda individer, utan äfven hos skilda folk och under skilda tidsåldrar. Den beror nämligen

^{106 a} Naturligen icke nödvändigtvis i *alla*. Den här uppställda definitionen undviker därför äfven den ödesdigra omkastning i synpunkter vid behandlingen af rättens tvångsnatur, i kraft hvaraf för »Zwang» substitueras »Erzwingbarkeit». Jfr. STAMMLER a. a. s. 131.

¹⁰⁷ Denna rättsregel är då hvad man kallat en sekundär norm; jfr. ofvan.

¹⁰⁸ Hit höra säkerligen till en viss del de omstridda fallen af monarkens rättsplikter. Det inses af det föregående, att detta spörsmål icke kan generellt besvaras. Att bejaka detsamma med afseende på en sådan monarkisk stat som Sverige med hela dess historia såsom bevismaterial torde icke vara allt för vågadt. Jfr. P. FAHLBECK: *Grunddragen af Sveriges Författning i Statsvetenskaplig tidskrift* 1901 ss. 205—244. Försöket att stödja denna uppfattning genom att för den gällande statsrättens del konstruera en »rätt till uppror» (a. st. ss. 217—218, jfrdt med s. 211) måste emellertid från vår utgångspunkt falla redan på den omständigheten, att detta handlande icke själf i sin ordning är ställt under en sådan garanti, som för rättsnormen fordras. Det är för öfrigt blott ett uttryck för den allmänna benägenheten till cirkelkonstruktioner inom rättsläran. På samma sätt är åtminstone i vissa fall fredlösheten att bedöma. Jfr. BINDING I s. 484.

liksom andra känslors styrka af individernas dispositioner¹⁰⁹. Däraf följer äfven, att rättens makt är relativ. Det beror nämligen på relationen mellan de olika i medvetandet existerande motiven för och mot det ifrågavarande handlandet, om detta specifika juridiska motiv är i stånd att fälla utslaget. I detta hänseende kunna de mest genomgripande förändringar inträda, i det alldeles nya motiv för ett handlande mot normen kunna framträda (de kristna martyrerna!), dels äfven så, att andra i normens riktning verkande motiv än det specifikt juridiska försvagas, hvilket särskildt kan vara fallet med rättskänslan i ofvannämnda betydelse af aktning för lagen (anarkisterna!).¹¹⁰

Med den här gifna bestämningen af rättsbegreppet är äfven möjlighet vunnen för en i begreppet bestämd distinktion gent emot sedens område, sed fattadt liktydigt med inbegreppet af alla de regelbundenheter i mänskligt handlande, som icke äro att såsom rättsregler anse¹¹¹. Den förnämsta orsaken till alla uppställda rättsdefinitioners svaghet, som sträfvat att und-

¹⁰⁹ Häraf framgår, huru bristfällig den förklaring är, som vill härleda rättsnormen blott ur en viljas »befallning» till en annan vilja. För så vidt nämligen det tillika erfordras en viss styrka hos denna inverkan, ligger måttet för densamma ytterst icke hos den påverkande, utan inom den påverkade.

¹¹⁰ Från denna synpunkt har man bland annat att bedöma den ofta upprepade satsen, »att en lagstiftnings effektiva genomförande har till oundgänglig förutsättning, att flertalet medborgare lojalt ställa sig densamma till efterrättelse». Jfr. DAVIDSON i *Ekonomisk tidskrift* 1901 s. 273; SJÖGREN a. a. s. 72 not 2: »utan en i det hela *rättsenlig* viljeriktning hos det stora flertalet medlemmar är ett förverkligande af en rättsordning helt och hållet otänkbar». Meningen är naturligtvis icke den, att motivationens ståndpunkt hos flertalet medborgare skall — bortsett från det specifikt juridiska motivet — vara sådan, att ett handlande afvikande från regeln blir omöjligt; utan hvad som därmed framhålles är den nödvändiga förutsättningen, att den relativa styrkan hos motiven för och mot det af normen fordrade handlandet hos flertalet medborgare skall vara sådan, att den olustkänsla, som åtföljer den föreställning, under hvars garanti rättsnormen är ställd, är i stånd att hos flertalet medborgare fälla utslaget i normens riktning. Så utvecklad, innebär dock satsen föga utbyte för den praktiska politiken, om icke såsom en anmaning till lagstiftaren att skapa tillräckliga påföljder af ett handlande mot normen.

¹¹¹ I motsats till BIERLING I s. 68, hvarest densamma bestämmes såsom inbegreppet af »alle möglichen Arten von Regeln für das menschliche Handeln». Jfr. STAMMLERS beteckning »konventionalregel».

vika den så nära till hands liggande *circulus in definiendo*, är nämligen, såsom ofvan framhållits, just att söka på denna punkt. I stort sedt kan det sägas, att alla försök till en verklig rättsdefinition karakteriserats å ena sidan af sträfvandet att vinna en sådan begränsning mot sedens område och å andra sidan af insikten om antingen de sålunda uppställda kriteriernas obestämdhet eller om att man genom dem uteslutit viktiga delar af rättsvetenskapens faktiska arbetsområde. I sistnämnda fall står man då inför det af BINDING¹¹² formulerade alternativet: »Man könnte diese leugnen, weil sich jene Gebote von Sittengesetzen gar nicht unterschieden und somit ihr rechtlicher Character verborgen bliebe». Anser man däremot ett dylikt prokrustes-förfarande gent emot den samtida rättsvetenskapen för otillåtligt, är därmed också det uppställda gränsmärket borta. Det hjälper då icke att inför dessa fåfänga försök åberopa sig på ett gemensamt historiskt ursprung för båda slagen af företeelser och tala om en senare differentiering af desamma. Ty det spörjes då genast, hvåri denna differentiering består, och därmed dyker problemet ånyo upp¹¹³. Det kan heller icke undvikas vid behandlingen af speciella problem såsom t. ex. inom den jämförande rättsforskningen eller inom läran om rättskällorna¹¹⁴. Med det här gjorda försöket till rättsbegreppets bestämning är en sådan gräns verkligen skönjbar. Därmed utsöndras nämligen från rättsområdet först och främst sådana

¹¹² I s. 43.

¹¹³ Jfr. STAMMLER a. a. s. 495: »Wie immer, scheiden wir jetzt wieder scharf zwischen genetischer und systematischer Frage. Die erste kann uns jetzt nichts, nützen. Auch wenn man mit den Hypothesen angeführter Art glücklicher gewesen sei, als thatsächlich der Fall ist, so würden doch alle Klarlegungen des ersten Ursprunges des Rechtes diesen Begriff systematisch schon vorausgesetzt haben».

¹¹⁴ Man tänke t. ex på de svårigheter, som uppstå, så snart man vill göra sig närmare reda för innebörden af sådana bestämningar af sedvanerätten som att öf vandet af sedvänjan måste äga sin grund »in der Überzeugung ihrer *rechtlichen* Nothwendigkeit», eller att dess tillvaro ådagaläggas därigenom att man allmänt böjer sig under densamma i *rättslifvet*. Jfr. BERGBOHM a. a. s. 460 not 40 *in fine*: »Es liegt m. e. W. eine *petitio principii* vor, wenn man nichtpositives Recht aus einem Bewusstsein ableitet, dass man erst durch das positive Recht in ein Rechts- und ein sonstiges Bewusstsein zu spalten befähigt wird».

regelbundenheter i mänskligt handlande, som icke stå under garanti af någon med olust förbunden föreställning om ett visst förhållande från andra människors sida i fall af afvikelse från regeln. Men vidare äfven de fall, där denna föreställnings innehåll är ett rent inre tillstånd hos andra människor, exempelvis en hos dem framkallad förändrad uppskattning eller värdering af den handlande själf. Vi kunna emellertid gå ännu ett steg och från rättsområdet utsöndra äfven de regelbundenheter i mänskligt handlande, som stå under garanti af föreställningen om ett visst negativt yttre handlande, äfven där detta framstår såsom en verklig objektivt bestämbar underlåtenhet från andra människors sida. Därmed äro sådana regelbundenheter i mänskligt handlande som vanliga höflighetsuttryck t. ex. hälsningar, andra sociala sedvänjor af olika slag, visiter o. d. uteslutna. »Wer nicht grüsst, empfängt keinen Gegengruss»¹¹⁵. Låt vara att här kunde uppvisas, att ett afvikande från regeln står under inflytande af föreställningen om ett handlande från andra människors sida, och att denna föreställning är olustbetonad, så är dock gränsen äfven här otvetydig. Detta bestyrkes däraf, att i de fall, där man kan sluta till tillvaron af en föreställning om ett positivt handlande från andra människors sida t. ex. vid militära hälsningsregler o. d., otvetydigt rättsregler anses föreligga. Samma kriterium måste äfven blifva det afgörande för afgörandet af frågan om en sederegels historiska förvandling till en rättsregel och *vice versa*. Exempel kunna i sistnämnda hänseende hämtas t. ex. från duellväsendets område¹¹⁶.

De invändningar åter, som kunna väntas mot det föreliggande resultatet, kunna, i den mån de drabba den metodologiska utgångspunkten, icke här upptagas till behandling. De åter, som hämtas från den gängse behandlingen af läran om rättskällorna, måste vi, enligt grundtanken i hela den föregående framställningen, anse icke träffa detsamma. En anmärkning, som vi förutse, är däremot för viktig för att icke här upptagas till behandling. Den afser grundtanken i den s. k. normteorien d. v. s. den lära, enligt hvilken all rätt är ett inbegrepp

¹¹⁵ STAMMLER a. a. s. 130.

¹¹⁶ Jfr. STAMMLER a. a. s. 128; MERKEL: *Encyclopädie* § 113.

af normer. Det kunde nämligen anmärkas, att då vi åt normbegreppet gifvit ett från denna teori afvikande innehåll, det icke kan vara tillräckligt, att, såsom här skett, i öfrigt ansluta vår undersökning till densamma, utan att denna grundtanke i sin nya form bort af oss själfständigt grundas. Denna uppfordran anse vi oss kunna afböja. För det första lider normteoriens grundtanke: »skyddet är rätt, det skyddade hör icke till rättens innehåll»¹¹⁷ icke något som helst intrång genom den förändrade formuleringen af normbegreppet. För det andra följer en dylik rättsuppfattning redan af vår metodologiska utgångspunkt. För det tredje framstår det här af oss uppställda normbegreppet såsom egnadt att blott än mera utveckla och befästa denna lära. Och stödet för denna uppfattning finna vi framförallt i det förhållande att, såvidt vi kunna se, flere af de argument, som riktats mot denna lära, inför en dylik gestaltning af normbegreppet, väsentligen förlora sin udd. Detta gäller bland annat hela den klass af invändningar, som falla under samma typ som t. ex. den af BINDING: *Die Normen* I s. 104 uppställda¹¹⁸. Att till bekämpande af denna åskådning ställa mot hvarandra bestämningar sådana som »Ermächtigung» och »Befehl» såsom innehåll i särskilda grupper af rättssatser, har naturligen ingen betydelse, därest åt normen gifves det innehåll, som vi ofvan gifvit densamma. Man rör sig nämligen därvid inom föreställningskretsen af rättsordningen såsom ett själfständigt viljande subjekt och rättssatsen såsom en dess »Willenserklärung». För så vidt striden mot normteorien förts i denna form, har densamma ock för problemets fördjupande varit af jämförelsevis litet värde. Man rör sig med begrepp, som icke äro fast bestämda eller analyserade inom vetenskapen, och striden får därför mer eller mindre karakteren af en strid med ömsesidiga påståenden. Mot påståendet: rättigheten är det primära, förpliktelsen det sekundära, sättes å andra sidan, att detta berättigande endast och allenast består i den större eller mindre sannolikhet, med hvilken den berättigade kan räkna på

¹¹⁷ Se härom THON, *Rechtsnorm*, ss. 166—170, 218—222, 288—304; BIERLING I ss. 160 ff., jfr. WINDSCHEID: *Pand.* I s. 88 n 3.

¹¹⁸ Jfr. ofvan s. 98 not 59.

uppfyllandet af andras förpliktelser¹¹⁹; och slutligen förklaras från en tredje sida med ett visst utplånande af motsättningen: »es ist historisch möglich, dass durch das subjektive Recht das Dasein der es erzeugenden und beherrschenden Norm erst zum Bewusstsein kommt, aber als logisches Prius der Rechtsordnung ist das von ihr Verordnete nicht denkbar»¹²⁰.

Hvad här gjorts gällande angående ett förändradt normbegrepps betydelse för normteorien gäller emellertid i ännu högre grad vissa i den positiva rätten grundade viktiga anmärkningar — enligt vår uppfattning de viktigaste, som öfverhufvud riktats mot läran om all rätts normnatur. Vi tänka härvid på de invändningar, som gruppera sig omkring problemet om den s. k. »schuldlose Unrecht»¹²¹. Det gäller att förklara det faktum, att domstolarne lämna rättshjälp till realiserande af vissa anspråk äfven mot otillräkneliga samt mot personer, som i ursäktlig villfarelse underlåta att motsvara annans rätt¹²². Normteoriens motståndare kunna därvid argumentera sålunda: då imperativ, förbud eller befallningar, endast kunna tänkas riktade till sådana, som äga möjlighet att motsvara desamma¹²³, och en sådan möjlighet icke här föreligger, men en rätt i alla fall här förefinnes, så är därmed ådagalagdt, att normteorien icke förklarar sitt föremål. THONS försök att jäfva premissen i denna bevisföring kan icke anses lyckadt¹²⁴. Det positiva motbeviset är ett typiskt exempel på hur obestämdt och vacklande det allmänna pliktbegreppet är¹²⁵. Det negativa motbeviset

¹¹⁹ Se BIERLING I ss. 39—40.

¹²⁰ JELLINEK: *System* s. 8.

¹²¹ Se härom SJÖGREN a. a. ss. 78 ff. THON: *Rechtsnorm* ss. 71 ff. BINDING I ss. 243 ff. MERKEL: *Krim. Abhandl.* I ss. 43 ff.

¹²² Vi lämna här med flit åsido den jämväl (SJÖGREN a. a. s. 78) framställda anmärkningen om imperativets ställning till de särskildt bildade rättssubjekten, då ju denna tvistefråga från normteoriens ståndpunkt möjligtvis kan tänkas utagerad inom den i och för sig omstridda läran om rättssubjekten.

¹²³ Jfr. MERKEL: *Encyclopädie* § 272: »Jede Rechtsverletzung enthält das Moment des Ungehorsams dem objektiven Rechte gegenüber».

¹²⁴ Se THON: *Rechtsnorm* ss. 90—95. Jfr. SJÖGREN a. a. ss. 78—79.

¹²⁵ *Rechtsnorm* ss. 92—93.

lider af det felet att dess premiss: »Die Rechtsordnung ist nicht verletzt worden, *sie hat auch keine Veranlassung Hülfe zu gewähren*»¹²⁶ själf i sin ordning icke är bevisad. Icke heller förefaller oss hans afvisande af användandet af begreppet orätt¹²⁷ i detta sammanhang tillfredsställande. Juridisk orätt kan väl icke betyda något annat än »stridande mot rätten», och måste således bestämmas i förhållande till rättsbegreppet¹²⁸. Problemet om orätten måste därför tvärtom anses såsom en ypperlig prøfvosten på riktigheten af normteoriens konstruktion. Frågan: »ob es passend sei, ein . . . normwidriges Verhalten als Unrecht zu bezeichnen» bör från normteoriens ståndpunkt icke ens kunna uppkastas. THON fortsätter emellertid: »Zweckdienlicher scheint es viel mehr zu untersuchen, ob die an die Übertretung der Normen geknüpften Rechtsfolgen nur bei schuldhafter Übertretung eintreten oder auch Unschuldige treffen können»¹²⁹. Men detta är ju blott ett kringgående af problemet! Frågan är ju just den, om en »Übertretung» af normerna i sistnämnda fall kan anses föreligga. Och den måste med afseende på det förevarande fallet negeras. Med detta erkännande kunna dock normteoriens resurser icke anses förbrukade. BINDING har med afseende på det senare af de ofvannämnda fallen¹³⁰ lämnat anvisning på den möjliga förklaringen, att orätten, öfverträdelsen af normen, skapas genom domen. Först genom denna riktas alltså befallningen till sin adressat.

¹²⁶ a. a. s. 91.

¹²⁷ *Rechtsnorm* s. 76.

¹²⁸ Ett skenbart stöd förlänas visserligen åt en dylik tankegång genom ett äfven inom jurisprudence förekommande identifierande af orätt och moralisk orätt. Jfr. LOTMAR: *Ueber Causa im römischen Recht*, München 1875 s. 10: »Nach der Art der Rechtswirkung kann der Jurist als Dogmatiker sie (die rechtlichen Willensäusserungen) specialisiren in Rechtsgeschäfte und Delicte, nach der Art der Thatsache, ob sie etwas Unrechtes sei oder nicht, kann nur der Moralist und Philosoph». Ett dylikt betraktelsesätt öfvervinnes emellertid enligt THONS egen anvisning (*Rechtsnorm* s. 356 not 63) genom en närmare reflexion på dessa rättsföljders egen natur. Fullständigt öfvervinnas kan den dock knappast, så länge imperativet uppfattas såsom ett »Sollen im weiteren Sinne».

¹²⁹ *Rechtsnorm* s. 76.

¹³⁰ Se BINDING: *Die Normen* I, 1:a uppl. 1872 ss. 135—141. Jfr. 2:a uppl. 1890 ss. 243—252.

Det synes icke med någon säkerhet häremot kunna invändas, att en rättsstridighet (Übertretung einer Norm) är nödvändig förutsättning för det processuella anhängiggörandet af ett anspråk (Klage)¹³¹. Men väl kan däremot anmärkas, att denna förklaring icke duger gent emot otillräkneliga¹³², vidare, att en sålunda skapad befallning (plikt) icke kan gå ut på något annat än domens fullgörande och således i intet afseende skiljer sig från den verkan, som andra domar utöfva; hvarjämte äfven någon vikt kan tillerkännas THONS anmärkning, att i vissa fall dom och exekution kunna sammanfalla¹³³. Det återstår då från normteoriens ståndpunkt intet annat än att erkänna, att i dessa fall en normstridighet icke är något nödvändigt moment i innehållet af de normer, som reglera domstolsförfarandet d. v. s. att dessa normer i detta fall äro af primär natur i stället för sekundär sådana. Det är en omkastning af förhållandet mellan faktum och förklaringsgrund, då THON¹³⁴ frågar: »ist es da billig und gerecht, wenn diese gerichtliche Hülfe mir nicht gewährt wird, ja nicht gewährt werden kann, da deren Voraussetzung, eine Normwidrigkeit, ermangelt?» Finner man sig nu drifven till denna konsekvens, så uppdyker emellertid ytterligare en annan. Om i dessa fall ett rent yttre faktum, oberoende af normstridighet, är tillräcklig förutsättning

¹³¹ Se TRYGGER: *Skriftliga bevis* ss. 9—10; samt: *Några ord om förlåknings- och skiljenämndskommittéens betänkande* i *Ekonomisk Tidskrift* 1901 s. 335. Jfr. WACH: *Handbuch des deutschen Civilprozessrechts*, Erster Theil, Leipzig 1885 s. 20 not 18. Ang. WINDSCHEIDS afvikande uppfattning se ofvan s. 98 not 61 a. stn. THONS försök att leda i bevis »dass der Anspruch dem Berechtigten erst mit einer Normübertretung erwächst» (*Rechtsnorm* ss. 250 ff.) synes med hänsyn till hans ofvan återgifna framställning ytterst involvera en *petitio principii*.

¹³² Att för detta fall taga sin tillflykt till den BIERLINGSKA läran om fiktiva rättsförhållanden (I s. 173, jfr. s. 201), vore blott att draga ytterligare en vaxel på ett dunkelt pliktbegrepp. Rättsförhållandet är nämligen ett korrelatförhållande mellan anspråk och plikt (I s. 45); men hvad menas med fiktiv plikt? Betänkligheterna mot konstruktionen förminskas icke genom BIERLINGS påpekande, att de fiktiva rättsförhållandena egentligen äro tvänne (I s. 173).

¹³³ *Rechtsnorm* s. 100. Det återopade fallet återfinnes i *Civilprozessordnung* i dess lydelse enligt lag d. 17 maj 1898 § 894.

¹³⁴ *Rechtsnorm* s. 92.

för processnormerna, hvad grund kan man då ha att i andra analoga fall uppställa en hos annan föreliggande normstridighet såsom särskild, nödvändig förutsättning för dessa normer?¹³⁵ Ett erkännande af en sådan konsekvens vore emellertid det samma som att underkänna normbegreppets konstitutiva betydelse för en stor del af rättssystemet. Vore vissa yttre fakta oberoende af deras gemenskap att strida mot en norm tillräckliga förutsättningar för vissa statsorgans verksamhet, så vore ju normbegreppet från allmänrättslig synpunkt — äfven straffnormer ha ju funnits, som icke förutsätta skuld — därmed elimineradt såsom betydelselöst från det område, där det ursprungligen införts, nämligen den primära normens. Skall därför detsamma fortfarande kunna tjäna såsom vetenskapligt hjälpmedel och än mer såsom karakteristikum för *all* rätt, så fordrar det med nödvändighet en omgestaltning af sitt innehåll. Läran om alla rättssatsers normnatur synes därför i sin egen utveckling leda till en dylik omgestaltning af normbegreppet. Och därmed är äfven ett indicium gifvet för riktigheten af det slut, hvartill vi ofvan från andra utgångspunkter kommit. I själfva verket ligger ock en dylik omgestaltning af normbegreppet på botten af THONS utsträckning af imperativets tillvaro äfven till de ofvannämnda fallen. Spår af en dylik framträda för öfrigt hos honom äfven vid andra tillfällen. Redan vid bestämmandet af de negativa rättsnormernas innehåll heter det¹³⁶: »ihr (der Rechtsordnung) genügt es, dass die That unterbleibt». Ännu starkare framträder en dylik riktning i orden (*Rechtsnorm* s. 210): »und vor allem wäre eben *jede* die Obligation vernichtende Handlung schon *um dieses Erfolges willen* widerrechtlich». Här framträder tydligen normens egenskap af rent yttre regel. Ytterligare ett spår af samma uppfattning kan man, om man så vill, framdraga ur THONS egendomliga bestämning af begreppet skuld¹³⁷: »Ein Sichbestimmen zu einem den Thatbestand einer Normwidrigkeit bildenden Verhalten nennen wir Schuld». Man får väl nämligen utgå ifrån, att satsen icke är tautologisk, hvilket den skulle vara om i

¹³⁵ Jfr. THON: *Rechtsnorm* ss. 77—78.

¹³⁶ *Rechtsnorm* s. 201.

¹³⁷ *Rechtsnorm* s. 78.

»ein den Thatbestand einer Normwidrigkeit bildendes Verhalten» äfven inginge en viss viljeriktning¹³⁸.

För öfrigt är här icke platsen att närmare utveckla det resultat, till hvilket vi kommit. Uppenbarligen kräver ett fullständigt ådagaläggande af dess riktighet ett uppvisande af dess användbarhet för lösandet af befintliga kontroverser inom rättsläran¹³⁹. Dylikt är emellertid ett verk af tänkandets egen fortgång; och det kan icke uppställas kraf på en dylik fullständig verifiering af hypotetiskt uppställda formuleringar för att kunna tillerkänna dem vetenskapligt värde. Ett inre berättigande kan denna med hänsyn till rättsvetenskapens faktiska läge anses äga redan i det till grund för undersökningen lagda sträfvandet att finna en objektiv begränsning af rättsområdet mot andra närliggande områden. I den mån därvid historiskt existenta svårigheter vid problemet kunna anses ha blifvit förda närmare sin lösning, äger denna sitt själfständiga, om än relativa värde. I öfrigt komma enligt sakens natur de här vunna resultaten endast att tillgodogöras för det speciella ändamål, för hvars tillgodoseende hela denna undersökning blifvit nödvändig.

¹³⁸ I själfva verket är det väl först med ett sålunda förändradt normbegrepp från normteoriens ståndpunkt möjligt att i rättssystematiken införlifva ett begrepp »objektiv rättsstridighet», sådant som inom den skandinaviska rättsvetenskapen utvecklats (se härom HAGSTRÖMER: *Svensk straffrätt* ss. 101—104. Jfr. SJÖGREN a. a. ss. 134—143), för så vidt man nämligen strängt fasthåller, att rättsstridighet är lika med stridighet mot rätten (jfr. BINDING I s. 291. »Das verneinende 'Unrecht' ist sprachlich nur 'ohne Recht': dennoch wird es nicht angewandt auf das rechtlich Bedeutungslose, sondern nur auf das dem Recht widerstrebende«).

¹³⁹ Det skulle föra för långt att i detta sammanhang ingå på de mera singulära företeelser, som representeras af den s. k. naturalobligationen samt de af THON (*Rechtsnorm* ss. 29—32) berörda fall, då den garanti, under hvilken en rättsregel är ställd, har karaktären af »Verwirkung». Vi vilja dock i förbigående anmärka, att den uppställda rättsdefinitionen synes oss lämna möjlighet för inrymmande äfven af de rättsliga element, som här utan tvifvel föreligga, inom rättsområdet och tillika erbjuda en måttstock för bedömandet af, i hvad mån de äro rättsliga fenomen.

V.

I närmaste anslutning till gången af vår undersökning reser sig nu det spörsmålet: hvilken inverkan på det socialekonomiska objektbegreppets gestaltning har den omständigheten, att människan uppträder handlande under en rättsordning? Den undersökning, som verkställets i de tvänne närmast föregående kapitlen, gifver oss medel i händerna till att omedelbart precisera densamma på följande sätt: hvilken inverkan på objektbegreppets gestaltning medför rättsnormernas tillvaro? Arten af den uppgift, som enligt ofvan medelst denna frågas besvarande sökes löst, medför, att vi därvid lägga det såsom resultat af den föregående undersökningen framgångna ekonomiska handlingsbegreppet till grund, och att undersökningen koncentreras på att utröna, huruvida rättsordningens inflytande kan vara af den betydelse, att något af de i Kap. II uppställda kriterierna på detsamma förlora sin karakter af allmänna kriterier på de företeelser h. e. handlingar, som falla inom den ekonomiska vetenskapens område. Det är således icke nödvändigt för oss att söka framtränga till formuleringen af ett objektbegrepp, afpassadt efter de ekonomiska företeelsernas gestaltning under hvilken som helst rättsordning, icke ens till ett sådant, afpassadt efter innehållet i en viss sådan. Det är tillräckligt, om det kan uppvisas, att under någon form af rättsordning företeelser kunna framträda, som otvifvelaktigt måste betecknas såsom förklaringsobjekt för en ekonomisk vetenskap, ehuru de ofvan uppställda kriterierna icke passa in på dem.

Med afseende på det ena af dessa, fordran på att handlingen skall äga rum under en dubbel aspekt i medvetandet, under inflytande af såväl lust- som olustbetonade föreställningar, kunna vi fatta oss tämligen kort. Detta kraf grundades ju näm-

ligen ytterst på socialekonomiens uppgift att undersöka kausal-sammanhanget inom sitt föremål; detta ledde till ett kraf på en begränsning af dess förklaringsobjekt, de mänskliga handlingarna, till det område i medvetandet, där ett fortskridande ägt rum till en sådan grad af syntes, att olika handlingsmöjligheter sammanställas med hvarandra. Där åter handlingen såsom psykisk akt föreläge så att säga isolerad i medvetandet, kunde icke blifva tal om någon förklaring af densamma såsom uppgift för socialekonomien, utan på sin höjd såsom en sådan för någon dess hjälpvetenskap. Det är nu uppenbart, att dessa grunder i sig äro tillräckliga för att upprätthålla krafvet på en dylik syntes med afseende på alla handlingar, som öfverhufvud skola kunna anses såsom förklaringsobjekt för socialekonomien, de må nu äga rum under en rättsordning, till sitt innehåll gestaltad på det ena eller andra sättet. Endast på de punkter i sammanhanget mellan olika individuella kausalsierier, där det mänskliga handlandet försiggår under ett vägande af motiver, kån en förklaring från socialekonomiens sida tänkas såsom möjlig; endast där kunna på empirisk väg förändringar i det mänskliga handlandet tänkas försiggå och återföras till förändringar i de olika motivens styrka; och endast där kan ett därpå grundadt slutande till det mänskliga handlandets påverkande i den ena eller andra riktningen äga rum.

Om vi sålunda om detta kriterium kunna yttra oss jämförelsevis kort, kräfer däremot det andra för den ekonomiska handlingen uppställda kriteriet, att i dess ändamålsserie skall ingå föreställningen om en förändring af en viss objektivitetsgrad i ett yttre tillstånd, till sin uppkomst, men icke till sin fortvaro af det mänskliga handlandet betingad, ett så mycket mera ingående skärskådande. Här är det, som den ofvan verkställda undersökningen af rättsbegreppet skall göra oss tjänst. Redan vid det tillfälle, då frågan om möjligheten af rent ekonomiska begrepps vinnande diskuterades, framhölls såsom ett nödvändigt kraf på ett för denna frågas lösning användbart rättsbegrepp, att genom detsamma möjliggjordes ett öfverskådande af de olika riktningar, i hvilka en rättsordning öfverhufvud kunde utöfva inflytande på det preliminära ekonomiska objektbegreppets gestaltning. Vi inregistrera nu såsom ett resul-

tat af den förda undersökningen, att en dylik möjlighet existerar. För så vidt nämligen det preliminära objektet utgöres af ekonomiska *handlingar*, samt den föregående undersökningen lyckats fastslå läran om all rätts karakter af norm, och norm af det slag, som där uppvisats d. v. s. faktiska regler för mänskligt handlande, så äro de olika möjligheter för inverkan på detta objektbegrepp, som rättsnormens tillvaro erbjuder, uttömda i och med de möjligheter, som föreligga med afseende på det mänskliga handlandets bestämdhet i förhållande till en rättsnorm öfverhufvud. Och dessa sistnämnda möjligheter kunna tack vare förarbeten af den s. k. normteoriens anhängare äfven från vår ståndpunkt öfverskådas. Vid ett första påseende kunde det därvid synas, som om en uttömmande beteckning af desamma finge anses ligga i ett uppställande mot hvarandra af bestämmningarna normstridiga — normenliga handlingar. Den sista beteckningen öfvertäcker emellertid endast svagt ytterligare en motsats och låter vid närmare analys lätt uppdelas sig i tvänne andra kategorier, nämligen dels sådana handlingar, i hvilka rättsregeln själf såsom regel får sitt uttryck, dels sådana hvilka blott uppfylla bestämningen att icke strida mot någon rättsregel. Därmed äro emellertid likväl icke alla möjligheter uttömda. Det återstår ytterligare en till sin närmare beskaffenhet månggestaltad sådan, som, därest man vill för densamma uppställa ett enhetligt kriterium, kan sägas föreligga i alla de fall, då i öfrigt i en rättsregels bestämdhet ingår en relation till en mänsklig handling. Det är fall af ett i rättsteorien s. k. »*rechtliches Können*». *Rechtliches Zuwiderhandeln*, *rechtliches Müssen*, *rechtliches Dürfen*, *rechtliches Können* — därmed föreligga de ifrågavarande möjligheterna fullständigt uttömda¹. Vi

¹ Vi bibehålla på grund af svårigheten att i svenska språket erhålla en för *alla* dessa bestämmningar fullt tydlig och passande terminologi här med någon ändring den, som inom den tyska vetenskapen fastslagits. — Att dessa möjligheter skulle utesluta hvarandra på det sätt, att vid en och samma handling icke flera af dessa möjligheter kunna föreligga, är därmed icke sagdt. Ett »*rechtliches Können*» kan sålunda föreligga på samma gång som ett *Müssen* eller ett *Zuwiderhandeln* (jfr. THON: *Rechtsnorm* ss. 343 — 345), ja, äfven stundom på samma gång som ett *Dürfen* (jfr. THON: a. a. s. 344 not. 41). — Angående innebörden af dessa bestämmningar, se ytterligare nedan.

skola nu i tur och ordning undersöka de olika möjligheternas betydelse för den föreliggande frågan. Ur intresset af den följande framställningens öfverskådlighet göra vi härvid början med

1) *das rechtliche Müssen*². Med afseende på detta moment kunna vi fatta oss kort. Lika uppenbart, som det är, att en yttre handling, som bortsedt från rättsordningen skulle varit att såsom ekonomisk anse, icke kan förlora denna sin egenskap blott på den grund, att den tillika är uttryck för en rättsnorm, lika uppenbart är, att det icke kan ifrågasättas, att en handling, blott därför att den utgör ett uttryck för en dylik, skulle komma att falla in under de företeelser, som af den ekonomiska vetenskapen behandlas. I förra afseendet märkes särskildt, att äfven om handlingen skulle utlösas under inflytande af det specifika motiv, under hvars garanti rättsregeln är ställd, och det öfversta ändamålet med handlingen vara att undvika den olustkänsla som med föreställningen om ett ingripande från ett annat subjekts sida är förbunden, detta icke öfvar något inflytande på den ofvan åt den ekonomiska handlingen gifna bestämdheten. Vi ha nämligen där påpekat, att det för den ekonomiska handlingen ingalunda är nödvändigt, att föreställningen om det i ändamålsserien ingående yttre tillståndet själf såsom sådan är högsta ändamål eller framträder såsom den egentligen lustbetonade, utan att denna lustbetoning mycket väl kan härleda sig från något annat bakom liggande öfverordnad föreställningsinnehåll³. I andra afseendet åter erinras, att en

² Vi taga oss friheten att här införa denna beteckning för de handlingar, i hvilka regeln får sitt uttryck, ehuru den såsom terminologi icke kan anses ha ernått den pregnanta innebörd, som de öfriga ofvan anförda. För normteoriens del följer redan af dess svaga betoning af normens egenskap af faktisk regel för mänskligt handlande att ett »Sollen» här hade varit mera på sin plats.

³ På en föreliggande inskränkning i ifrågavarande afseende må emellertid fästas uppmärksamhet. Erfarenhetsmässigt behandlas såsom social-ekonomiens objekt icke ett i en *sekundär* norm ingående »Müssen», som i öfrigt skulle varit att såsom ekonomisk handling anse. Sådana handlingar förekomma nämligen. Pregnanta exempel erbjuda rättsreglerna angående exekutionsförfarandet i inskränkt mening. Se t. ex. Utsökningslagen § 41. Jfr. STANMLER a. a. s. 222: »Denn aus der Verschiedenheit der Absichten und Ziele von Rechtswissenschaft und politischer Ökonomie ergibt sich

handling, som är uttryck för ett rättsligt »Müssen», utan att uppfylla de ofvan uppställda kriterierna på den ekonomiska handlingen, likväl kan tänkas falla inom socialekonomiens objekt. Men detta beror då icke därpå, att den är uttryck för ett Müssen, utan tillika äger en annan bestämdhet i förhållande till regeln, exempelvis den af ett rättsligt Können⁴. En betydelsefull relation mellan detta moment och det ekonomiska handlingsbegreppet existerar för ifrågavarande undersökning egentligen endast i det afseendet, att det kan ifrågasättas att lägga detta handlingsbegrepp till grund för en indelning af de primära rättsnormerna själfva, allt efter som den handling, som innehålles i det rättsliga »Müssen», har karakteren af en ekonomisk handling i ofvan angifna bemärkelse eller icke. I förra fallet föreligger en ekonomisk norm, ett begrepp, som vi för den följande framställningen fasthålla⁵. Öfvergå vi därefter till

namentlich auch, dass die letztere nicht in gleicher Weise Anlass hat, in das feine Gerüst unserer komplizierten juristischen Organisation auf das Genaueste einzudringen und allen Einzelheiten der rechtlichen Ordnung ebenso präzise nachzugehen, wie es der Jurisprudenz Pflicht ist. Jene kann das weit verzweigte System der gerade zur Durchführung der rechtlichen Ordnung selbst wieder bestimmten Rechtsteile, zum Exempel die Prozessrechte, in der Regel ziemlich entbehren».

⁴ Jfr. nedan. Exempel erbjuda de fall, då någon är förpliktad till att afgifva en rättsligt bindande viljeförklaring.

⁵ Till en dylik distinktion synes oss en verklig definition af förmögenhetsrätten kunna anknyta sig. Därmed erhöles nämligen ett enhetligt kriterium för alla de rättigheter, som pläga under denna kategori sammanfattas: sakrätter, vissa fordringsrätter och rättigheter till s. k. särskildt bildade rättsobjekt. Det sätt, hvarpå denna distinktion eljes genomföres, synes nämligen icke logiskt tillfyllestgörande. Där man icke låter denna distinktion alldeles uppgå i andra sådana (jfr. ofvan s. 49 not 57), söker man vanligen genomföra densamma genom en enkel uppräknings af vissa hvar för sig på visst sätt bestämda rättigheter. Jfr. NORDLING: *Svensk Civilrätt, Allmänna delen*, Upsala 1891 s. 118; jfr. WINDSCHEID: *Pand.* I s. 96 samt not 2 s. s. Detta vållar emellertid svårigheter för fordringsrätternas del. Där blir man tvungen att se sig om efter ett annat kriterium än blotta objektet för rättigheten (jfr. NORDLING a. st.: »i förhållanden af mera materiell natur», WINDSCHEID a. st., jfr. s. 93 s. a.: »Rechte welche ihren Grund nicht in der sittlichen Idee der Familie haben»). Känslan af att en verklig definition kräver en till begreppet rättighet såsom *genus proximum* sig anknyttande bestämning leder då vanligen till att man utsträcker det för fordringsrätterna funna kriteriet till alla rättigheter öfverhufvud. Så kommer

2) *das rechtliche Zuwiderhandeln*, så kunna med afseende därpå spår af en uppfattning registreras, enligt hvilken handlingar, som i förhållande till en rättsnorm äga denna bestäm-

man till bestämningarna rättigheter af penningevärde, förmögenhetsvärde, ekonomiskt värde o. s. v. Den förstnämnda bestämningen har den svagheten att icke passa annat än med hänsyn till en viss rättsordning, hvilket är onöjaktigt så till vida, som denna indelning uppenbarligen icke hänför sig till någon egendomlighet i rättens struktur, utan till något annat. (Det af WINDSCHEID funna gemensamma kriteriet: »dass sie dem Berechtigten um seiner selbst willen zustehen» (a. a. s. 96) leder till ett utplånande af skillnaden mellan förmögenhetsrätt och privaträtt. Åtminstone är svårt att finna, i hvad mån en dylik bestämning skiljer sig från JELLINEKS bestämning af privaträtten (*System* s. 52): »Privatrecht ist principiell trennbar von der Person seines Trägers durch den Willen des Trägers selbst». Att emellertid begreppen privaträtt och förmögenhetsrätt icke sammanfalla, därom jfr THON: *Rechtsnorm* ss. 144—146). Tillgriper man nu den mera allmänna bestämningen af ekonomiskt värde, så stöter man genast på svårigheten att finna någon för värdebegreppet användbar *differentia specifica* i och för ett afskiljande af det ekonomiska värdebegreppet från andra arter af värden. Sådana arter finnas nämligen (jfr. EHRENFELS a. a. ss. 1—4); och äfven andra värden än ekonomiska skyddas af rättsordningen (jfr. JELLINEK: *System* s. 40: »ein Interesse ist ein Gut nach der subjektiven Werthschätzung für die menschlichen Zwecke»). Dessutom för, enligt vår uppfattning, försöket till ett bestämmande af såväl det ekonomiska nyttighetsbegreppet som det ekonomiska värdebegreppet tillbaka till den ekonomiska handlingen såsom utgångspunkt. Närmast den här uttalade uppfattningen kommer BIERLING, som visserligen äfven han (I s. 300) söker finna förmögenhetsrättens kriterium i rättsobjektens art, men i sin uppfattning af rättsobjektet såsom till sitt väsen en handling, ett »Thun oder Unterlassen» (I ss. 239 ff.), haft anledning att finna det sökta kriteriet i en särskild beskaffenhet hos detta »Thun oder Unterlassen». Hans framställning utmynnar dock äfven den i den sedvanliga uppräknigen (jfr. I s. 300). — Med det här gjorda bestämmandet af förmögenhetsrättens begrepp är äfven, såsom med all verklig begreppsbestämning, en måttstock gifven för afgörandet af i hvad mån en norm är förmögenhetsrättsnorm eller icke. Dylika graduationer existera nämligen. Exempelvis företé de normer, hvarigenom en äganderätt konstitueras, en dylik blandad natur. Så t. ex. saknar den, hvarigenom rätten att beträda annans mark förhindras, oafsedt huruvida åverkan därigenom framkallas eller icke, delvis ekonomisk karakter, så framt icke det handlande, som därigenom uteslutes, i alla fall är ett ekonomiskt sådant, såsom t. ex. vattenhämtning från en eljes närmare belägen källa eller dylikt. Då THON: *Rechtsnorm* s. 161 not 27 angiver dessa normers ändamål såsom ett allt igenom ekonomiskt, måste, för så

het, skulle såsom sådana falla utom socialekonomiens objekt⁶. Härvid må emellertid anmärkas, att det icke ens kan ifrågasättas att därifrån utesluta alla arter af rättsstridighet — äfven den icke straffbara. Om man vill ha ett exempel på att rättsstridiga handlingar verkligen ingå bland socialekonomiens föremål, må man blott reflektera på läran om de ekonomiska kriserna. Det kan dessutom ifrågasättas, huruvida ens något uteslutande af rättsstridiga handlingar såsom sådana öfverhufvud bör komma ifråga. Betänkligheter i detta afseende yppa sig, så snart man reflekterar på rättsregelns relativa karakter af regel. Dess egen-
 skap af »regel med undantag» kan vara i olika grad utvecklad; och särskildt under de historiska epoker, då rättsordningen i större omfattning brytes, kunna de i förhållande till en ekonomisk norm rättsstridiga handlingarne rent af inverka afgörande på det ekonomiska lifvets gestaltning. Man tänke t. ex. på en i ekonomiskt afseende så viktig omhvälfning som bildandet af den karolingiska epokens »Grundherrschaften». För föreliggande fråga är dock detta spörsmål af ringa vikt. Ty om också de rättsstridiga handlingarna icke såsom sådana uteslutas från social-

vidt därmed afses att grunda ett kriterium på förmögenhetsrätten, ur tvänne synpunkter invändningar däremot göras. Först och främst måste nämligen fasthållas, att det är beskaffenheten af de handlingar, hvari normen får sitt uttryck, som är indelningsgrunden. Detta följer konsekvent från normteoriens egen ståndpunkt. De handlingar, som genom densamma skyddas, »der Genuss», kunna allt för väl ha en annan karakter. Exempel erbjuder en *servitus altius non tollendi*. För det andra kan emellertid äfven detta »Müssen» vara af blandad natur. — Att till sist enligt denna bestämning äfven vissa offentliga rättigheter grundande normer falla inom förmögenhetsrättens område, talar ingalunda emot dess riktighet. Angående exempel på sådana se THON: *Rechtsnorm* s. 145 not 82, jfr. JELLINEK: *System* ss. 61—62. — Vi ha ofvan med flit sagt, att en definition af förmögenhetsrätten lämpligen kan *anknytas* till denna distinktion. Att den i och med densamma skulle vara omedelbart gifven, kan icke påstås. Anteciperande den följande framställningen, kunna vi redan här anmärka, att till dess område böra hänföras äfven de normer, hvilkas »Müssen», ehuru icke i sig en ekonomisk handling, samtidigt äger karakteren af ett rättsligt »Können» i förhållande till en ekonomisk norm. Man tänke t. ex. på ett försäljningsmonopol.

⁶ Jfr. NEUMANN: *Grundlagen* s. 11: »Rauben und Stehlen z. B. sind wir nicht geneigt als wirtschaftliche Thätigkeiten zu bezeichnen».

ekonomiens område, så kan det å andra sidan icke blifva tal om att där inrymma plats åt andra än de, som äro stridande mot en ekonomisk norm; och dessa äro redan i sig själfva att anse såsom ekonomiska handlingar i den här använda bemärkelsen. En mot en negativ ekonomisk norm stridande sådan är nämligen själf en positiv, en mot en positiv dylik stridande själf en negativ ekonomisk handling⁷. Öfvergå vi härefter till nästa tänkbara form för en handlings bestämdhet i förhållande till en rättsregel,

3) *das rechtliche Dürfen*, så gäller först och främst att fixera, hvad med detta uttryck egentligen afses. Normteoriens representanter ha däråt gifvit ett sådant omfång, att därunder inbegripits åtminstone alla positiva handlingar, som icke strida mot en negativ norm och icke heller samtidigt äro uttryck för ett »*rechtliches Müssen*». »Dürfen» sättes då lika med »*das rechtlich Unverbotene*»⁸. Att inskränka begreppet till något mindre än detta

- ⁷ I sistnämnda hänseende må särskildt framhållas, att den af oss ofvan (ss. 52, 95) anmärkta svagheten i sambandet mellan det yttre faktum, översamheten, och den inre viljeakten, »*die gewollte Unterlassung*», i detta fall på grund af själfva rättsregelns tillvaro blir försvinnande liten. Att den skulle kunna därigenom till fullo upphävas, lär väl emellertid knappast kunna påstås, så vida man verkligen upprätthåller krafvet på »*geistige Thätigkeit*» såsom ett nödvändigt moment i handlingsbegreppet. Jfr. BIERLING II s. 47. Oafsedt den roll, som glömskan i detta afseende spelar, må blott erinras om möjligheten af en föreliggande — låt vara oursäktlig — *error iuris*, i kraft hvaraf föreställningen om det ifrågavarande positiva handlandet, exempelvis en anmälningsplikt, icke ens behöfver ha förelegat i medvetandet. Inträder nu i dylika fall straff, så synes detsamma påläggas icke på grund af att man handlat, utan på grund af att man *bort* handla. Satsen: »för att ett brott skall föreligga, förutsättes en handling», skulle alltså erfordra någon inskränkning. Äfven en dylik form af rättsstridighet låter emellertid härleda sig ur den bestämdhet vi ofvan (ss. 95—97) gifvit åt rättsnormen.

⁸ Se JELLINEK: *System* s. 45 not 1. Jfr. angående begreppet THON: *Rechtsnorm* ss. 292—297, 335—345; BIERLING I ss. 162—164, 179—180. Strängt taget borde man från denna ståndpunkt antaga ett »Dürfen» äfven i förhållande till en positiv norm och sålunda tala om ett »Dürfen» äfven vid underlåtenhetshandlingar. Så är äfven BIERLINGs mening; jfr. I s. 162: »*wir sprechen von einem Rechte, unsererseits etwas zu thun oder zu lassen*».

har karakteriserats såsom ett hemfallande åt »leere und nichtige Untersuchungen»⁹. Det kan emellertid sättas ifråga, om så verkliga nödvändigt måste blifva fallet. Klarast faller måhända ljuset på detta spörsmål, om man frågar sig, hvarför icke äfven de negativa handlingar, som icke strida mot en positiv norm, skulle under liknande förutsättningar inrymmas under begreppet¹⁰. Medgifver man detta, så kommer emellertid begreppet att utsträckas äfven till alla de handlingar, som utgöra ett underlåtande af en mot en negativ norm icke stridande positiv handling; och det kan väl spörjas, hvad slags relation till en rättsnorm, som med afseende på dessa kan sägas föreligga. Utesluter man nu dessa, så fordrar konsekvensen att man af samma grund utesluter äfven en del af öfriga handlingar från denna kategori, nämligen åtminstone alla de positiva handlingar resp. underlåtanden af sådana, hvilka öfverhufvud icke ingå i en existerande rättsregels innehåll såsom ett rättsligt »Müssen». Endast inom den grupp, som sålunda återstår, har man då att söka de handlingar, som kunna karakteriseras såsom ett verkligt »Dürfen». Den relation till en rättsnorm, som karakteriserats såsom ett rättsligt »Dürfen», skulle då föreligga med afseende på en handling i alla de fall, då föreställningen om densamma hos det handlande subjektet är förbunden med en föreställning om att samma handlande, tänkt såsom utgående från

Denna uppfattning synes emellertid icke vara THONS; jfr. a. a. s. 296: »bei Festhaltung derselben (der herrschenden Lehre) käme man dahin, — *jedes unverbote Thun* als eine Rechtsausübung zu bezeichnen». Äfven JELLINEK synes luta åt den uppfattning, att endast positiva handlingar kunna karakteriseras såsom ett »Dürfen». Jfr. a. a. s. 43, hvarest »die Erlaubniss» karakteriseras på följande sätt: »ihr ganzer Effekt consumirt sich in der Aufhebung *des Verbotes*». — Den i texten gjorda ytterligare begränsningen, hvarigenom det rättsliga »Müssen» uteslutes från begreppets område, är själffallen, därest begreppet skall blifva användbart. Jfr. BERGBOHM s. 376 noten: »das nicht Gebotene, sondern bloss Erlaubte».

⁹ THON: *Rechtsnorm* ss. 296—297. Yttrandet förefaller egendomligt nog, då THON i sin egen lära om »Zurücknahme von Imperativen» (jfr. ofvan s. 91) härvid haft en utgångspunkt, liknande den, som de s. k. »erlaubende Rechtssätze» eljes erbjuda.

¹⁰ Jfr. ofvan not 8.

andra resp. alla andra subjekts sida, skulle framstå såsom stridande mot en rättsregel¹¹.

¹¹ Den här gjorda begränsningen synes — fränsedt hvad ofvan sagts om de negativa handlingarna — i hufvudsak öfverensstämma med den af JELLINEK gjorda distinktionen mellan rättsligt relevanta och rättsligt indifferent handlingar. Endast inbegreppet af de förra utgör området för »das rechtliche Dürfen». Det afgörande är därvid, huruvida de ifrågavarande handlingarna »in Beziehung zu einer Rechtspflicht gesetzt werden» (*System* ss. 43—44). Samma tankegång synes äfven ligga till grund för den af BIERLING gjorda distinktionen inom det ifrågavarande begreppet. Han talar nämligen (I s. 179) om vissa fall af ett »Dürfen», som beror »ausschliesslich auf dem Mangel widersprechender Rechtsnormen». De karakteriseras sålunda: »es liegt schlechthin keine Norm vor, die als Inhalt der bezüglichen Rechtspflicht zu denken wäre». Dessutom föreligga emellertid andra fall, »wo das Dürfen auf eine besondere 'erlaubende Rechtsnorm' zurückzuführen ist». Att märka är emellertid, att denna indelning icke fullt ansluter sig till den ofvan i texten uppställda. Detta står i sammanhang med att BIERLINGS indelning icke är uttömmande. Det finnes nämligen fall, då en handling icke kan sägas vara grundad i en »tillåtande rättssats», ehuru väl-tillvaron af en norm, »die als Inhalt der bezüglichen Rechtspflicht zu denken wäre», icke är utesluten. Läger man, såsom vi af naturliga skäl i denna undersökning måste göra, hufvudvikten på, huruvida någon relation kan förefinnas mellan handlingen och en rättsregel, kunna dylika fall icke uteslutas. Såsom exempel vilja vi anföra, att en person i förhållande till en annan förbundit sig att nedlägga sin affärsverksamhet i en viss stadsdel. Om en tredje utomstående person nu begagnar sig af detta förhållande för att själf öppna en dylik affär på samma ställe, så existerar onekligen en viss relation mellan denna handling och en rättsregel. I allmänhet kunna väl föras hit de fall, då man med en af JHERING införd terminologi kan tala om tillvaron af en reflexverkan. Jfr. härom JELLINEK: *System* s. 65 not 1; THON: *Rechtsnorm* s. 162 not 28. Fasthåller man med BIERLING (I s. 93) strängt de s. k. tillåtande rättssatsernas karakter att vara blott ett uttryck för »die Erkenntniss, dass der erlaubten Handlung ein Verbot nicht entgegenstehe», så synas svårigen dessa fall kunna uteslutas från ett »Dürfen», äfven om detta fattas i JELLINEKS inskränkta bemärkelse. — Dessa spörsmål stå för öfrigt i närmaste samband med den inom rättsteorien förda diskussionen »vom rechtsleeren Raume»; se härom BERGBOHM a. a. s. 375 not. 7, hvarest likväl rättens reflexverknningar förläggas inom detta senare. Jfr a. a. s. 383 not. 10. Allt beror emellertid af huru frågan ställes. Den fråga, som här skall besvaras, är ju denna: hvad betydelse har tillvaron af en rättsnorm för människans handling? Och då synes gränsen böra dragas så, som vi här ofvan gjort. — Mot detta sätt att bestämma »das rechtliche Dürfen» kan icke heller invändas, att därmed i verk-

Frågar man efter denna bestämning af begreppet, huruvida den inverkan rättsregeln i denna riktning utöfvar på mänskligt handlande äger någon betydelse för gestaltningen af social-ekonomiens objektbegrepp, är uppenbart, att så icke kan vara fallet. En handling, som i sig uppfyller de kraf, hvilka ofvan uppställts för en ekonomisk handling, går uppenbarligen icke förlustig något af dessa kriterier på den grund att den framstår såsom ett »Dürfen» i förhållande till en existerande rättsregel. Rättsregelns inverkan i detta hänseende ligger i en annan riktning. Den är af betydelse för socialekonomiens uppgift, för utrönandet af sammanhanget mellan människors ekonomiska handlande, ity att en rättsregels tillvaro kan vara bestämmande för de banor, det ekonomiska handlandet kommer att inslå. De ekonomiska handlingar, som tillika framstå såsom ett rättsligt »Dürfen», kunna nämligen därigenom komma att föredragas framför sådana, som eljes, oafsedt rättsregeln, skulle för subjektet ägt ett större värde. En handlingens bestämdhet såsom ett rättsligt »Dürfen» kan nämligen ha till följd en starkare lustbetoning hos dess motiv, än detta eljes i och för sig oafsedt rättsregeln skulle äga. En sådan stegring i lustkänslan kan nämligen föreligga, grundad i föreställningen om att samma handlande från andra subjekts sida ter sig såsom ett »*rechtliches Zuwiderhandeln*». En dylik inverkan är icke beroende af någon viss beskaffenhet hos rättsregeln. Den är, såsom ofvan¹² anmärkts, tänkbar redan i det fall, att en blott reflexverkan föreligger. Särskildt är den oberoende af huruvida en s. k. absolut rättighet föreligger eller ej d. v. s. af huru-

ligheten inga handlingar komma att falla utanför det rättsbestämda området. Ty om också genom aftal ett rättsligt »Müssen» af det mest skiftande innehåll kan skapas, så existera dock alltid gränser för aftalsfriheten. Vi erinra blott om tillvaron af s. k. *pacta turpia*. En hel del af alla de »*Rechtsausübungen*», som eljes pläga framdragas som argument i den vetenskapliga diskussionen, torde därmed vara förvisade till det »rättstomma rummets» område. Angående exempel på sådana jfr. THON: *Rechtsnorm* s. 295 not 10, 296 not 16, BERGBOHM a. a. s. 377 noten. — Å sist anförda ställe framhålles betydelsen af ett uppdragande af en gräns i förevarande afseende för ett uppbyggande af läran om den subjektiva rätten. På detta spörsmål sakna vi dock anledning att i detta sammanhang inlåta oss.

¹² Jfr. ofvan s. 135 not 11.

vida bestämdheten af den personkrets, med afseende på hvilken regeln föreligger, är positivt eller negativt gifven (i senare fallet enligt schemat »alla — utom»). För att inse detta behöfver man blott reflektera å ena sidan på det fall, då ett tillverkningsmonopol föreligger, grundadt på t. ex. ett patent, och å den andra på det fall, att ett aftal med vissa bestämda konkurrenter i samma syfte föreligger¹³. Visserligen förutsättes i dessa fall oftast för rättsregelns inverkan i denna riktning tillvaron af ett rättsligt »Können» med afseende på det yttre resultat, som ur handlingen framgår. Att emellertid handlingens bestämdhet såsom ett »Dürfen» äfven här utöfvar inverkan på handlingens motivation, inser man genast, om man i dessa fall abstraherar bort från den norm, hvori detta »Dürfen» är grundadt. En dylik inverkan kan för öfrigt föreligga äfven med afseende på ett »Dürfen», som i sig samtidigt äger karakteren af ett rättsligt »Können». Exempel erbjuder ett försäljningsmonopol. Från detta fall var ju för öfrigt äfven det ofvan anförda exemplet om betydelsen af en reflexrätt i förevarande hänseende hämtadt¹⁴.

För den, som lägger det ekónomiska handlingsbegreppet till grund för bestämmandet af socialekonomiens objekt, är därför rättsordningens betydelse i denna riktning irrelevant. Så mycket större hänsyn måste däremot tagas till densamma, därast man, såsom vanligen sker, i nyttighetsbegreppet söker sin vetenskapliga utgångspunkt. Ingenstädes komma de svårigheter, som äro förknippade med ett dylikt förfarande, så till synes, som just i detta hänseende. Rättsordningens betydelse kommer nämligen därigenom att från början uppfattas under en falsk synvinkel, i det att problemets formulering kommer att lyda: omfattar nyttighetsbegreppet saker (eventuellt tjänster) och rät-

¹³ Ännu tydligare blir detta därigenom, att äfven vid de i detta afseende negativt bestämda normerna monopolintresset kan föreligga i hög grad försvagadt. Man tänke t. ex. på den norm, hvarigenom en allmänningsrätt konstitueras. Detta senare fall erbjuder särskildt ett godt exempel på att skillnaden mellan normens positiva och negativa bestämdhet i detta afseende är mera formell än reell.

¹⁴ S. 135 not 11. Här ha vi sålunda fall, då ett »Dürfen» och ett »Können» föreligga med afseende på samma handling, jfr. ofvan s. 128 not 1.

tigheter eller blott de förra?¹⁵ Och detta åter har — liksom hvarje oriktigt uppställande af ett problem — till följd, att man vid försöken till dess lösning invecklar sig i olösliga motsägelser och svårigheter. För att ådagalägga riktigheten af detta vårt påstående skola vi till kritisk behandling upptaga BÖHM-BAWERKS ingående och såsom synnerligen förtjänstfull vitsordade¹⁶ undersökning af detsamma¹⁷. Vi utvälja emellertid för ändamålet hans framställning äfven af det skälet, att densamma synes oss utgöra det mest genomförda försöket af den från Menger utgående riktningen inom socialekonomien att på grundval af dennes formulering af nyttighetsbegreppet komma till klarhet i hithörande frågor. Och detta nyttighetsbegrepp åter har varit den grundval på hvilken några af de viktigaste lärobyggnader, som på senare tider skapats inom socialekonomien, uppförts, nämligen gränsnytteteorien och BÖHM-BAWERKS kapitalränteteori¹⁸. En dylik kritik är dessutom ur denna framställnings egen synpunkt synnerligen lämpad att utgöra öfvergången till den sista afdelningen af detta kapitel. Då emellertid BÖHM-BAWERKS försök till problemets lösning står i närmaste samband med hans allmänna »Güterlehre», kan denna i detta sammanhang icke förbigås, och vi ha därför, såsom ofvan anmärkts¹⁹, med flit sparat en mera ingående behandling af densamma till just detta tillfälle.

Enligt B. är, liksom enligt Menger, *genus proximum* i nyttighetsbegreppet »das Ding»²⁰. Ur krafvet på att nyttigheten måste vara ett »medel för uppnående af personliga välfärdsändamål»²¹ uppställas vissa förutsättningar för att »ein Ding»

¹⁵ Angående problemet och dess behandling inom literaturen se WAGNER I ss. 300 ff.

¹⁶ Jfr. NEUMANN: *Grundlagen* s. 37 not. 4.

¹⁷ Se för det följande *Rechte* särskildt kap. I och II.

¹⁸ Jfr. *Rechte* s. 152. Nyttighetsbegreppet är öfverhufvud grundläggande för kapitalbegreppet; jfr. angående detta senare KNIES: *Das Geld* ss. 29—70. Icke minst framträder detta hos Menger själf; jfr. framställningen hos DAVIDSON a. a. ss. 27 ff.

¹⁹ s. 39 not 30.

²⁰ *Rechte* s. 15.

²¹ *Rechte* s. 13.

skall vara »ein Gut», och därtill hör bland annat »Verfügungsgewalt», som består däri, »dass dasselbe zur möglichen Bedürfnissbefriedigung auch wirklich herangezogen werden kann»²². För så vidt vi kunna fatta, afses härmed att uppställa den fordran, att den handling, hvarigenom »das Ding» tänkes träda i orsaksförhållande till välfärdsändamålet, måste te sig såsom för subjektet möjlig²³. Någon annan tydning synes däråt icke kunna gifvas. Ett annat alternativ, att därmed skulle förstås insikt om att en dylik handling är för människor öfverhufvud möjlig, skulle nämliden strida mot B:s bestämda påstående, »dass jedes Ding nur für ganz bestimmte Subjekte ein Gut sein kann»²⁴. Det gäller nu för B., på grund af obestämdheten hos det utvalda *genus proximum*, att från de allmänna bestämningarna komma till en verklig fixering af nyttighetsbegreppet d. v. s. afgöra, hvilka »Dinge» som kunna figurera såsom nyttigheter. Huru föga långt man på denna väg kommer, visar sig klart af B:s framställning. Han afvisar först sådana, »welche nicht als *Mittel zu Zwecken* sondern als *Selbstzweck begehrt werden*»²⁵. Härmed införes nu den vanliga dubbeltydigheten i nyttighetsbegreppet. Med »medel» förstås icke blott det tillstånd, hvarifrån handlingen utgår, utan äfven blotta innehållet i en ändamålsföreställning²⁶. Men äfven om man gifver en sådan utsträckning åt begreppet »Ding», att däri innefattas allt, som ingår såsom underordnad led i en ändamålsserie, kan man

²² *Rechte* s. 17.

²³ Jfr. *Rechte* s. 37: »es handelt sich ja um den Gebrauch der Güter, der immer ein natürlicher *Akt* oder dock mit einem solchen verwoben ist».

²⁴ *Rechte* s. 18. — Visserligen blir under sådana förhållanden tvivelaktigt hvad innebörden kan vara i B:s skiljande emellan detta moment och ett af honom infördt, hos MENER icke befintligt, »die Gebrauchskunst», bestående däri, »dass die Menschen die Eignung des objektiv nützlichen Dinges zur Bedürfnissbefriedigung nicht allein erkennen, sondern auch zu benutzen vermögen». *Rechte* s. 16, jfr. s. 17 not 3. Enligt hans anmärkning å sistnämnda ställe skulle skillnaden vara, att det förra momentet är ett »wesentlich äusseres» — en förklaring, hvars riktighet beror af huruvida därvid hänsynen till »die rechtliche Verfügungsgewalt» lemnats åsido, något, hvarom B. icke i detta sammanhang uttalar sig. Jfr. nedan ss. 145 ff.

²⁵ *Rechte* s. 21.

²⁶ Jfr. ofvan ss. 35 ff.

svårligen på denna väg komma till att utesluta från nyttighetsbegreppets område sådana »Dinge», som B. härigenom vill se utesluta från detsamma. Så t. ex. »Zufriedenheit». Kan icke »ein Zustand erfüllter Befriedigung von Bedürfnissen»²⁷ mycket väl eftersträvas såsom medel för en verksamhet af annat slag? Och hvad menas under sådana förhållande med »Dinge, die eines Güterwirkens *natürlich* unfähig sind»?²⁸ Skola därigenom sådana Dinge som (de *Rechte* ss. 28—29 anförda) vänskap, ära o. s. v. anses utesluta såsom nyttigheter?²⁹

B. öfvergifver också snart försöken att på denna negativa väg utmönstra, hvad som icke är att till nyttigheter hänföra, och öfvergår till ett positivt grepp. Han upptager nämligen med stöd af en historiskt genomgående allmän uppfattning inom socialekonomien *dogmatiskt* såsom sådana saker i betydelsen af »die greifbaren körperlichen Gegenstände, deren Gebrauch dem Menschen zur Befriedigung seiner Bedürfnisse dient»³⁰. Svårligen kan nämligen påstås, att detta sker i kraft af den af honom åt nyttighetsbegreppet gifna formulering. Ty lika visst som det är, att vissa inre tillstånd kunna eftersträvas, »begäras» såsom medel för något annat, lika säkert är det, att detta icke alltid behöfver vara fallet med de yttre tillstånd, som sammanfattas såsom saker³¹. Ett boningshus kan t. ex. mycket väl eftersträvas såsom ändamål i och för sig utan att därmed förbindes några andra öfverordnade ändamålsföreställningar. Från denna dogmatiska utgångspunkt kommer han därpå till den vanliga formuleringen af problemet om förhållandet mellan rättigheter och nyttigheter: »ob neben den Sachgütern auch noch andere Dinge echte Güter im volkswirtschaftlichen Sinne sein können oder nicht»?³² Efter detta mera konkreta be-

²⁷ Jfr. *Rechte* s. 31.

²⁸ *Rechte* s. 22.

²⁹ B:s motivering *Rechte* s. 31 synes i allt fall icke tillräcklig för att utesluta dem alla.

³⁰ *Rechte* s. 22.

³¹ Vi bortse här från de ofvan i kap. II framhållna betänkligheterna mot att substituera saken såsom nyttighet istället för det yttre tillståndet, äfvensom från det oriktiga i att utan vidare från ett visst subjekts synpunkt beteckna saken såsom nyttighet, samtidigt med att man såsom ett moment i nyttighetsbegreppet upptager bestämningen »Verfügungsgewalt».

³² *Rechte* s. 23.

gränsande af problemet tillgripes åter nyttighetsbegreppet såsom hjälpmedel. Man skall bland »die anderen Dinge» utskilja sådana som »antingen icke äro nyttiga eller också visserligen »goda», men »goda» blott såsom ändamål, icke såsom medel»³³. Hvad menas nu med uttrycket »god såsom ändamål»? Att därmed icke afses endast det att ingå såsom moment i en ändamålsserie, är tydligt af hvad ofvan anmärkts angående utsträckningen af begreppet medel. Menas nu därmed, att »das Ding» skall utgöra det högsta ändamålet i serien, så frågas, hvad det kan betyda att om detta utsäga, att det är »godt». Afses att i detta uttryck inlägga hvad som på annat ställe uttryckts med orden »begehrt werden»³⁴, så möter här den anmärkningen, att ett och samma föreställningsinnehåll kan under olika förhållanden framstå än såsom högsta ändamål, än såsom medel i B:s mening, och att det uppställda kriteriet därför icke är användbart, för så vidt det gäller att utsöndra vissa *arter* af »Dinge» från nyttighetsbegreppets område.

Med användande af det uppställda kriteriet utsäges emellertid nu, att ADAM SMITH, då han såsom nyttigheter betecknat blott saker, »ganz offenbar» inrymt för litet inom detta begrepp. Dit hör nämligen äfven »Güter der persönlichen Welt», »die eigene Person und die nützenden Mitbürger der menschlichen Gemeinschaft»³⁵. Häremot må anmärkas, att om något förtjänade beteckningen »Selbstzweck» och på denna grund borde elimineras ur nyttighetsbegreppet, så vore det väl just det »Ding», som betecknas såsom »die eigene Person». Sedan häröfver en del uppräknade personliga egenskaper af fara för dubbelräkning afförts³⁶, återstår rättigheter och s. k. »Verhältnisse» såsom t. ex. en faktisk kundkrets, en firmas faktiska goda anseende o. s. v. Mot dessas nyttighetsnatur föres så följande allmänna bevis, som väl förtjänar att citeras för att visa, hur långt i formalism man på denna väg kan komma. Bevisemat är: de äro icke nyttiga. Sedan detta omskrifvits till att de icke

³³ *Rechte* ss. 29—30.

³⁴ Se ofvan s. 139.

³⁵ *Rechte* ss. 30—31.

³⁶ Se *Rechte* s. 29; jfr. ss. 30—31.

kunna »Nutzen bewirken», och »Verhältnisse» satts lika med »Dinge nach der Art des 2: 3, des X: Y» under följande motive-ring: »mit diesen sind ja alle Verhältnisse schliesslich wesenseins, oder richtiger gleich wesenlos» — presteras beviset i följande form: »Mag man aber auch noch so weit von einer roh materialistischen Anschauungsweise entfernt sein, mag man einem Hereinragen idealer Potenzen in unser Leben noch so zugänglich sein, so wird man doch immer nur wirklichen Potenzen mit logischer Gewissensruhe ein wahres Wirken zuschreiben wollen, während sich hinter dem Begriff eines »Verhältnisses» eine wahrhaft trostlose Lehre aufthut»³⁷. Man måste fråga sig: Hvad menas i så fall med en potens? Är då en rättsregel icke en potens eller åtminstone ett uttryck för potenser? Och sammalunda med den faktiska kundkretsen. Om en krets af personer vid valet mellan olika möjligheter regelbundet föredraga att göra sina affärer med en viss person, så måste väl detta handlande, så visst som det själf är en verkan af potenser, själf i sin ordning kunna inverka på något annat. I båda fallen är det fråga om inre tillstånd, dispositioner hos andra, och hvarföre dessa mindre än dylika inre tillstånd hos den egna personen skulle äga förmåga att gagna, »nützen», är omöjligt att inse. Oss synas de mer än väl uppfylla de kriterier, som B. uppställt på begreppet nyttighet³⁸.

³⁷ *Rechte* s. 33.

³⁸ BÖHM-BAWERK förklarar visserligen längre fram (*Rechte* ss. 111—113), att det icke skulle vara »mit unserer Auffassung von der Würde der Person vereinbar» att betrakta »die zur Abgabe der geschuldeten (Arbeits-) Leistungen befähigten und geneigten Personen» såsom förmögenhetsobjekt. Om man nu också ville tillägga någon betydelse åt detta, tydligen från ett helt annat område hämtade argument, återstode ju dock alltid möjligheten att betrakta »die Neigung der Person» såsom ett sådant. Visserligen är från B:s synpunkt icke därmed bevisadt, att de äro nyttigheter. Man får nämligen icke sluta »von der Nomination eines Vermögensobjektes auf das Dasein des nominirten Dinges als selbständigen Gutes» (*Rechte* s. 93). Det finnes nämligen »Vermögen ohne Güter» (*Rechte* s. 84). Detta påstås nämligen af B., ehuru han a. a. s. 79 i det hela upptagit MENGERS definition på förmögenhet såsom »der Inbegriff der einem wirthschaftenden Subjekte zur Verfügung stehenden wirtschaftlichen Güter». Jfr. MENER: *Grundsätze* s. 70. Hela denna argumentation stöder sig emellertid på B:s bevisföring angående hvad som är att hänföra till »wirkliche Güter»; jfr. *Rechte* ss.

B. skrider emellertid härefter till ett mera påtagligt bevis för att rättigheter icke äro nyttigheter. Utgångspunkten är den fordran på »Verfügungsgewalt», som uppställts såsom ett moment i nyttighetsbegreppet. Därefter heter det: »es liegt fern in der Natur der Dinge, dass dieses Gewaltverhältniss ein natürliches oder physisches sein muss»³⁹. Satsen måste bestridas. Med »Dinge» i betydelsen af *genus proximum* för nyttighetsbegreppet förstås icke endast »äussere Dinge»; och äfven om man antog riktigheten af B:s hela föregående bevisföring, räknas till nyttigheter äfven »Leistungen anderer Personen». Hvad menas väl med ett fysiskt »Gewaltverhältniss» öfver dessa nyttigheter? Ett fysiskt tvång är ju här icke ens möjligt!^{39 a} Därefter förklaras, att denna »Verfügungsmacht» icke behöfver vara mera än en fysisk sådan, »denn im wirtschaftlichen Verhältniss

95—96. Kan nu emellertid denna ståndpunkt icke ens från hans egen utgångspunkt hålla stånd inför kritiken, så kan svårligen B. undgå konsekvensen att till nyttigheterna hänföra äfven fordringsrätter. Han förklarar nämligen själf (*Rechte* s. 113), att om dem gälla samma synpunkter som för »die Arbeitsleistungen». Och detta är ganska naturligt. Hvad som fordras, är ju ekonomiskt taget äfven här, att personen i fråga skall så inrätta sitt ekonomiska handlande, att i framtiden en viss prestation blir honom möjlig. I detta hänseende föreligger endast en gradskillnad mellan konsumtions- och produktionskredit. Jfr. KNIES: *Das Geld* ss. 118—119. — Enligt vår uppfattning löses därför problemet om kreditens kapitalbildande förmåga, som är utgångspunkten för B:s hela undersökning, från hans egen synpunkt enklast genom att, ekonomiskt sedt, betrakta försträckningen såsom ett ersättande af en yttre relation, tänkt såsom utgångspunkt för ett ekonomiskt handlande, med en handlingsdisposition hos ett annat subjekt under ett samtidigt strängt framhållande af den af B. själf proklamerade grundsatsen, »dass jedes Ding nur für ganz bestimmte Subjekte ein Gut sein kann» (*Rechte* s. 18). Vi kunna icke ens med bästa vilja finna att B:s (*Rechte* ss. 9—10) mot ROSCHER riktade kritik är egnad att vederlägga en dylik uppfattning. Vi kunna icke heller inse, att med utgångspunkt från B:s nyttighetsbegrepp en »sak» kan ega större anspråk på att räknas såsom nyttighet än en dylik handlingsdisposition. Äfven om saken gäller ju, att man »in momentan bedrängter Lage» (jfr. *Rechte* s. 83) kan komma att erinras om det fiktiva i dess värdering. I detta afseende existerar på sin höjd en gradskillnad. Ja, parallellen sträcker sig ända därhän, att garantier mot dylika »fiktiones» i bägge fallen kunna tänkas. Principielt taget, är en kreditförsäkring icke otänkbare än en sakförsäkring.

³⁹ *Rechte* s. 37.

^{39 a} Jfr. ofvan s. 111 samt not 96.

des Menschen zu den Gütern liegt absolut nichts, was eine andere als eine physische Verfügungsgewalt über dieselben erfordern würde»⁴⁰. Vi invända mot denna sats endast, att om den är riktig, så är därmed också en inskränkning gjord i B:s nyttighetsbegrepp, i det att utom detsamma faller den kategori, som han förut däri inrymt, nämligen andra personers tjänster. Härpå uppställes frågan: »Aendert vielleicht die Thatsache, dass die Menschen in Staaten zusammenleben, etwas an dem Verhältnisse, dass zu ihren wirtschaftlichen Zwecken das natürliche Haben der Güter genügt»?⁴¹ Frågan besvaras icke genom någon bevisföring utan genom ett enkelt påstående, så lydande: »vorerst ist es klar, dass auch in der staatlich geordneten Gesellschaft die Vorname von Bedürfnissbefriedigungen von nichts weiter abhängig ist, als dass man die Güter, die zur Bedürfnissbefriedigung tauglich sind, auch hat, und zwar in einer ausreichenden physischen Gewalt hat»⁴². Mot detta påstående sätta vi ett lika bestämdt förnekande af detsamma; vi fasthålla *under denna förutsättning* på det bestämdaste krafvet på »eine rechtliche Verfügungsgewalt» såsom moment i det ekonomiska nyttighetsbegreppet. För det stora flertalet människor är detta en nödvändig förutsättning för att »das Ding» skall erhålla egenskapen af nytthet. Endast under denna förutsättning föreligger nämligen det fordrade kriteriet, att den handling, hvar genom »das Ding» träder i orsaksförhållande till välfärdsändamålet, skall te sig såsom för subjektet möjlig. Det motsatta fallet är tänkbart endast under en af följande tvänne förutsättningar: antingen att inom socialekonomiens objekt falla äfven de rättsstridiga handlingarna, och då gäller undantaget blott för deras område⁴³; eller också att man kunde uppvisa tillvaron af icke rättsstridiga ekonomiska handlingar, hvilka — utan att

⁴⁰ *Rechte* s. 38.

⁴¹ *Rechte* s. 38.

⁴² *Rechte* s. 39.

⁴³ Elimineras man därför dessa — såsom vanligen plägar ske — ur den ekonomiska undersökningen, bortfaller således hvarje hänsyn till detta argument. Att därför t. ex. vid den gängse behandlingen af läran om bytesvärdet betrakta »saken» i B:s ofvan angifna bemärkelse såsom nytthet, måste betecknas såsom lindrigast sagdt inkorrekt.

innebära ett »rechtliches Müssen» — icke stode i den relation till en rättsregel, som vi ofvan betecknat såsom ett »Dürfen»; och ett sådant bevis är veterligen ännu icke presteradt⁴⁴. B. stannar också till sist vid den formuleringen, att den rättsliga makten är »ein Bestandtheil der vollen ökonomischen Verfügungsgewalt»⁴⁵. Har man emellertid medgifvit detta, så har man ock medgifvit, att saker icke utan vidare kunna betecknas såsom ekonomiska nyttigheter, förutsatt nämligen, att människan handlar under en rättsordning. Ty lika litet begreppsmässigt som det enligt B:s uppfattning är att tala om »das Haben eines Gutes»⁴⁶, då tinget först genom »das Haben» blir upphöjdt till kvalitet af nyttighet, lika oriktigt blir det att tala om ett »rechtliches Haben eines Gutes». Hela B:s bevisföring möt att upptaga »das rechtliche Haben», rättigheten, såsom en särskild nyttighet⁴⁷ är tillika ett bevis för oriktigheten uti att utan vidare beteckna saken såsom nyttighet. Och när resultatet med afseende på äganderätten formuleras sålunda: »ist nun das Eigenthumsrecht, welches unter allen Vermögensrechten wohl die vollste und apodiktischeste Verfügungsgewalt seinem Inhaber darbietet, nicht als selbständiges Gut neben seinem Objekte zu betrachten etc.»⁴⁸, så hör därtill såsom nödvändigt appendix äfven denna parallellsats: ist nun das Objekt nicht neben dem Eigenthumsrechte als selbständiges Gut zu betrachten etc.⁴⁹.

⁴⁴ Snarare kunde man tala om tillvaron af ett bevis i motsatt riktning, för så vidt man nämligen af de ekonomiska nyttigheternas begränsande natur sluter till omöjligheten af att de handlingar, som afse deras tillgodogörande, skulle kunna falla »im rechtsleeren Raume»; jfr. ofvan s. 19 not 24.

⁴⁵ *Rechte* s. 43.

⁴⁶ *Rechte* s. 45.

⁴⁷ *Rechte* s. 46.

⁴⁸ *Rechte* ss. 48—49.

⁴⁹ Den österrikiska skolans lära om nyttigheten synes sålunda konsekvent utvecklad i sig själf leda öfver till en dylik »monistisk» uppfattning af förhållandet mellan äganderätten och dess objekt. Till denna uppfattning närmar sig i viss mån äfven STOLZMANN, »wonach begrifflich allen Gütern die den Gegenstand des wirtschaftlichen Tauschverkehrs ausmachen, die Eigenschaft als »soziale» Güter gleichsam wie ihre zweite Seele innewohnt». Se a. a. s. 173. Den har dock hos STOLZMANN mera karakteren af en antydning, än af en bevisad sats. Medgifver man resultatets riktighet, så vinna

Det faller af sig själf, att man härmed måste underkänna tankegången äfven i den återstående delen af B:s framställning⁵⁰. Denna uppbygges nämligen på en indelning af öfriga förmögenhetsrättigheter, allt efter som de »präsepte Güter, diese aber nur theilweise ergreifen» eller »auf künftigen Gütererwerb gehen»⁵¹. Sedan man en gång fastslagit nyttighetsbegreppets oberoende af rättighetens tillvaro, upprepas därpå för hvarje grupp af dessa slutsatsen: »die rechtliche Verfügungsgewalt» är blott en omständighet, hvarigenom »nyttigheten» blir »nyttighet»; följaktligen icke en »nyttighet» jämte »nyttigheten»⁵².

Det kan emellertid ytterligare ifrågasättas, om ens B:s uppfattning af »die rechtliche Verfügungsgewalt» såsom »en beståndsdel» af den fulla ekonomiska makten är obetingadt riktig. Visserligen förklarar han att — fränsedt de rättsstridiga handlingarna — »das rechtliche Haben einer Sache in der Regel mit dem physischen zusammentrifft»⁵³; och den sats, hvarpå detta påstående stödes, förefaller bestickande nog. »Wer das Recht zum Besitze hat, ist meist auch faktisch im Besitze».

de ofvan s. 74 not 110 uttalade betänkligheterna mot att beteckna saken såsom substans för värdet ökad styrka.

⁵⁰ Jfr. B:s ord angående betydelsen af hans hittills presterade bevisföring *Rechte* s. 49: »die Spitze dieser Parallele richtet sich deutlich genug gegen die Gutsnatur aller Vermögensrechte ohne Ausnahme».

⁵¹ *Rechte* ss. 49—50. I denna indelning lysa betecknande nog rättigheterna till »Leistungen anderer Personen» med sin frånvaro. Är det meningen att fastslå, det dessa icke ens partiellt falla inom förmögenhetsrättens område?

⁵² Se *Rechte* s. 74. Jfr. äfven s. 77. På sistnämnda ställe föres beviset i den formen, att »das Forderungsrecht einen Umstand darstellt, durch welchen der geschuldete Gegenstand künftig für den Forderungsberechtigten ein Gut werden wird; es erscheint einfach als Bedingung einer künftigen Gutsqualität, gleichwie das Eigenthumsrecht die Bedingung einer schon gegenwärtigen Gutsqualität ist» — ett i sanning karakteristiskt exempel på den egendomliga dubbelhet, som vidlåder *genus proximum* i den österrikiska skolans nyttighetsbegrepp. »Der geschuldete Gegenstand», ehuru från den berättigades synpunkt, och ofta äfven öfverhufvud taget, icke existerar annat än såsom ett blott innehåll i en ändamålsföreställning, är icke i denna sin egenskap uteslutet från nyttighetsbegreppet, utan går denna karaktär förlustig först därigenom, att »die Verfügungsgewalt» saknas! Jfr. ofvan s. 36 not 25.

⁵³ *Rechte* s. 39.

Uppenbart är emellertid, att denna sats icke är sann annat än för det fall, att under begreppet besittning inrymmes äfven den s. k. medelbara besittningen. Denna senare åter är ju — åtminstone för den nutida rättens del — öfvervägande, om icke helt och hållet, »*rechtliche Verfügungsgewalt*»⁵⁴. Nu söker visserligen B.⁵⁵ prestera ett bevis för att äfven i de fall, då fysisk och rättslig makt äro skilda åt, det är den fysiska makten ensam, som åt tinget förlänar egenskapen af nytthet. Beviset lyder så: »ist es hier auch nicht die gegenwärtige, so ist es doch *die künftige faktische Verfügungsgewalt*, deren Rückkehr nach Erlöschung des Fruchtgenusses man erwartet und die den wirtschaftlichen Gehalt des Eigentumsrechtes ausmacht. Das zeigt sich deutlich daran, dass man die *nuda proprietas* jedenfalls auf null schätzen würde, wofern man gewiss wüsste, dass die Sache (der Acker) vor Aufhören des fremden Fruchtgenussrechtes durch ein Elementarereigniss gänzlich zerstört würde». Detta bevis är emellertid dels oriktigt, dels vilseledande. Oriktigt så tillvida, att »die künftige faktische Verfügungsgewalt» i sin ordning är beroende af »die *gegenwärtige rechtliche*». Missvisande så tillvida, att det innebär ett förryckande af bevistemat. Hvad som skall bevisas är ju blott, att rättigheter icke äro nyttheter; frågan huruvida de tillika äro *ekonomiska* nyttheter är af sekundär natur. Då nu enligt den österrikiska skolans grundåskådning endast ekonomiska nyttheter äga värde⁵⁶, är det strängt taget oriktigt att i denna diskussion införa värdesynpunkten. Men äfven om man ville foga sig i denna omkastning af *demonstrandum*, är

⁵⁴ Andra yttranden, som i samma syfte anföras, såsom t. ex. »um einen *wirtschaftlichen* Genuss von einem Gute zu haben, ist immer und unter allen Umständen eine dem Nutzzweck angemessene physische Gewalt, ein faktisches Haben desselben erforderlich» (*Rechte* s. 41 — jfr. uttrycket »faktischer Genuss» s. 42) synas åter bero på en cirkel i tankegången. Svaret på frågan huruvida »der Genuss» är ekonomisk eller ej, är ju beroende af huruvida nyttheten är ekonomisk eller ej, eller m. a. o. handlingens ekonomiska karakter härledes ur nytthetens. Hvarur skulle den väl med den gifna utgångspunkten eljes härledas?

⁵⁵ *Rechte* s. 43 not. 1.

⁵⁶ Jfr DAVIDSON a. a. s. 29, STOLZMANN a. a. s. 173.

Bs exempel icke *tillräckligt* bevisande. Detta visar sig däraf, att sakens värde lika säkert skulle sjunka till noll, därest vissa ändringar i den rättsliga makten inträdde. Eller hvad värde skulle exempelvis en af en bankir i Newyork på spekulation inköpt fastighet i den amerikanska västern för honom äga, i det ögonblick som rättsordningen undandrog honom öfverlåtelse resp. upplåtelse-rätten till densamma äfvensom »die rechtliche Verfügungsgewalt über die Leistungen anderer Personen»? Detta exempel leder nu öfver till följande fråga: om det är tänkbart, att ett visst yttre tillstånd äger karakteren af en ekonomisk nyttighet blott i och genom tillvaron af vissa rättsregler, som åt detsamma gifva en konkret rättslig bestämdhet, är det då icke också tänkbart, att inom socialekonomiens område kunna rymmas handlingar, som blott afse att med afseende på ett yttre tillstånd skapa en dylik rättslig bestämdhet, utan att därvid i deras ändamålsserie samtidigt ingår föreställningen om någon förändring i ett yttre tillstånd? Det är denna fråga, som vi nu skola söka besvara, då vi öfvergå till den sista och fjärde formen, i hvilken en rättsregel kan vara af betydelse för mänskligt handlande, nämligen

4) *das rechtliche Können*⁵⁷. Enligt hvad vi ofvan anført föreligger ett »*rechtliches Können*» i alla de fall, då en rättsregels be-

⁵⁷ Terminologien härstammar från BRINZ: *Lehrbuch der Pandekten*, B. I Erlangen 1857 § 23. Angående den åt begreppet här gifna bestämdheten se BIERLING I ss. 160—166, särskildt s. 162: »wir sprechen endlich von unserem Rechte, gewisse vom Rechte vorgesehene Handlungen, mit einer bestimmten rechtlichen Wirkung vorzunehmen», hvilken bestämning sakligt öfverensstämmer med den här gifna. Mindre användbar för vårt ändamål är THONS bestämning af detta begrepp (*Rechtsnorm* s. 338) såsom »die Macht, durch seine Handlung die Voraussetzungen für den Eintritt oder für den Wegfall der staatlichen Imperative zu erbringen». Dess riktighet hänger på riktigheten af hans förklaring s. s. not 24 angående innebörden af uttrycket *förändring* af ett imperativ: »übrigens lassen sich die Veränderungen auf die Zurücknahme eines bisherigen und den Eintritt eines neuen Imperativs zurückführen». Ett dylikt uppfattningssätt kunde tilläffventyrs med THONS uppfattning af normernas natur anses möjligt. Mot ett sådant antagande strida dock såväl det närmast föregående yttrandet af honom å s. a. st.: »die Imperative bleiben bei Bestand, aber die Person des Geschützten wechselt» som hans yttranden på flere andra ställen, exempelvis de ofvan citerade a. a. s. 172 not 48, ss. 202—203, hvarest talas

stämdhet är gifven i relation till en mänsklig handling⁵⁸. Då vi nu från det föregående erinra oss, att i normens bestämdhet kan särskiljas följande moment: dess förutsättningar — i den mån normen är en hypotetisk sådan; den handling, hvori normen får sitt uttryck, samt den krets af personer, med afseende på hvilka regeln är regel, så inses också, att möjligheten af ett dylikt »Können» föreligger i alla dessa riktningar. En handling kan sålunda enligt en rättsregels eget innehåll vara af betydelse med afseende på förutsättningarna för densamma⁵⁹, antingen så, att

om »Verbote an die unbegrenzte Menge». Viktigast af allt synes emellertid vara, att med denna uppfattning ett verkligt genomförande af THONS distinktion mellan obligationen såsom »die von der Rechtsordnung einzelnen Personen auferlegte Verpflichtung» (*Rechtsnorm* s. 202, jfr s. 207) och andra privata rättigheter synes omöjliggjord. Om afyttringen af en äganderätt skall betraktas såsom skapandet af en förutsättning för ett förutvarande imperativs upphörande och ett nytt imperativs inträdande, hvad blir då äganderätten annat än ett inbegrepp af negativa obligationer! Frågan om möjligheten af ett dylikt uppfattningssätt sammanhänger för öfrigt nära med det omtvistade spörsmålet angående betydelsen af begreppet »Veränderung der Rechte», se därom WINDSCHEID: *Pand.* I ss. 158—160, särskildt s. 159 not 6; jfr äfven PUNTSCHART: *Die moderne Theorie des Privatrechts und ihre grundbegrifflichen Mängel*, Leipzig 1893 ss. 11—13. Den bör därför så vidt möjligt hållas utanför förevarande framställning. Den bestämning, vi i texten gifvit åt begreppet, anknyter sig så nära som möjligt till det normbegrepp, som framgått såsom resultat af den föregående undersökningen. Angående »das rechtliche Können» jfr för öfrigt JELLINEK: *System* ss. 44 ff. WINDSCHEID: *Pand* I s. 88 samt noten s. s. *in fine*.

⁵⁸ Detta är det rättsliga »Können» i vidsträcktaste mening. Att däri genom äfven rättsstridiga handlingar komma att föras hit (jfr THON: *Rechtsnorm* s. 351) gör i detta sammanhang mindre, då i det följande endast blir fråga om ett »Können» i förhållande till ekonomiska normer. Visserligen kan äfven i förhållande till primära normer en rättsstridig handling framträda såsom ett »Können» (jfr THON: *Rechtsnorm* ss. 367—369; man tänke t. ex. på en straffbar, men giltig äganderättsöfverlåtelse af en icke ägare); men detta är då icke i dess egenskap af rättsstridig handling, utan i dess egenskap af handling. I dess egenskap af rättsstridig handling är den — för så vidt ett »Können» öfverhufvud föreligger — alltid ett »Können» i relation till en sekundär norm. Huru åter handlingen i sin egenskap af ett blott »Zuwiderhandeln» skall bedömas med afseende på frågan om socialekonomiens objekt, därom gäller hvad förut i detta hänseende anförts.

⁵⁹ Till undvikande af missförstånd med afseende på uttrycken må här uttryckligen erinras om THONS yttrande *Rechtsnorm* s. 346 not 48: »es

densamma — möjligen i förening med andra omständigheter — utgör förutsättningen för ett inträdande af det handlande, hvari rättsnormen får sitt uttryck, eller så, att eljes föreliggande, i sig tillräckliga förutsättningar för densamma på grund af en inträffande mänsklig handling förlora denna sin egenskap⁶⁰. Men vidare kan äfven innehållet i det handlande, hvari normen får sitt uttryck, vara bestämdt i relation till en annan mänsklig handling. Den handling, som utgör innehållet i »das rechtliche Müssen», får i detta fall sin fulla bestämdhet — eventuellt en förändrad sådan — genom denna senare handling⁶¹.

versteht sich, dass wenn ich hier von Eintritt und Ende gewisser Imperative spreche, damit Anfang und Zurücknahme nicht des Rechtsatzes selbst, sondern nur seiner concreten Anwendung bezeichnet werden sollen». Samma reservation måste naturligen också inläggas i WINDSCHEID's ord s. a. st.: »es wird dem Berechtigten ein massgebender Wille zugeschrieben .. für *das Sein* von Befehlen der Rechtsordnung».

⁶⁰ THON's uppfattning af innehållet i begreppet »rechtliches Können» mynnar ut i en inskränkning af detsamma till de här angifna fallen. Att märka är, att hit hör äfven den form af »Können», som THON: *Rechtsnorm* s. 217 betecknar såsom bestående däri, »dass man durch seine Einwilligung ein sonst verbotenes Verhalten seines normwidrigen Charakters berauben kann». De fall WINDSCHEID behandlar i *Pand* I s. 88 mom. 2 uttömma därför uppenbarligen icke begreppets område, ej ens med afseende på de primära normerna. Den sistnämnda formen inneslutes uppenbarligen i orden i mom. 1: »demgemäss ist sein Wille massgebend für die Durchsetzung des von der Rechtsordnung erlassenen Befehls». Att den här omnämnda formen af rättsligt »Können» icke uppgår i begreppet »Verzicht» (om detta begrepp se WINDSCHEID: *Pand.* I s. 171), är tydligt. För privaträttens del inses detta lättast, om man reflekterar på den åtminstone logiskt existerande möjligheten att konstruera en hyresrätt, hvars korrelat blott är en hyresvärdens förpliktelse att »icke återkalla en dylik 'Einwilligung'». Se härom THON a. a. ss. 311 ff; jfr WINDSCHEID: *Pand.* II s. 454 not 7.

⁶¹ Detta är fall af hvad BIERLING I s. 166 kallar »das relativ bestimmte Sollen». Angående exempel på ett sådant se a. a. I s. 82. Det inses icke, hvarför icke bland dem skulle kunna upptagas äfven cession af fordringsrätt, hvilket fall af THON föres under den art af »Können», som ofvan betecknats såsom skapande en förändring af ett imperativ. Se *Rechtsnorm* s. 338 not 24. Fallet uttolkas dock af honom a. a. s. 349 i öfverensstämmelse med hans uppfattning af den egentliga innebörden af detta uttryck på följande sätt: »Während bis dahin z. B. der Empfänger eines Darlehns verpflichtet war, dasselbe dem Geber zurückzuzahlen, würde

Och slutligen kan en handling också äga betydelse med afseende på den konkreta bestämdheten af den personkrets, för hvilken rättsregeln är regel, i den mån nämligen denna bestämdhet enligt normens eget innehåll är gifven i relation till sådana handlingar⁶². Uppställa vi nu den frågan, i hvad mån rättsregelns inverkan på människans handlande i denna riktning kan blifva betydelsefull för gestaltningen af socialekonomiens

nunmehr auf den Fall der Cession hin einerseits jenes Soll zurückgenommen und andererseits eine Verpflichtung des nämlichen Inhalts zu Gunsten des Cessionars aufgestellt».

⁶² Hit höra bl. a. fall af föryttrings och upplåtelse rätt vid s. k. absoluta rättigheter (om detta begrepp se WINDSCHEID: *Pand.* I s. 95 samt not 1 s. s. jfr THON: *Rechtsnorm* ss. 189, 207—210). Betydelsen af personkretsen såsom moment i normens bestämdhet för utvecklingen af läran om »das rechtliche Können» har veterligen icke kommit till synes inom normteoriens litteratur. Om de svårigheter och betänkligheter, som möta THONS försök att reducera äfven denna form af Können till den allmänna: »zurücknahme eines bisherigen und Eintritt eines neuen Imperativ» — är ofvan taladt. Fasthåller man nu i stället begreppet »Veränderung von Imperativen» såsom en själfständig form af »rechtliches Können», så reser sig spörsmålet, hvori denna förändring består. Att därvid nöja sig med en karakterisering af densamma såsom »Fähigkeit zum Rechtserwerb» (BIERLING I s. 165) är uppenbarligen att i denna viktiga punkt lämna åsido normteoriens utgångspunkt och anlägga för densamma främmande eller i hvarje fall sekundära synpunkter. Vill man nu icke göra sig skyldig till detta, så återstår blott att återföra denna form af »Können» till egendomligheter i normens egen struktur, och då uppdelar sig densamma helt naturligt på ett relativt bestämdt »Müssen» och en relativt bestämd normkrets. — Betydelsen af att fasthålla den ifrågavarande formen af »Können» såsom en specifik sådan äfven gent emot den, som hänför sig till en norms förutsättningar, framträder särskildt, om man reflekterar på en patenträtt. De handlingar, som skapa förutsättningarna för rättsregelns tillvaro *in concreto* såsom ansökan m. m. äro här distinkt skilda från dem, hvarigenom den normbundna personkretsen *in concreto* bestämmes. Den förstnämnda synpunkten kan f. ö. äfven göras gällande med afseende på vissa arter af äganderättsförvärf såsom t. ex. en *occupatio*. Att en och samma handling för öfrigt kan framträda såsom ett »Können» i flere af de här angifna riktningarna, förminskar icke distinktionens värde. — I öfrigt är här icke platsen för en mera ingående behandling af läran om »das rechtliche Können». Hvad här anförts, afser endast att åskådliggöra det här uppställda normbegreppets större användbarhet för lösandet af hithörande kontroverser.

objektbegrepp, så kunna vi äfven här omedelbart vinna en för vår undersökning lämplig begränsning genom att fasthålla, att det äfven i detta hänseende endast är en inverkan af ekonomiska normer, som kan komma ifråga. Handlingar, som framstå såsom ett »Können» i förhållande till en icke ekonomisk norm, kunna aldrig i denna sin egenskap blifva objekt för en social-ekonomisk vetenskap. Endast med ett skenbart berättigande skulle häremot kunna påpekas, att vissa handlingar som ägde karakteren af ett »Können» i förhållande till en icke ekonomisk norm, likväl allmänt ansåges falla inom denna vetenskaps område. Så kunde t. ex. anföras, att en sångares eller talaresh prestationer icke äro ekonomiska handlingar i den mening här ofvan angifvits, men att de handlingar, hvarigenom en dylik prestation blir innehållet i ett rättsligt »Müssen», likväl äro af socialekonomisk natur; eller att beboendet af ett hus icke i sig innefattar något ekonomiskt handlande i egentlig mening, ehuru väl de handlingar, hvarigenom rätten att bebo ett sådant grundas, äro af socialekonomisk natur. Vid dylika invändningar sammanblandas emellertid fakta, som icke böra sammanblandas. Med afseende på det förra exemplet må anmärkas, att det icke är de ifrågavarande handlingarnes egenskap att grunda en förpliktelse till de där omnämnda prestationerna, som göra dem till möjliga föremål för en socialekonomisk behandling, utan deras samtidiga egenskap att grunda ett annat »Müssen», förpliktelse till en motprestation, som är en ekonomisk handling i den här angifna betydelsen. Där en dylik förpliktelse saknas, torde ej någon vara benägen att antaga, att de i aftalet ingående handlingarna fölle inom socialekonomiens objektområde⁶³.

⁶³ Så kan endast bli fallet, om man såsom STAMMLER sätter likhets-tecken mellan socialekonomi och sociologi. Enligt honom är socialekonomiens föremål all verksamhet för tillfredsställande af sociala behof. Såsom sådana åter karakteriseras de, »bei deren Befriedigung ein thätiges Verhalten jemandes in unmittelbarer Rücksicht auf ein solches anderer Menschen stattfinden muss»; *Wirtschaft und Recht* ss. 140—141. — I detta användande af begreppet »rechtliches Können» synes oss emellertid den rätta vägen vara funnen för ett verkligt begränsande af socialekonomiens objekt från andra lifsområden. De formuleringar, hvarigenom man just i ifrågavarande afseende sökt uppdraga denna gräns, äro eljes ganska

I det andra exemplet ligger åter förhållandet något annorlunda. Svårigheterna undanrödjas dock, därest man blott fasthåller vår ofvan intagna ståndpunkt, att det är karakteren af det rättsliga »Müssen», som är afgörande för huruvida en norm är att såsom ekonomisk anse eller icke, och ingalunda det handlande, som genom densamma skyddas. Nu grundlägges genom ett hyresaftal såväl negativa som positiva förpliktelser af ekonomisk natur äfven för upplåtaren själf. Till de senare hör t. ex. reparationsplikten⁶⁴, till de förra afhållsamhet från sådana handlingar, som förminska lägenhetens beboelighet såsom t. ex. dess nedrivande o. d.⁶⁵. Dylika invändningar tjäna sålunda blott att indirekt stödja riktigheten af vårt ofvan framställda påstående.

Äfven med afseende på ett dylikt »Können» kunna vi registrera en liknande inverkan med afseende på riktningen af människans ekonomiska handlande, som vi ofvan gjort med afseende på det rättsliga »Dürfen». Nya, i högre grad lustbetonade handlingsmöjligheter kunna framträda för medvetandet genom tillvaron af en på ifrågavarande sätt bestämd ekonomisk norm och bidra till att gifva handlandet en annan riktning, än eljes skulle varit fallet. Sålunda kan t. ex. genom ett »Kön-

sväfvande; se t. ex. SCHÄFFLE: *Bau und Leben* II s. 197: »einer Lehre, welche nicht bloss die wirtschaftliche Regulierung des Socialstoffwechsels sondern auch alles Zeit-, Raum-, Geschäfts-, Kunst-, Staats-, und Geistesleben so weit es dem Socialstoffwechsel angehört, gründlich und methodisch behandelt». Jfr för öfrigt KNIES: *Das Geld* s. 86, hvarest talas om »Güterübertragungen, die nur keine Gegengabe in wirtschaftlichen Gütern herbeiführen, dagegen erfolgen sollen oder müssen, damit irgend etwas Sonstiges erreicht werde oder eintrete». Här är emellertid gränsens uppdragande helt och hållet beroende af hvad som skall menas med ekonomisk nyttighet. En dylik bestämning är icke tillräddig, emedan, såsom DIETZEL: *Socialökonomik* s. 159 anmärker, »dann schon der erste Schritt in eine langwierige ... Controverse hineinführt». Se äfven SCHMOLLER a. a. s. 3.

⁶⁴ WINDSCHEID: *Pand.* II ss. 454—455: »zur Gewährung des Gebrauchs gehört auch, dass die Sache in gutem Zustand erhalten werde».

⁶⁵ Att i »das rechtliche Müssen» kan ingå äfven annat än ekonomiska handlingar, exempelvis förpliktelse att icke annat än i vissa fall beträda lägenheten, gäller äfven vid andra förmögenhetsrättigheter; se ofvan s. 130 not 5. — Med de i texten anförda exempel kan äfven jämföras det ofvan s. 71 not 102 upptagna.

nen» sätts en förutsättning för ett rättsligt »Müssen» från ett annat subjekts sida, som afser ett yttre resultat, hvilket äfven stode att genom en ekonomisk handling omedelbart uppnå, ehuru den väg, som genom ett dylikt »Können» inslås, ter sig för det handlande subjektet i högre grad lustbetonad. Hit höra särskildt fall, då ett rättsligt »Müssen» skapas, som själf är en ekonomisk handling utan att någon annan bestämdhet i förhållande till en rättsregel föreligger d. v. s. fall af ekonomiska tjänsteaftal⁶⁶. En i viss mån mera utvidgad betydelse för det ekonomiska handlandets riktning får ett sådant »Können» därigenom, att det bereder möjlighet till sådana förändringar med afseende på rättsreglernas konkreta bestämdhet, att därigenom en för ett subjekt faktiskt bestående, såsom ett rättsligt »Dürfen» bestämd handlingsmöjlighet kan komma att ersättas af en annan på samma sätt bestämd sådan, och som från samma subjekts ståndpunkt ter sig såsom i högre grad lustbetonad⁶⁷. I detta fall föreligger dock ej, lika litet som i de vid frågan om det rättsliga »Dürfen» ofvan anförda, någon rättsregelns inverkan på mänskligt handlande som är af betydelse för frågan om en utvidgning af socialekonomiens objekt. Äfven vid dem återfinnes nämligen det specifika kriteriet för den ekonomiska handlingen, nämligen att i ändamålsserien ingår ett yttre resultat, sådant som vi förut angifvet.

Frågan är nu, om på annan väg en dylik utvidgning kan låta sig fastställas. Om något annat än ett utvidgande kan det nämligen här uppenbarligen icke blifva fråga. Har en handling, som framstår såsom ett rättsligt »Können», redan i sig oberoende af denna sin egenskap, karakteren af en ekonomisk handling⁶⁸, så inses icke, hvarifrån skäl skulle kunna uppletas

⁶⁶ Ang. tjänsteaftalens indelning jfr. WINROTH: *Om tjenstehjónsförhållandet enligt svensk rätt*, Upsala 1878 s. I not. 2.

⁶⁷ THON: *Rechtsnorm* s. 331: »wie der Werth der Sache für den Eigenthümer dadurch steigt, dass er nicht auf den Genuss derselben beschränkt ist, sondern diesen sammt seinem Rechtsschutz dauernd auf Andere zu übertragen und sich so den Tauchwerth der Sache *und seines Rechtes* zu verschaffen vermag». Jfr. a. a. ss. 183 ff.

⁶⁸ Så är t. ex. fallet med en *occupatio* af en lös sak, jfr. THON: *Rechtsnorm* s. 364: »die Occupation einer Sache würde immer Zweck und Bedeutung haben auch wenn sich keinerlei Rechtsfolge an sie anschlosse.

för dess eliminerande från socialekonomiens område. Äfven möjligheten af ett dylikt utvidgande är emellertid uppenbarligen beroende däraf, att icke alla de handlingar, som framstå såsom ett rättsligt »Können» i förhållande till en ekonomisk norm, äfven om man bortser från det rättsliga »Müssen», som däri-genom grundas, redan i sig själfva ägde karakteren af ekonomiska handlingar. Så är emellertid långt ifrån fallet. Redan i begreppen utbud och efterfrågan behandlar sålunda social-ekonomien en hel grupp af handlingar, som äga karakteren af ett rättsligt »Können», men som, om man bortser från denna deras egenskap, alldeles sakna kriteriet för den ekonomiska handlingen, sådant vi ofvan fastställt detsamma. I tillvaron af dylika former af det rättsliga »Können» är sålunda den första nödvändiga förutsättningen gifven för ett jakande svar på den uppkastade frågan om möjligheten af rättsbestämda handlingar inom denna kategori, i hvilkas ändamålsserie icke ingår föreställningen om en förändring i ett yttre tillstånd, utan endast förändringar med afseende på en rättsregels konkreta bestämdhet.

Möjligheten af ett dylikt svar vore emellertid utesluten äfven i det fall, att det för en handlings egenskap af ett rättsligt »Können» med nödvändighet erfordrades, att den företoges i afsikt att åstadkomma en dylik förändring i ett yttre tillstånd. Så är emellertid icke fallet. I trots af alla de meningsskiljaktigheter som förefinnas angående frågan om rättshandlingens natur och arter, har väl, ännu ingen satt i fråga, att i dess ändamålsserie *behöfver* ingå mer än en föreställning om en förändring i det *rättsliga* tillståndet, »Hervorbringung einer rechtlichen Wirkung» d. v. s. att för en handlings egenskap af ett rättsligt »Können» är tillräckligt, att afsikten omfattar den konkreta bestämdhet resp. förändring i bestämdhet, som rättsregeln genom densamma erhåller⁶⁹. Visserligen har man i den vetenskapliga

— — — Wenn nun die Rechtsordnung an die Occupation ihren Besitzschutz und — falls die Sache eine herrenlose war — ihren Eigenthumschutz anknüpft, so wird damit nicht eine andersgeartete Handlung verlangt».

⁶⁹ THON: *Rechtsnorm* s. 354. Från THONS synpunkt framstå dessa verkningar såsom »Eintritt oder Aufhebung einzelner Imperative», se a. a. s. 350. Från en för normteorin sekundär synpunkt kunna de betecknas

diskussionen om dessa frågor äfven infört det argumentet, »dass häufig im Rechtsgeschäft nur der dem Lebensbedürfnisse entsprechende Erfolg nicht aber die diesem Erfolg entsprechende rechtliche Gestaltung vorgestellt und gewollt werde»⁷⁰, men dylika argument hä icke införts för att motivera ett kraf på nödvändigheten af detta yttre resultats ingående i ändamålsserien, utan för att motivera en ståndpunkt, som principiellt förnekar t. o. m. nödvändigheten af att en föreställning om en förändring i det rättsliga tillståndet ingår i densamma, en ståndpunkt, som för sig kan åberopa bland annat tillvaron af s. k. »formale Rechtsgeschäfte», »wo die Folge ist an eine bestimmte, gerade in der äusseren Form charakterisierte Handlung geknüpft, ohne dass irgend etwas darauf ankommt, ob die Parteien diese Folge wirklich beabsichtigt haben»⁷¹. Om vi nu också se bort från

såsom »Entstehung, Untergang oder Veränderung eines Rechts»; Jfr. WINDSCHEID: *Pand.* I s. 168. — Då WINDSCHEID a. a. s. 167 not 1 a afvisar rättshandlingens karakterisering såsom en handling »i afsikt» att frambringa en rättslig verkan, så synes därmed föga vara vunnet för rättshandlingens afgränsande från deliktets område (jfr. THON a. a. s. 355). Det erfordrades därför, att man verkligen uppvisade en annan innebörd i uttrycken att denna verkan måste vara »handlingens ändamål» (BRINZ: *Lehrbuch der Pandekten* II: 2 Erlangen 1871 § 314), eller att handlingen måste vara »riktad på» frambringandet af en sådan (WINDSCHEID: *Pand.* I s. 166; jfr. uttrycket »das letzte Ziel der Rechtsgeschäfte» a. a. s. 168). Att åter karakterisera rättshandlingen såsom ett af rättsordningen den enskilde tillhandahållet medel för framkallande af rättsliga förändringar (THON a. a. s. 358) förutsätter, att man anser det vetenskapligt rättfärdigadt att hypostasera rättsordningen till ett eget subjekt och kan dessutom svårligen sägas vara tillfredsställande i de fall, där en och samma handling på en gång framträder såsom ett »Können» och ett »Zuwiderhandeln». Om rättsordningen till en såsom en äganderättsöfverlåtelse framstående handling af en saks besittare i vissa fall knyter de rättsverkningar, som karakteriseras såsom äganderätts öfvergång, samtidigt med att den bestraffar samma handling, så kan väl icke med fog påstås, att rättshandlingen i detta fall framstår såsom ett af rättsordningen den enskilde tillhandahållet medel. Hvad som föreligger, är blott och bart »die Erscheinung, dass ein gewisser Thatbestand als Rechtsgeschäft wirkt» (THON a. a. s. 368).

⁷⁰ WINDSCHEID: *Pand.* I s. 167 not 1 a.

⁷¹ GRÜNHUT: *Wechselrecht*, Erster Band, Leipzig 1897 s. 251; jfr. THON: *Rechtsnorm* s. 364: »es geht hier zu wie im Märchen. Nur wer das Zauberswort kennt vermag den Geist zu rufen — — — aber auch der, welcher

detta sistnämnda förhållande — hvilket redan i och för sig kunde vara egnadt att bestyrka tillvaron af ett rättsligt »Können», i hvars ändamålsserie en yttre förändring icke ingår — så fastslå vi dock, att det i en handlings egenskap af ett rättsligt »Können» i förhållande till en ekonomisk norm icke med nödvändighet ineligger, att i dess ändamålsserie skall ingå frambringande af en sådan förändring i yttrevärlden, som vi i öfrigt funnit såsom ett kriterium på socialekonomiens objekt. Frågan blir då, huruvida en dylik nödvändighet, ehuru icke för rätten relevant, likväl på annat sätt kan konstateras. Uppenbart är först och främst, att i den mån för en handlings egenskap af ett rättsligt »Können» just erfordras frambringandet af en dylik förändring i ett yttre tillstånd, såsom t. ex. vid en *traditio*, med nödvändighet kriterierna på hvad vi kallat en ekonomisk handling måste föreligga. Nära synes väl vidare äfven ett dylikt antagande ligga till hands med afseende på de handlingar, hvarigenom skapas konkreta förutsättningar för en positiv ekonomisk norm, exempelvis sådana som grunda en rätt till »persönliche Leistungen». Mindre påtagligt blir det redan vid sådana handlingar, som grunda ett rättsligt »Müssen», hvilket i sin ordning just äger karakteren af ett sådant rättsligt »Können», som ofvan nämts. Hit höra t. ex. alla de rättshandlingar, som grunda en fordringsrätt i penningar eller varor. Är det nu så säkert, att vid dylika former af rättsligt »Können» afsikten omfattar icke blott grundandet af en fordringsrätt, utan äfven den verksamhet, hvarigenom denna af den normbundne realiserar? Att i den mån denna senare genom sitt eget handlande medverkar till ett dylikt grundande af rättigheten, i hans ändamålsserie måste ingå en dylik föreställning, är väl sannt. Men samma grad af nödvändighet föreligger icke, när subjektet för det rättsliga »Können» tillika är det genom normen berättigade. Man tänke t. ex. på möjligheten att grundlägga en fordran, som redan i själfva grundandets ögonblick är af den berättigade afsedd att cederas. Huruvida fordringen därvid till sist upphör genom betalning eller på annat sätt, faller uppenbarligen alldeles utanför den grundandes afsikter.

dies unvorsichtig thut oder ohne Kenntniss der Wirkung bringt den Geist zum Erscheinen». Uttrycket formal tages då här i en annan betydelse än i de fall, som afses hos WINDSCHEID: *Pand.* I s. 177 samt not 2.

Öfvergå vi därefter till de fall, då ett rättsligt »Können» kan föreligga i förhållande till en negativ ekonomisk norm d. v. s. en sådan, hvars »*rechtliche Müssen*» är en negativ ekonomisk handling, så bli här möjligheterna för ett bortfallande af det ifrågavarande kriteriet på den ekonomiska handlingen än större. Till en början fastslå vi därvid, att ett rättsligt »Können» i förhållande till en dylik norm icke någonsin i *sig* kan framstå såsom en ekonomisk handling. Blott därigenom att jag afser att konkret gestalta en norm, hvars innehåll är: så eller så beskaffade handlingar företagas i regel icke af det eller de subjekten — kan handlingen icke vara ekonomisk. Med en ekonomisk handling ha vi nämligen här ofvan förstått antingen en sådan positiv handling, i hvars ändamålsserie ingår en på visst sätt beskaffad förändring i ett yttre tillstånd, eller en handling, som ter sig såsom ett underlåtande af en dylik positiv handling. Intetdera fallet föreligger här. För att handlingen skall få karakteren af ekonomisk fordras sålunda här med nödvändighet, att den handlandes ändamål sträcker sig längre än till ett blott grundande af det »Müssen», som utgör innehållet i en negativ ekonomisk norm. I den måste ingå äfven någon föreställning om de ekonomiska handlingsmöjligheter, som i form af ett rättsligt »Dürfen» genom densamma existera för den berättigade. Nu erinra vi oss emellertid från det föregående, att det vid en ekonomisk norm alls icke är nödvändigt, att detta »Dürfen» själf har karakteren af ett ekonomiskt handlande. Vi erinra såsom exempel härpå än en gång om de rättshandlingar, som grunda en *servitūs altius non tollendi*, eller om det »Dürfen», som konstitueras för en hyresman genom hyresaftalet. Äfven om man i dessa fall ville tänka sig ändamålsserien utsträckt till detta eventuella »Dürfen», erhålles icke det för det ekonomiska handlingsbegreppet karakteristiska momentet. Därtill kommer emellertid ytterligare, att äfven där detta »Dürfen» själf har en ekonomisk karakter, det ingalunda är så säkert, att det just är detta »Dürfen», på hvilket afsikten vid rättshandlingen är riktad. Vi stöta här på en egendomlighet hos de absoluta rättigheter skapande negativa normerna, grundad i dessas egen struktur. Vi skola för att närmare belysa detta förhållande anknyta den följande framställningen till en synnerligen intressant diskussion inom den socieekonomiska läran om nyttigheten.

Genom MENER⁷² har en gång den frågan väckts till lif, huruvida icke »nützliche Unterlassungen» kunna framstå såsom själfständiga nyttigheter, en fråga, som af honom för egen del bejakats. Det afgörande är enligt honom därvid, att öfver dessa »Dinge» kan disponeras; de kunna öfverlåtas, köpas, säljas till bestämda pris; och han erinrar såsom exempel bland annat om en »Unterlassung», som är egnad att utgöra ett innehåll i en negativ obligation⁷³. Härefter har BÖHM-BAWERK⁷⁴ presterat en invändning, som är för oss i hög grad lärorik. Den går därpå ut, att dessa »nyttigheter» egentligen äro att karakterisera såsom »frånvaro af orsak till skada»; nyttan af desamma är alls icke en själfständig sådan, utan helt och hållet beroende af den positiva verksamhet, som genom desamma främjas. Det finns därför i detta fall enligt hans mening icke skäl att skilja mellan ett icke-inträffande af mänskliga handlingar och ett icke-inträffande af naturtilldragelser⁷⁵. Skyddsdammar, säger BÖHM-BAWERK, äro nyttigheter, men »die unterbleibenden Überschwemmungen» äro det icke⁷⁶. Det förtjänar emellertid undersökas, huruvida denna parallell verkligen är fullt riktig. Härleder sig nyttan af uteblifvandet af en mänsklig handling uteslutande från det positiva handlande, som däri-genom möjliggöres? I det ofvan nämnda, af MENER anförda och af BÖHM-BAWERK åberopade⁷⁷ exemplet, som afser den

⁷² *Grundsätze* ss. 6—7.

⁷³ Exemplet afser det fall, att en läkare, som är ensam på orten jämte en annan, underlåter att utöfva sin praktik.

⁷⁴ *Rechte* ss. 141 ff.

⁷⁵ Denna BÖHM-BAWERKS tankegång synes oss i så måtto riktig, som hufvudvikten icke ligger på tillvaron af ett underlåtande, utan på icke-inträffandet af en handling. I så måtto anknyter den sig nära till den bestämning vi ofvan gifvit åt de negativa normernas innehåll.

⁷⁶ *Rechte* s. 143. — I förbigående anmärkt, är detta exempel, valdt såsom en parallell till ett icke-inträffande af mänskliga handlingar, ingalunda egnadt att styrka BÖHM-BAWERKS egen uppfattning af förhållandet mellan rättighet och nyttighet. Fullföljes nämligen tankegången med afseende på detta senare fall, kommer man nämligen närmast till följande påstående: rättsreglerna äro nyttigheter, »die unterbleibenden menschlichen Handlungen» äro det icke.

⁷⁷ Se *Rechte* s. 141.

negativa obligationen, torde det visserligen vara svårt att bevisa motsatsen. En fullt motsvarande parallell till B:s exempel om skyddsdammarne få vi emellertid först, om vi införa ytterligare en egendomlighet hos de ifrågavarande normerna, nämligen normkretsens negativa bestämdhet. Låt oss därför såsom exempel tänka oss en dylik norm i dess konkreta bestämdhet med afseende på t. ex. en viss fastighet⁷⁸. Är det då sant, att nyttan af normen från det berättigade subjektets standpunkt uteslutande består i »Fernhaltung einer Schadensursache»? Uppenbarligen icke. Konkret kan saken uttryckas så, att medan det, sedan »dammen» en gång blifvit byggd, för fastighetens innehafvare i ena fallet vore likgiltigt, huruvida därefter genom andra förhållanden »öfversvämningarnes» orsak upphäfdes eller ej, så vore detta i senare fallet ingalunda händelsen. De härvid afstängda krafterna verka istället ett plus i värde för fastighetens innehafvare. Det kommer af nyttigheternas begränsade kvantitet, säger MENER. Och detta är riktigt, för så vidt man kommer ihåg, att med »begränsad kvantitet» menas en sådan i förhållande till »den Bedarf»; däri ha vi klart och tydligt hänvisningen till de utestängda krafternas betydelse. Vill man ha någorlunda motsvarighet med afseende på äfven det andra exemplet, må man tänka sig, att jordområdet ifråga befunne sig i en eljes vattenfattig trakt, och att dammarne, på samma gång de förhindrade öfversvämningarnes inträffande, tillika möjliggjorde en planmässig konstbevattning. Därigenom skulle samma effekt som den ofvan nämnda uppnås, en stegring i värdet för jordområdets odlare⁷⁹. Alltså: BÖHM-BAWERKS

⁷⁸ MENERs framställning rör sig i förevarande afseende visserligen, förutom med sådana »Unterlassungen», som kunna utgöra innehållet i en negativ obligation, endast med sådana, som ingå såsom ett »Müssen» i vissa absoluta negativa normer såsom de, hvilka grunda »Monopolrechte» o. d. Det inses emellertid icke, att ett underlåtande i dessa fall skulle från ekonomisk synpunkt äga några särskilda egenskaper, som icke återfinnas äfven i andra. Endast ur en dogmatisk bundenhet vid ett dubbeltydigt sakbegrepp (jfr. nedan s. 163 not 83) kan MENERs slutliga indelning af nyttigheterna i »Sachgüter» och »nützliche menschliche Handlungen» förklaras (a. a. s. 7).

⁷⁹ Naturligtvis äro exempel af samma typ som detta sistnämnda t. o. m. såsom tankeexperiment möjliga endast i en mycket begränsad mån. Att de, såsom STAMMLER a. a. s. 655 not 97 synes anse, skulle vara alldeles oanvändbara, inses icke.

paralell haltar. Hvad som inom naturområdet *kan* vara en sanning, är icke en sådan, när det gäller människans värld. Men dissonansen sträcker sig vidare. De utestängda makterna äro här icke ens till sin natur relativt konstanta. Behofvens intensitet kan växla i styrka och framförallt: antalet af deras bärare kan förändras. Därmed är nu den psykologiska möjligheten gifven, att de »skyddsdammar», hvarom i detta fall är fråga, kunna af ett subjekt eftersträfvast alldeles oberoende af det positiva nyttiga handlande, som genom dem möjliggöres. Man kan bygga dammar för dammarnes egen skull. Visserligen fordras härför ännu en bestämdhet i normens struktur, nämligen ett rättsligt »können» med afseende på normkretsen själf. I dessa fall bortfaller emellertid just viljans riktning på det rättsliga »Dürfen», som genom rättsnormen skapas, och som eljes kunnat garantera det rättsliga »Können» dess karakter af ekonomisk handling. Och dessa osynliga dammar kunna nu byggas snart sagdt hvar som helst. De kunna byggas kring kaffebalar i lastrummen på världshafvens fraktfarare, de kunna uppföras kring obebyggda tomter i tätt befolkade världsstäder, kring öde jordvidder i glest befolkade kolonialland. För att ett dambyggande i detta syfte skall blifva rätt lifligt, erfordras emellertid ännu en specifik bestämdhet i rättsnormens struktur. Det fordras nämligen, att dambyggnadens varaktighet icke är genom rättsordningen till tiden absolut bestämd; denna varaktighet måste på ett eller annat sätt, direkt eller indirekt, vara beroende af det handlande subjekt, i hvars intresse densamma öfverhufvud existerar. De absoluta negativa normer, som icke uppfylla detta kriterium, äro därför i mindre grad egnade för ett dylikt rättsligt »Können».

Hvad som vid dessa handlingar alltså omedelbart eftersträfvast, är, uttryckt i andra ord, intet annat än den makt, som rättsordningen förläнар, och denna makt kan eftersträfvast såsom sådan, därför att den kraft, som är verksam utanför dammarne, icke är till sin styrka konstant d. v. s. att den makt, som rättsordningen förläнар, i sig innebär möjligheten till ökad makt.

Vid alla dessa nu uppvisade fall af ett rättsligt »Können», där afsikten omedelbart endast är riktad på den makt rätts-

ordningen förlänar, kunde nu göras gällande, att äfven här i sista hand afsikten dock går ut på att genom denna makt tillgodose ett ekonomiskt handlande i egentlig mening, låt vara ett obestämdt och abstrakt sådant, men att i alla fall i ändamålsserien ytterst ingår en föreställning om omflyttningar i ytttervärlden, som äro för subjektet tjänliga. Till en viss grad äger detta utan tvifvel sin riktighet. Redan med ett dylikt erkännande vore emellertid en väsentlig modifikation gjord i det preliminära objektbegreppets gestaltning. Ty att för dess del i ändamålsserien skulle kunna saknas en föreställning om en konkret bestämd förändring i ett konkret bestämdt yttre tillstånd, är oantagligt, och en dylik föreställning är något helt annat än föreställningen om en blott abstrakt förändringsmöjlighet öfverhufvud.

Men icke ens vid detta medgifvande kunna vi här stanna. Ty en dylik högsta abstrakt ändamålsföreställning kan mycket väl under vissa förhållanden äfven den förflyktigas till en blott föreställning om makt d. v. s. om tillvaron af en rättsnorms konkreta förutsättningar i och för sig. Denna för förklaringen af det ekonomiska lifvets sammanhang så viktiga iakttagelse är *in nuce* redan gjord af ARISTOTELES⁸⁰, som karakteriserat denna förändring i ändamålsserien såsom ett förvärfvets upphöjande till själfändamål. Den är för öfrigt blott ett specialfall af en allmän psykologisk lag om motivförskjutningar, i kraft af hvilka det, som ursprungligen eftersträfvats såsom medel t. o. m. ett utifrån påtvunget sådant, till sist kan komma att upphöjas till ett själfständigt ändamål. Och ett af de psykologiskt viktigaste af dessa fall är säkerligen just det, då makten kommer att eftersträfvats långt utöfver det, som är nödvändigt för själfuppehållelsen⁸¹. Afpassa vi innehållet af denna sats för den här förda undersökningen, betyder den, att det rättsliga »Können», som icke nödvändigtvis behöfver för ett handlande subjekt te sig såsom annat än ett direkt eller indirekt medel för åvägabringandet af en förändring i ett yttre tillstånd, på ett visst stadium af mänskligt handlande kan komma att

⁸⁰ *Politik*, Bok I kap. 3: 1—23. Tankegången finnes i sina hufvuddrag återgifven hos SCHÄFFLE: *Bau und Leben* I ss. 80—81.

⁸¹ Jfr. HÖFFDING: *Psykologi* ss. 272—273.

framlä såsom ett ändamål i sig själf⁸². Detta förhållande kan visserligen fördöljas, och måste delvis fördöljas, om man med ARISTOTELES blott har en penningehushållning till utgångspunkt för sin bevisföring. För så vidt rättshandlingarne där ännu i hufvudsak måste gå ut på ett yttre förflyttande af åtminstone penningens materia, saknas där ännu icke alldeles det af oss uppställda kriteriet på en ekonomisk handling. Med så mycket större tydlighet kan däremot detta förhållande träda fram under ett tillstånd af utvecklad kredithushållning. Ty från denna synpunkt sedt, betyder kredithushållning intet annat än en möjlighet att ersätta en fysisk »Verfügungsgewalt über Güter» med handlingsdispositioner hos andra subjekt. Först på detta stadium kan alltså, för att återknyta till vårt ofvan använda exempel, byggandet af de osynliga dammarne såsom sitt eget ändamål fullt komma till synes, och det stigande maktförvärfvet från det handlande subjektets ståndpunkt helt få karakteren af förändring, omflyttande, nedrivande, uppbyggande af sådana *in infinitum*⁸³.

⁸² Från behöflärans synpunkt har denna sats bland annat den betydelsen, att här ibland behovens antal uppdyker ett specifikt sådant, som visserligen icke hos alla eller ens de flesta ekonomiskt handlade subjekt kommer till aktualitet, emedan det efter den vanliga indelningen af behoven med afseende på deras arter i sådana af »erster, zweiter Ordnung» o. s. v. kommer ganska långt ned på behofsskalan, men som till gengäld, där det öfverhufvud aktualiseras, har den egendomligheten, att den allmänna satsen om ett aftagande af behovens intensitet i mån af deras tillfredsställande icke med afseende på detsamma kan tagas för god. Till detta förhållande tager emellertid äfven den från förutsättningen om fri konkurrens utgående socialekonomiska forskningen ringa eller ingen hänsyn.

⁸³ Oriktigt synes därför att, såsom DIETZEL: *Sozialökonomik* ss. 25—27, jfr. s. 156 synes vilja göra, betrakta »behof efter makt» såsom liktydigt med behof efter saker. Vill man fasthålla det försträmda såsom en specifik behöfsform, måste man just reflektera på de fall, där de båda fenomenen icke nödvändigt sammanfalla. Och nödvändigheten af ett dylikt sammanfallande synes icke kunna ledas i bevis annat än genom den — man vore nästan frestad att säga för de s. k. »Geisteswissenschaften» typiska — felslutsform, hvarigenom i uttrycket »sak» än inlägges betydelsen af »det kroppsliga tinget», än betydelsen af »eganderätt till saken». Att den brist i analys, som nästan alltid ligger bakom ett dylikt felslut, verkligen i detta fall hos DIETZEL är förhanden, hafva vi redan ofvan vid vår kritik af hans ekonomiska handlingsbegrepp antydt. — Samma ofullständiga analys vidlä-

Vi vilja här icke fördjupa oss i någon mera ingående kasuistik; det är oss tillräckligt, om vi här lyckats ådagalägga, att tillvaron af åtminstone vissa rättsnormer genom sjelfva arten af sin struktur förmedla möjligheten af ett rättsligt »Können» i förhållande till en ekonomisk norm, som likväl icke äger det af oss för det preliminära objektbegreppet uppställda kriteriet, nämligen en i ändamålsserien ingående föreställning om en förändring i ett yttre tillstånd, sådan som vi där angifvit.

Kunna nu dylika handlingar uteslutas från socialekonomiens område? Vi tro icke ens, att man kan ifrågasätta att bejaka en dylik fråga. Vål kan man känna sig mer eller mindre benägen att ur metodologisk synpunkt preliminärt bortse från den specifika karakter desamma äga såsom moment i det social-ekonomiska sammanhanget och fingera dem vara med öfriga socialekonomiska handlingar likartade; men att på grund af deras specifika natur alldeles borteliminera dem ur detta sammanhang kan helt naturligt icke ifrågasättas. Hvilken felkälla skulle icke därigenom införas vid försöken att förklara sammanhanget i de socialekonomiska företeelserna! Vill man såsom stöd för tanken i detta fall ha ett konkret exempel för ögonen, må man tänka på det teoretiska fördelningsproblemet. Betänker man tillika, i huru hög grad prejudicierande detta problems lösning är för den praktiska sidan af detsamma⁸⁴, torde riktigheten af vårt här uttalade omdöme icke förlora i styrka.

Men kan man nu icke undandraga sig detta medgifvande, så stå vi här vid den punkt, hvarest den sista sammanfattande slutsatsen af hela den här förda undersökningen kan dragas. Den lyder så: *rent ekonomiska begrepp, som äro användbara för en socialekonomisk forskning, kunna icke härledas ur ett moment, enligt hvilket i de socialekonomiska handlingarnes ändamålsserie måste ingå föreställningen om en förändring i ett yttre tillstånd, som framstår såsom ett af handlingen till sin fortvaro oberoende resultat. Endast i den mån begrepp*

der ur ifrågavarande synpunkt äfven ROBERTUS' egendomliga distinktion mellan »Eigenthum an der Sache» och »Eigenthum am Tauschwerth der Sache»; se *Tüb. Zeitschrift* 1878 s. 220.

⁸⁴ Härom jfr. BÖHM: *Capital* ss. 3 ff.

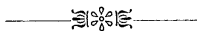
äro härledda ur den bestämningen hos socialekonomiens föremål att vara en handling resp. en handling under en dubbel aspekt i medvetandet, försiggående under inflytande af såväl lust- som olustbetonade föreställningar, kunna sådana erkännas äga en rent ekonomisk karakter. Huruvida och i hvad mån begrepp af detta sistnämnda slag kunna bidra till lösningen af det metodologiska problem, som innehålles i rättsordningens förhållande till det ekonomiska lifvet, faller utanför objektet för denna undersökning. Det negativa resultatet kan dock alltid af densamma härledas, att alla de försök till förklaringar af det ekonomiska sammanhanget, hvilka röra sig med sådana begrepp, som förutsätta den specifika karakter hos socialekonomiens objekt, som innehålles i det förstnämnda momentet, icke kunna för sina resultat göra anspråk på den betydelse, som inneligger i och från socialekonomiens ståndpunkt måste inneligga i deras betecknande såsom rent ekonomiska⁸⁵.

* * *

Vi stå vid slutet af denna undersökning. Såsom redan i dess begynnelse framhållits, äger den helt och hållet karakteren af ett försök — ett försök att med tillhjälp af de ferment, som de sista decenniernas forskningsarbete på socialekonomiens och den allmänna rättslärans område synts oss erbjuda, komma det föreliggande problemet åtminstone något mera inpå lifvet. Detta problem är nämligen i sig allt för viktigt för att icke de element, som det vetenskapliga arbetet i sin fortgång afsätter, och som kunna tjäna till belysning af detsamma, böra sam-

⁸⁵ Därest föreliggande undersökning är riktigt förd, kan den tillika tjäna såsom en allmän maning till att inom socialvetenskaperna icke utan vidare röra sig med sådana premisser som den ofvan s. 16 anförda. Det är icke utan vidare riktigt att draga slutsatser enligt följande schema: »If this is true of individual man, it must be true of collective man» (MILL: *System of Logic* Vol. II s. 525). Där så sker, kan man vara säker på att ha framför sig en af de många utlöparne af ett ursprungligt naturrättsligt åskådningssätt i nutida tankelif. För att det öfverhufvud skall vara möjligt att grunda rättens innehåll i »the laws of human nature», är naturligen den oundgängliga förutsättningen den, att dessa »lagar» icke själfva bestämmas af rättsordningen.

manföras under enhetliga synpunkter. Åtminstone har det förefallit verkställaren af denna undersökning, som om vid flere tillfällen under sträfvandena mot en mera detaljerad analys och försöken att nå fram till de abstrakta formuleringarne verklighetselement skymtat fram, i hvilkas gradvisa genomträngande och behärskande af vetenskapen en af förutsättningarne äro att söka för ett närmande till förståendet af de stora samhällsproblem, som sysselsätta nutiden.

Följande arbeten, hvilka i afhandlingen ett flertal gånger omnämnas, samt tidskrifter citeras därstädes i följande förkortade form:

- Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, herausgegeben von Braun, cit. Brauns Archiv.
- BERGBOHM, K., Jurisprudenz und Rechtsphilosophie, Kritische Abhandlungen, Erster Band, Leipzig 1892, cit. Bergbohm.
- BIERLING, E. R., Juristische Prinzipienlehre, Erster Band, Freiburg i B. und Leipzig 1894, Zweiter Band, Freiburg i. B. Leipzig und Tübingen 1898, cit. Bierling I, II.
- BINDING, K., Die normen und ihre Übertretung, Zweite Auflage, Erster Band, Leipzig 1890, cit. Binding.
- BÖHM-BAWERK, E. VON, Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre, Kritische Studie, Innsbruck 1881, cit. Böhm: Rechte.
- BÖHM-BAWERK, E. VON, Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts, i Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Neue Folge, Dreizehnter Band, 1886, ss. 1—82, cit. Böhm: Grundzüge.
- BÖHM-BAWERK, E. VON, Capital und Capitalzins, Zweite vielfach vermehrte und verbesserte Auflage, Erste Abtheilung: Geschichte und Kritik der Capitalzinstheorien, Innsbruck 1900, cit. Böhm: Capital.
- BÜCHER, K., Die Entstehung der Volkswirtschaft, Vorträge und Versuche, Zweite stark vermehrte Auflage, Tübingen 1898, cit. Bücher.
- DAVIDSON, D., Bidrag till läran om de ekonomiska lagarne för kapitalbildningen, Upsala 1878, cit. Davidson.

- DIETZEL, H., Der Ausgangspunkt der Socialwirtschaftslehre und ihr Grundbegriff i Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Band 39, 1883 ss. 1—80, cit. Dietzel: Ausgangspunkt.
- DIETZEL, H., Theoretische Socialökonomik, Erster Band, Einleitung, allgemeiner Theil, Buch I, Leipzig 1895, cit. Dietzel: Socialökonomik.
- EHRENFELS, CH. VON, System der Werttheorie, Band I, Allgemeine Werttheorie, Psychologie des Begehrens, Leipzig 1897, cit. Ehrenfels.
- GIDE, CH., Nationalekonomiens grunddrag med författarens begifvande öfversatt och delvis bearbetad af G. Schauman och A. von Christierson, Helsingfors 1899, cit. Gide.
- Giornale degli Economisti, cit. Giornale.
- HAGSTRÖMER, J., Svensk Straffrätt, Föreläsningar, Första häftet, Upsala 1901, cit. Hagströmer: Svensk Straffrätt.
- Handwörterbuch der Staatswissenschaften herausgegeben von J. Conrad m. fl., zweite gänzlich umgearbeitete Auflage, Jena 1898—1901, cit. Handwörterbuch.
- HERMANN, F. W. VON, Staatswirthschaftliche Untersuchungen, München 1874, cit. Hermann: Staatsw. Untersuchungen.
- HÖFFDING, H., Etik. En Fremstilling af de Etiske Principer og deres Anvendelse paa de vigtigste Livsforhold, Köbenhavn 1897, cit. Höffding: Etik.
- HÖFFDING, H., Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring, Köbenhavn 1898, cit. Höffding: Psykologi.
- Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts, herausgegeben von R. von Jhering, cit. Jherings Jahrbücher.
- Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik gegründet von B. Hildebrand, herausgegeben von J. Conrad, cit. Jahrbücher für Nat. u. Stat.
- JELLINEK, G., System der subjektiven öffentlichen Rechte, Freiburg i. B. 1892, cit. Jellinek: System.
- JHERING, R. VON, Der Zweck im Recht, Erster Band, Dritte vom Verfasser durchgesehene Auflage, Leipzig 1893, cit. Jhering: Zweck I.

- JHERING, R. VON, Geist des römischen Rechts, Erster Theil, Vierte Auflage, Leipzig 1878, cit. Jhering: Geist I; Dritter Theil, Erste Abtheilung, Vierte verbesserte Auflage, Leipzig 1888, cit. Jhering: Geist III: 1.
- KNIES, K., Das Geld, Zweite verbesserte und vermehrte Auflage, Berlin 1885, cit. Knies: Das Geld.
- MENGER, C., Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, Erster, Allgemeiner Theil, Wien 1871, cit. Menger: Grundsätze.
- MENGER, C., Untersuchungen über die Methode der socialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere, Leipzig 1883, cit. Menger: Untersuchungen.
- MERKEL, A., Kriminalistische Abhandlungen I. Zur Lehre von den Grundeintheilungen des Unrechts und seiner Rechtsfolgen, Leipzig 1867, cit. Merkel: Krim Abhandl. I.
- MERKEL, A., Juristische Encyclopädie, Zweite Auflage, Berlin 1900, cit. Merkel: Encyclopädie.
- NEUMANN, F. J., Grundlagen der Volkswirtschaftslehre, Erste Abteilung, Tübingen 1889, cit. Neumann: Grundlagen.
- ROSCHER, W., System der Volkswirtschaft, B. I, Stuttgart 1871, cit. Roscher: System I.
- SCHÉELE, F. VON, Det mänskliga själslifvet, Stockholm 1896, cit. Schéele.
- SCHMOLLER, G., Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, Erster Teil, Leipzig 1900, cit. Schmoller.
- SCHÄFFLE, A., Bau und Leben des Socialen Körpers, Zweite Auflage, B. I—II, Tübingen 1896, cit. Schäffle: Bau und Leben I, II.
- SJÖGREN, W., Om rättsstridighetens former med särskild hänsyn till skadeståndsproblemet, Upsala 1894, cit. Sjögren.
- STAMMLER, R., Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung, Leipzig 1896, cit. Stammler.
- STOLZMANN, R., Die soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre, Grundlegender und kritischer Theil, Berlin 1896, cit. Stolzmann.
- THON, A., Rechtsnorm und subjectives Recht, Untersuchungen zur allgemeinen Rechtslehre, Weimar 1878, cit. Thon: Rechtsnorm.

- WAGNER, A., Grundlegung der politischen Oekonomie, Erster Theil, Grundlagen der Volkswirtschaft, Erster Halbband, Dritte Auflage, Leipzig 1892, cit. Wagner I. Zweiter Theil, Volkswirtschaft und Recht, besonders Vermögensrecht, Buch 1—3, Dritte Auflage, Leipzig 1894, cit. Wagner III.
- WICKSELL, K., Föreläsningar i Nationalekonomi, Första delen: Teoretisk nationalekonomi, Häft. I, Lund 1901, cit. Wicksell: Föreläsningar.
- WINDSCHEID, B., Lehrbuch des Pandektenrechts, siebente Auflage, B. I—II, Frankfurt a. M. 1891, cit. Windscheid: Pand. I, II.
- WUNDT, W., Logik, Zweite umgearbeitete Auflage, Erster Band, Stuttgart 1893. Zweiter Band, Zweite Abtheilung, Stuttgart 1895, cit. Wundt: Logik I, II: 2.
- Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart, herausgegeben von C. Grünhut, cit. Grünhuts Zeitschrift.
- Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, herausgegeben von A. Schäffle, cit. Tüb. Zeitschrift.

Rättelser:

- s. 22 not 31 står: B. 69 s. 813, läs: 813 noten.
- s. 32 not 11 står: jfr. SJÖGREN a. a. s. 3, läs: s. 2.
- s. 43 not 38 står: *Psykologi* s. 141, läs: 341.
- s. 106 not 88 r. 6 står: rättsregeln kategori, läs: rättsregeln.
- s. 124 r. 7 står: gemenskap, läs: egenskap.
- Öfriga möjligen förefintliga felaktigheter torde icke störa sammanhanget.

LIBRARY
UNIVERSITY OF MICHIGAN
ANN ARBOR, MICH.

